

**МАҲКАМ МАҲМУДЗОДА
МАҲМАД РАҲИМЗОДА**

**АСОСҲОИ ДАВЛАТ
ВА ҲУҚУҚИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

**Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст**

**ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2017**

УДК 373.167.1
ББК-67.3+74.4 (575,3)
М-48.
Р-45.

М-48. Р-45. М. Махмудзода, М. Раҳимзода. Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои синфи 8-ум. Душанбе, Маориф, 2017. 240 саҳ.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро эҳтиёт намоед. Кӯшиш кунед, ки соли таҳсил оянда ҳам ин китоб бо намуди аслиаш дастраси додору хоҳаронатон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

МУҚАДДИМА

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди пош хӯрдани давлати абарқудрати Иттиҳоди Шӯравӣ бунёд шуд ва ҳамчун давлати соҳибистиклол соли 1992 узви Созмони Милали Муттаҳид гашта, бо ҳамин ба ҷомеаи мутамаддини ҷаҳонӣ ба сифати субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ пайваст гардид.

Аммо фаромӯш набояд кард, ки ин давлати тозабунёд дар ҷойи ҳолӣ ба вучуд наомада, балки таърихи беш аз ду-юнимҳазорсола дорад. Ҳанӯз дар замони салтанати Ҳахоманишиён нахустин Эълумияи ҳуқуқи башар аз ҷониби Курӯши Кабир қабул шуда буд, ки муҳимтарин масъалаҳои вобаста ба муносибатҳои ҳуқуқӣ ва арзишҳои инсониро дар бар мегирифт. Моли касеро зӯран нагирифтанд, касеро ғулом накардан, мувофиқи қор музд гирифтанд ва монанди инҳо нишонаҳои аввалини ҳуқуқи инсон ё худ меъёрҳои ҳуқуқие буданд, ки ҷомеа тавассути онҳо идора мешуд.

Охири давлати мутамаркази тоҷикон – Сомониён сохти давлатдорӣ барои ҳамон замона хеле пешрафта дошт, лекин дар натиҷаи муҳолифатҳои дохилӣ ва таҳти таъсири як қатор омилҳои дигар аз байн рафт. Миллати тоҷик баъди ҳазор соли бедавлатӣ бо шарофати истиқлолият дубора соҳиби давлат ва арқони давлатдорӣ гардид. Ҳоло Тоҷикистон дар шароити тамоман нави таърихӣ ва сиёсӣ иҷтимоӣ қарор дорад. Давлати мо тавонист, ки дар як муддати кӯтоҳ аз бӯҳрони ниҳоят шадиди сиёсӣ – зиддияту низои дохилӣ ва мушкилоти вазнини иқтисодӣ барояд ва имрӯз ба як давлате табдил ёбад, ки дар он низоми ҳуқуқии хеле мутараққӣ ва муосир амал мекунад.

Воқеан, дар ташаккули давлатдорӣ навини мо омили ҳуқуқ нақши ҳалқунанда бозид. Соли 1994 нахустин Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол қабул гардид ва бо ҳамин таҳкурсии ҳуқуқии давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи иҷтимоӣ гузошта шуд. Бо дарназардошти талаботи рӯзафзуни ҳаёт ва бо мақсади тезонидани ҷараён-

ни демократикунонии чомеа, инчунин, бо тақозои меъёрҳои ҳукуқи пешрафтаи ҷаҳон ба Конститутсия се маротиба - солҳои 1999, 2003 ва 2016 тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд ва ҳоло Конститутсияи Тоҷикистон яке аз конститутсияҳои демократитарини ҷомеаи ҷаҳонист.

Баъди таъсис ёфтани парламенти дупалатагӣ – Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон қонунҳои зиёде қабул шудааст, ки онҳо амалан ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи моро танзим мекунанд. Зиёда аз ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсияи худ уҳдадор шудааст, ки меъёрҳои байналмилалӣ Тоҷикистон эътирофнамудаашро эътиром менамояд, яъне санадҳои ҳукуқии байналмилалӣ акнун қисми таркибии низоми қонунгузори кишвари моро ташкил медиҳанд.

Мулоҳизаҳои болоӣ моро ба як хулоса меоранд, ки он хеле муҳим аст: омили асосии пешрафти на фақат давлати мо, балки тамоми кишварҳои ҷаҳон – ташаккули низоми пешрафтаи ҳукуқӣ ва устувории қонуният дар ҷомеа мебошад. Ҳама гуна муносибатҳо бояд дар асоси ҳуқуқ танзим карда шаванд, ҳамаи одамон тобеи ҳуқуқ бошанд, қонун муқаддас доништа шавад ва бечунучаро риоя гардад. *Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон воқеан ба вазифаҳои аввалиндараҷаи қонун дар самти ташаккули ҷомеа ибрози андеша намуда, қайд намуданд: «Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустини фаъолияти худ ҳамчун давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ дар Конститутсия ва дигар қонунҳои принсипҳои башардӯстӣ ва озодона қору зиндагӣ кардани инсонҳоро дарҷ намуда, ҷиҳати дар амал татбиқ гардидани онҳо пайваста кӯшишҳои судмандро ба харҷ дода истодааст.*

Қонун бояд дар навбати аввал инсон ва ҳукуку озодиҳои ӯро ҳамчун арзиши олии эътироф ва ҳифз намояд, яъне барои зиндагии хубу шоистаи афроди ҷомеа, фаъолияти пурсамари ташкилоту корхонаҳои давлативу ғайридавлатӣ, соҳибкорону тоҷирон, пешрафти иқтисодиёти кишвар, сулҳу субот, оромии сиёсӣ шароити мусоид фароҳам орад ва самтҳои муҳ-

талифи ҳаёти чомеаро ҳаматарафа танзим намояд».

Тоҷикистон ташкили давлати ҳуқуқбунёд ва чомеаи шаҳрвандиро мақсади ояндаи инкишофи худ қарор додааст, ки дар раванди ташаққули чунин давлат ва чомеа ҳуқуқ нақши бузург дорад. Маҳз аз ин рӯ, азхуд кардани асосҳои ҳуқуқ вазифаи ҳар як шаҳрванд аст. Баъзеҳо чунин ақида доранд, ки дониши ҳуқуқӣ танҳо ба онҳое зарур аст, ки аз рӯйи касб фаъолият мекунанд, яъне ҳуқуқшиносанд. Ин андеша комилан ғалат аст. Донишгари ҳуқуқ қарзи шаҳрвандии ҳар як шахс, нишонаи фарҳанг ва неруи ақлонии ҳар як шаҳрванд мебошад. Баръакс, надонишгари ҳуқуқ аломати очизиву нотавонӣ, бефарқӣ нисбат ба тақдири давлату чомеа ва сарнавишти худи одам ба ҳисоб меавад.

Дар қисми 2 моддаи 42-юми Конститутсия беҳуда сабт нашудааст, ки **«Надонишгари қонун ҷавобгариро истисно намекунад».** Ин меъёри конститутсионӣ моро уҳдадор месозад, ки қонунро донем ва онро риоя намоем.

Хонандаи азиз! Китобе, ки шумо дар даст доред, муҳимтарин масъалаҳо ва мафҳумҳои илми асосҳои давлат ва ҳуқуқро аз пайдоиши он то ба инкишофи имрӯзаи давлат дар бар мегирад. Ба таври ҷиддӣ азхуд кардани мавзӯҳои китоби мазкур ба шумо имкон медиҳад, ки донишу саводи ҳуқуқӣ ва маданияти шаҳрвандии худро баланд бардоред ва ҷаҳонбиниятронро васеъ гардонед.

Орзу дорем, ки шумо оид ба давлат ва ҳуқуқи кишвари худ эҳтиром зоҳир намуда, ҳар як савол ва мавзӯро хуб аз худ мекунад ва баҳри мустаҳкам намудани давлати соҳибистиклоли тоҷикон саҳми худро мегузored.

ФАСЛИ I. ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ

БОБИ 1. ПАЙДОИШ, МОҲИЯТ ВА ШАКЛҲОИ ДАВЛАТ

§.1 Пайдоиш, моҳият, нишонаҳо ва навъҳои таърихии давлат

Замоне буд, ки дар олам давлат вучуд надошт. Давлат дар марҳалаи муайяни тараққиёти ҷамъият ба вучуд омад. То замони пайдо шудани давлат сохти ҷамъияти ибтидоӣ вучуд дошт. Дар чунин ҷамъият давлат, ҳуқуқ, синфҳо ва ҳатто моликияти хусусӣ набуд. Одамон якҷоя кор карда, воситаҳои рӯзгузарониро ба даст меоварданд. Ҳама одамон озод ва баробар буданд. Онҳо озодӣ ва манфиатҳои якдигарро якҷоя ҳифз мекарданд. Муносибатҳои байни одамон дар асоси расму одат ва анъана ба тартиб дароварда мешуданд. Масъалаҳои муҳимми ҳаёти дар маҷлисиҳои умумии аъзои ба балоғат расидаи авлод ҳал карда мешуданд. Дохиён ва сардорони ҳарбӣ дар фосолаи ҷамъомадҳо масъалаҳои ҷорӣ ҳаёти ҷамъиятро идора менамуданд. Онҳо нисбат ба дигарон ҳеҷ гуна бартарии моддӣ надоштанд. Ҳар вақте ки зарурат пеш меомад, онҳоро интиҳоб ё иваз мекарданд. Ҳеҷ гуна гурӯҳи махсуси одамоне, ки дигаронро расман идора намоянд, вучуд надошт. Асоси сохти ташкиливу иҷтимоии ҳаёти аъзои ҷамъиятро ҷамъоии оилавӣ ташкил меод, ки дар пояи муносибатҳои авлодӣ бунёд ёфта буд. Бо мақсади ширишҳои ҳарбӣ, ҳуҷум ба қabilaҳои дигар ва ғайра якҷанд ҷамъоии оилавӣ муттаҳид мешуданд, ки асоси онро низ нишонаи авлодӣ ташкил меод. Ба ҳамин сабаб, ҷомеаи он замонҳоро ҷомеаи авлодӣ меномиданд.

Шаклҳои асосии фаъолияти хоҷагии одамонро шикор, моҳидорӣ ва ҷамъ намудани наботот ташкил меод. Чунин навъи ҳаёти хоҷагиро хоҷагии азхудкунанда меноманд.

Гузариш аз хоҷагии азхудкунанда ба иқтисодии истехсолкунанда бештар ба омилҳои ҳислати экологидошта асос меёбад. Тағйироти номусоиди муҳит, нобудшавии навъҳои зиёди наботот ва ҳайвонот, ки одамони ҷомеаи ибтидоӣ

истеъмол менамуданд, ба инкишофи чамъияти ибтидоӣ бе-таъсир намонд. Гузариши мунтазам ба иқтисоди истехсолкунанда ҳаёти одамони чомаи ибтидоиро дигаргун сохт. Функсияҳои нави идоракунии пайдо шуда, барқароршавии типҳои нави ҷамоати мехнатӣ ба миён омад.

Рушди заминдорӣ зарурати танзим ва баҳисобгирии саҳми ҳар як узви ҷамоати ибтидоиро ба миён оварда, иштироки онҳоро дар ташкили фондҳои ҷамоатӣ, тақсими маҳсулоти истехсолшуда ва ташкили фондҳои гуногун муайян намуд. Пешво дар ҷамоат тақсимкунандаи асосии маҳсулоти истехсолшуда, назораткунанда ва танзимкунандаи ҷараёни истехсолот мегардад ва бо гузашти вақт аз омма ҷудо гардида, вобаста ба мавқеи ишғолкардааш имкон пайдо мекунад, ки арзиши изофаи маҳсулотро аз худ намуда, ба дорандаи моликият табдил ёбад. Бо мураккабшавии истехсолот шахсоне пайдо мешаванд, ки вазифаи мушовир, маъмур, амалдор ва ғайраро иҷро менамуданд.

Ҳамин тавр, тараққиёти қувваҳои истехсолкунанда ва тақсими ҷамоати мехнат (кишоварзӣ, чорводорӣ, тичорат) боиси ба синфҳои ҷудо шудани чома гардид. Дар чома тадричан гурӯҳҳои сарватманд ва камбизоат ба вучуд омаданд. Рафта-рафта зиддияти байни онҳо пурзӯр гардид ва онҳое, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ пурқувват буданд, ба дастгоҳи маҳсули маҷбуркунии эҳтиёҷ пайдо намуданд. Ҳамин тариқ, таназзули чомаи ибтидоӣ оғоз гардид. Ба вучуд омадани синфҳои, пурзӯршавии истисмор ва пайдоиши моликияти хусусӣ боиси ташкили дастгоҳи маҷбуркунии гардид. Ба сифати чунин дастгоҳи маҷбуркунии фақат давлат амал карда метавонист. Вай дар натиҷаи тараққиёти дохилии чомаи ибтидоӣ, пайдоиш ва зиддияти синфҳои ва нобаробарии молумулкии аз ҷиҳати чома ба миён омад, вале вайроншавии ҷамоати ибтидоӣ дар рӯи замин ва тарзи пайдоиши давлатҳо бо шаклҳои гуногун ҷараён мегарифт. Давлатҳо вобаста ба шароити муайяни таърихӣ, пайдоиши моликияти хусусӣ, инчунин тарзу усули муборизаи синфҳои бо шаклҳои гуногун пайдо мешуданд.

Нахустин давлатҳо аввал дар Шарқ пайдо шудаанд. Қувваи асосии истехсолкунанда ва табакаи бонуфузи ин давлатҳо зироатпарварон будаанд. Давлатҳои нахустин дар шакли шаҳр - давлатҳо пайдо шудаанд. Онҳо бе ягон таркиши иҷтимоӣ пайдо шуда, баъдтар ба давлатҳои дорои тарзи истеҳсоли осоиёӣ табдил ёфтаанд. Давлатҳои аввалин дар ҳазорсолаи IV–VII то солшумории милодӣ дар Чини қадим, Ҳинд, Эрон, Байнаннаҳрайн, Месоамерика ва Перуи Кӯҳӣ дар як вақт ва новобаста ба ҳамдигар пайдо шудаанд. Дар онҳо табақаҳои нави иҷтимоӣ, ба монанди зироатпарварон, хунармандон, рухониён ва идоракунадагон истиқомат мекарданд. Дар он давлатҳо байни одамон тақсимоти молу мулк ва кор аниқ шуда, мазмуни ҳудудӣ пайдо карда буд. Шаҳр - давлатҳо бо мурури замон ба марказҳои маъмурӣ, хоҷагӣ ва динӣ табдил ёфта, вазифаҳои идоракунӣ давлатро иҷро мекарданд.

Пайдоиши давлат дар таърихи башар бо шаклҳои дигар низ сурат гирифтааст. **Ф.Энгелс дар асари худ «Пайдоиши оила, моликияти хусусӣ ва давлат» се шакли асосии пайдоиши давлатро нишон додааст: афинагӣ, римӣ ва олмонӣ.**

Давлати ғуломдорӣ Афина шакли классикии пайдоиши давлат мебошад, зеро он дар натиҷаи инкишофи соҳти авлодӣ, ки асоси онро зиддиятҳои синфӣ ташкил медоданд, бе даҳолат ва зӯрварии дохиливу берунӣ пайдо шудааст.

Давлати Рум низ дар асоси вайроншавии соҳти авлодӣ, бавучудоии моликияти хусусӣ ва ба синфҳои ба ҳам зид чуда шудани ҷамъият ба вучуд омадааст. Вале хусусияти фарқкунандаи пайдоиши давлати қадими Рум аз он иборат аст, ки он натиҷаи муборизаи байни плебейҳо ва патрисийҳо мебошад. Плебейҳо шахсони озод буда, аз авлоди румиҳо набуданд. Онҳо аз маҳалҳои ба зерӣ итоат даровардашуда ва соҳиби замин буда, андоз месупориданд ва хизмати ҳарбиро ба ҷо меоварданд. Патрисийҳо асилзодагон ва ҳокимони авлодии румиҳо буданд. Плебейҳо барои роҳ ёфтани ба мансаб ва истифода бурдан аз заминҳои давлатӣ ба муқоби-

ли патрисийҳо муборизаро сар карданд. Ин мубориза боиси суръат гирифтани чараёни ташкилшавии давлати ғуломдории Рум гардид.

Давлати олмонӣ шакли дигари пайдоиши давлат мебошад. Вай дар асри V пеш аз милод дар натиҷаи забт шудани худуди империяи Рум аз тарафи қабилаҳои олмонӣ ба вучуд омадааст. Қабилаҳои олмонӣ, ки дар сохти ҷамъияти авлодӣ зиндагӣ мекарданд, баъди забт намудани қаламрави империяи Рум онро идора карда натавонистанд, зеро барои идора кардан дастгоҳи маҷбуркунӣ лозим буд. Ба ҳамин сабаб, мақомоти сохти авлодии олмонӣ ба зудӣ ба мақомоти давлатӣ табдил ёфтанд.

Моҳияти давлат мазмун, таъйинот ва мавҷудияти давлатро дар бар мегирад ва масъалае мебошад, ки ба кӣ тааллуқ доштани ҳокимияти давлатиро муайян мекунад. Ҳарчанд давлат дар давраҳои муайяни таърихӣ манфиатҳои табақа ё синфи ҳокимро ифода намуда, ҳукмронии ақаллиятро аз болои аксарият таъмин кардааст, вале дар шароити ҳозира моҳияти худро тағйир додааст. Давлат тадриҷан ба механизми самараноки бартараф намудани муҳолифатҳои ҷамъиятӣ на бо роҳи зӯрӣ ва паҳш кардани онҳо, балки ноил шудан ба роҳи созиш табдил меёбад. Худи мавҷудияти давлат дар давраи ҳозира чандон ба синфҳо ва муборизаи синфӣ алоқаманд набуда, бештар ба талаботу манфиатҳои умумиҷамъиятӣ вобаста мебошад.

Ин масъала ҳамкориҳои оқилона ва маъмулан осоиштаи қувваҳои гуногун ва ба ҳам муҳолифро дар назар дорад. Лекин чунин тарзи ҳалли масъала маъноӣ онро надорад, ки давлатҳои ҳозира моҳияти синфӣ худро пурра гум карда бошанд. Дар шароити нав моҳияти синфӣ давлат аҳамияти дуумдараҷа пайдо карда, моҳияти умумиҷамъиятӣ он ба ҷойи аввал баромадааст. Акнун давлатҳо фаъолияти худро барои таъмин кардани созиши умумиҷамъиятӣ ва идораи қорҳои ҷамъият равона месозанд. Бинобар ин, ҳангоми таҳлили моҳияти давлат ҳар ду омил ё ҳар ду паҳлуи масъала-

ро бояд ба назар гирифт. Инкор кардани яке аз ин ду омил моҳияти давлатро ноপুরра ва яктарафа баҳо додан аст.

Давлат дорои нишонаҳои зерин мебошад:

1. Ҳокимияти оммавӣ (давлатӣ). Ҳокимиятро барои он оммавӣ меноманд, ки вай бо ҷамъият як (мутобиқ) набуда, балки аз номи он, яъне аз номи тамоми халқ ҷаъолият мекунад. Ҳокимияти оммавӣ дар симои мақомот ва муассисаҳои давлатӣ, инчунин, шахсони мансабдори давлатӣ таҷассум ёфта, ба ҳокимияти давлатӣ таъдил меёбад ва ин яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҷунин нави ҳокимият мебошад. Ҳокимияти давлатӣ ба воситаи мақомот ва шахсони мансабдор идоракунии ҷомеаро ба роҳ монда, ба ҳамин тартиб аз ҷамъият ҷудо мешавад ва аз он боло меистад. Давлат якҷоя бо мақомот ва муассисаҳои давлатӣ дастгоҳи махсуси маҷбуруниро ташкил медиҳад. Мақомоти ҳокимият ва идоракунӣ, судҳо, прокурорҳо, артиш, милиса, мақомоти амният ва ғайраҳо ба сифати ҷунин мақомот ва ташкилотҳои давлатӣ ҷаъолият мекунанд.

2. Ташкили ҷойгиршавии аҳоли дар ҳудуди муайян ва амалӣ намудани ҳокимияти оммавӣ дар доираи он ҳудуд. Давлат дорои ҳудуди муайяне мебошад, ки дар он ҳудуд соҳибхитӣрии давлат ифода меёбад. Аҳолие, ки дар ин ҳудуд зиндагӣ мекунад, шаҳрвандони он давлат ба ҳисоб меравад. Фарқи давлат аз ташкилотҳои ғайридавлатӣ (иттифокҳои касаба, хизмҳои сиёсӣ ва ғайра) дар он аст, ки давлат ифодакунандаи манфиати ҳамаи аҳолии мамлакат буда, ҳокимияти ҳудро нисбат ба ҳамаи онҳо баробар таъбиқ менамояд, вале ташкилотҳои ғайридавлатӣ ихтиёран ташкил ёфта, фақат як қисми аҳолиро дар ҳаёти худ муттаҳид месозанд.

3. Соҳибхитӣрӣ нишонаи сеюми давлат мебошад. Соҳиб- ихтиёрӣ дар волеият, мустақилият ва мухторияти ҳокимияти давлатӣ ифода меёбад. Волеияти ҳокимияти давлатӣ маънои ба ҳама умумӣ будани ҳокимият, бартариин он ва дорои қудрати маҷбуруни доштани ҳокимияти давлатиро ифода менамояд. Мустақилият ва мухторияти ҳокимияти

давлатӣ чунин маънӣ дорад, ки давлат дар дохили мамлакат ва берун аз он ҳуқуқи ба таври мутлақ ва озодона ҳал наму-дани ҳама гуна масъалаҳоро дорад.

4. Алоқамандии мустақими давлат ва ҳуқуқ. Давлат бе ҳуқуқ вучуд дошта наметавонад. Ҳуқуқ, давлат ва ҳокимияти давлатиро ба расмӣ дароварда, бо ҳамин роҳ онро қонунӣ (расмӣ) мегардонад. Давлат вазифаҳои худро ба шакли ҳуқуқӣ амалӣ менамояд. Ҳамзамон бо ин, ҳуқуқ фаъолияти давлат ва ҳокимияти давлатиро дар доираи қонуният мушаххас намуда, тобеияти онҳоро ба низоми ҳуқуқи мушаххас таъмин мекунад. Дар ин гуна ҳолати тобеияти давлатӣ ба ҳуқуқ давлати демокративу ҳуқуқбунёд ташкил меёбад.

Ҳамин тавр, **давлат ташкилоти ҳокимияти сиёсии чамъият мебошад, дорои дастгоҳи махсуси маҷбури буда, салоҳияти худро дар ҳудуди муайян амалӣ менамояд.** Вале чунин мафҳум низ ба монанди мафҳумҳои дигари давлат нисбатан шартӣ буда, танҳо нишонаҳои ҳуқуқи давлатро ифода менамояд ва моҳияти пурраи ин ниҳоди мураккабро дар бар намегирад.

Дар таърихи бисёрасраи инкишофи инсоният давлатҳои зиёде якдигарро иваз намудаанд. Бинобар ин, навъҳои таърихӣ давлат низ гуногун мебошанд. Онҳоро ба навъҳои таърихӣ давлатҳои Шарқ, ғуломдорӣ, феодализм, капитализм ва сотсиализм ҷудо менамоянд. Давлатҳои қадимаи шарқӣ (Миср, Бобулистон, Чин, Ҳиндустон ва ғайра) қариб 5 ҳазор сол пеш дар минтақаҳои дорои заминҳои обӣ пайдо шудаанд. Асоси иқтисодии ин давлатҳоро моликияти давлат ба замин ва иншооти обӣ ташкил меод. Дар ин давлатҳо ҳамчун анъана ба синфҳо ҷудошавии ҷомеа вучуд надошт. Дар онҳо анъанаҳои мавҷудбуда нақши калон мебозиданд. Бисёр давлатҳои қадимаи Шарқ асрҳои дароз бе тағйир мемонданд ва ба ин сабаб инкишоф намекарданд. Сохтори ҳокимияти давлатӣ дар онҳо шакли истибодӣ дошта, тамоми ҳокимият ба як шахс – шоҳ ё амири мутлақ ба таври меросӣ қарор дошт, ки бо ёрии дастгоҳи пурқуввати бюрократии харбӣ идора карда мешуд.

Дар давлати типи ғуломдорӣ, ғуломдорон аз болои ғуломон, дар давлати типи феодалӣ ҳукмронии феодалҳо аз болои деҳқонон ва дар давлати капиталистӣ ҳокимияти буржуазия аз болои синфи коргар таъмин карда мешуд. Дар баробари сарнагун шудани сохти буржуазӣ ва иваз шудани он ба навъи давлати сотсиалистӣ диктатураи синфи коргар ба вучуд омад.

Давлати ғуломдорӣ аслиҳаи ғуломдорон барои истисмори табақаи ғуломон буд. Он манфиати ғуломдоронро муҳофизат карда, ҳама гуна муқобилияти ғуломонро пахш менамуд, ҳукмронии ақаллиятро аз болои аксарият таъмин мекард. Ғулом аз ҳама гуна ҳуқуқу озодиҳо маҳрум буда, ҳамчун ҳайвон хариду фурӯш карда мешуд. Чунин ҳолат боиси норозигии ғуломон гардида, муборизаи онҳоро барзидди сохти мавҷуда тадричан пурзӯр мекард. Дар натиҷаи шӯришҳои пайдарҳамаи ғуломон пояҳои давлати ғуломдорӣ суст шуда, барои гузаштан ба навъи давлатдории феодалӣ замина муҳайё мегардид. Охишта-охишта давлати ғуломдорӣ ба давлати феодалӣ иваз шуда, чамъияти ғуломдорӣ ба чамъияти феодалӣ табдил ёфт.

Гузариш ба давлати феодалӣ давраи дуру дарозро дар бар гирифта, танҳо дар асрҳои V–VI милодӣ аввалин давлатҳои феодалӣ ба вучуд омаданд. Дар ин чамъият заминдорон ва деҳқонон табақаҳои асосӣ ба ҳисоб мерафтанд. Заминдорон табақаи истисморкунанда ва деҳқонон табақаи истисморшаванда ба ҳисоб мерафтанд. Феодалҳо, ки соҳиби замин буданд, дар айни замон соҳиби ҳокимияти сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Давлати феодалӣ ҳамчун воситаи аз тарафи феодалҳо пахш намудани муқобилияти деҳқонон буд. Вазифаи ин навъи таърихии давлатдорӣ таъмин намудани ҳукмронии феодалҳо аз болои деҳқонон буд. Тезутундшавии муборизаҳои синфӣ дар давлатҳои феодалӣ бо шӯришҳои зиёде меанҷомид, ки дар натиҷа боиси барҳам хӯрдани давлати феодалӣ ва ба ҷойи он барпо гардидани давлати сармоядорӣ гардидаанд. Давлати сармоядорӣ – (капиталистӣ)

бо дараҷаи нисбатан баланди рушди худ аз навъҳои давлати ғуломдорӣ ва феодалӣ фарқ мекунад. Дар чунин давлат ду синфи бо ҳам зид – коргар ва буржуазия вучуд дошт. Бо мурури тараққӣ кардани капитализм зиддияти байни раванди истехсолоти хислати чамъиятидошта ва шакли хусусии азониҳудкунии он пурзӯр мегардад. Истисмори коргарон торафт шиддат гирифта, норозигии онҳо аз сохти мавҷуда меафзуд. Дар натиҷаи инқилоб ин навъи давлат ба давлати сотсиалистӣ иваз гардид.

Инқилоби Октябри соли 1917 дар Россия барои бунёди давлати навъи сотсиалистӣ дар ҷаҳон замина гузошт. Ҷумҳурии мо, ки ба ҳайати давлати Иттиҳоди Шӯравӣ дохил мешуд, дар қатори дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ барои барпо намудани давлати сотсиалистӣ саъю кӯшиш менамуд.

Давлати Иттиҳоди Шӯравӣ ду марҳаларо тай намуд. Марҳалаи диктатураи пролетариат, ки аз октябри соли 1917 то пурра 1936 ва қатъиян ғалаба кардани сотсиализм, яъне охири солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-умро дар бар мегирад ва марҳалаи дуум – давраи ташаккули давлати умумихалқӣ мебошад. Агар дар марҳалаи аввали инкишоф давлати сотсиалистӣ иродаи синфи коргарро ифода карда бошад, пас дар марҳалаи дуум моҳияти он ифода кардани иродаи оммаи халқ мебошад.

Дар охири соли 1991 Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ барҳам хӯрд. Дар арсаи ҷаҳон ташкилоти нав – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) созмон дода шуд. Таъсисдиҳандаи ИДМ 11 ҷумҳурии собиқ Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ, аз ҷумла Арманистон, Белорус, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдавия, Озарбойҷон, Федератсияи Русия, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Украина буданд. Дар соли 1993 Гурҷистон низ узви ИДМ гардид. Созишнома оид ба созмон додани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 8 декабри соли 1991, Протокол ва Эълонияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 21 декабри соли 1991 ва Оинномаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 22 ян-

вари соли 1993 санадҳои таъсиси ИДМ мебошанд. Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил тибқи санадҳои таъсисӣ, Оиннома ва фаъолияти амалии худ ташкилоти минтақавии байналмилалӣ мебошад. ИДМ дар асоси шартномаи байналмилалӣ аз тарафи давлатҳои мустақил таъсис дода шудааст. ИДМ бо мақсади ҳамкорӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, гуманитарӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо барпо карда шудааст. Дар ҳуҷҷатҳои таъсиси ин ташкилот зарурати ҳамкорихо дар соҳаи таъмини сулҳ ва бехатарӣ, андешидани чораҳо оид ба кам кардани силоҳ ва хароҷоти ҳарбӣ, барҳам додани силоҳи ҳастай ва дигар силоҳҳои қатли ом, ноил шудан ба беяроқгардонии умумӣ ва пурра маҳсус таъкид шудааст.

Давлатҳои аъзои ИДМ дар назди худ вазифа гузоштаанд, ки инкишофи ҳаматарафаи давлатҳоро дар доираи фазои ягонаи иқтисодӣ, инчунин кооператсия ва интегратсия (ҳамгироӣ)-и байнидавлатӣ ба роҳ монанд.

Бо мақсади ҳарчи самаранок ҳал кардани ин вазифа кишварҳои аъзои ИДМ моҳи сентябри соли 1993 оид ба барпо намудани Иттиҳоди иқтисодӣ шартнома бастанд. Барои амалӣ намудани мақсадҳои гузошташуда кишварҳои аъзои ИДМ ба ҳулоса омаданд, ки фаъолияти худро дар асоси принципҳои баробарӣ, эҳтироми соҳибистиклолият, истифода набурдани қувва ё таҳдиди он, ягонагии қаламрави давлатҳо, ҳал намудани баҳсҳо бо роҳи осоишта, даҳлат накардан ба корҳои дохилӣ ва берунӣ, таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, ҳамкориҳои байни давлатҳо, иҷрои софдилонаи уҳдадорихо аз рӯи санадҳои Иттиҳод ба зимма гирифташон ва ғайра ба роҳ мемонанд.

§ 2. Шаклҳои давлат

Давлатҳо на танҳо бо моҳияту вазифа ва самту тарзи фаъолияти худ аз якдигар фарқ мекунанд, балки бо шаклҳои идоракунӣ ва сохти давлатиашон низ аз ҳамдигар фарқдоранд. Вобаста ба шакли идоракунӣ давлатҳо ба ду гурӯҳҷудо мешаванд: монархӣ ва ҷумҳуриявӣ. **Монархия** – ҷунин шакли идоракунӣ мебошад, ки дар он ҳокимияти олии қисман

ё пурра дар ихтиёри сарвари давлат мебошад. Дар сари давлат – монарх, подшоҳ, амир ва ё император меистад. Онҳо тахтро ба тариқи меросӣ ё баъзе вақт интихобӣ ба даст медароранд. Шакли давлатдории Эрон ва Ҳабашистон то инкилоб, Англия, Чопон, Белгия ва ғайраҳо ба чунин давлатҳо мисол шуда метавонанд.

Дар шакли давлатдории ҷумхуриявӣ ҳокимият ба воситаи мақомоте, ки ба муҳлати муайян интихоб мегарданд, идора карда мешавад. Ин шакли давлатдорӣ президентӣ ва парламентӣ мешавад. Дар ҷумхурии президентӣ ҳукумат новобаста аз ҳайати ҳизбии парламент, аз тарафи президент ташкил карда шуда, дар назди он масъулият дорад. Президент фаъолиятро мувофиқи салоҳиди худ ба амал мебарорад. Ба чунин давлатҳо Русия, ИМА, Ўзбекистон, Туркманистон, Тоҷикистон ва ғайра дохил мешаванд.

Дар ҷумхурии парламентӣ ҳукумат аз намоёндагони як ё якчанд ҳизб, ки дар парламент аксари ҷойҳоро ишғол менамоянд, ташкил карда мешавад. Чунин Ҳукумат мувофиқи Конститутсия дар назди парламент масъулият дорад. Ба чунин давлатҳо Ҳиндустон, Олмон, Италия ва ғайра дохил мешаванд.

Давлатҳо вобаста ба сохти давлатиашон низ аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Сохти давлатӣ хусусияти муносибатҳои байниҳамдигарии рӯкҳои давлат ва мақомоти марказиву маҳаллии онро ифода менамояд. **Давлатҳо аз рӯи сохти давлатиашон ягона (унитарӣ), федеративӣ ва конфедеративӣ мешаванд.**

Давлати ягона шакли оддии давлатдорӣ мебошад. Вай аз қисмҳои марзӣ маъмури, ба монанди вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, ҷамоатҳо ва ғайраҳо иборат мебошад. Дар чунин давлат мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии умумӣ вучуд доранд. Масалан, Ҷумхурии Тоҷикистон, Қирғизистон, Фаронса, Чопон ва ғайраҳо.

Давлати федеративӣ шакли мураккаби давлатдорӣ мебошад. Дар он мақомоти ҳокимияти олии ва идоракунии барои ҳамаи федератсия умумӣ ташкил карда шуда, шаҳрван-

дии умумӣ вучуд дорад. Ҳар яке аз аъзои федератсия дорои мақомоти ҳокимиятӣ ва идоракуни буда, мустақилияти нисбии худро нигоҳ медорад. Аъзои федератсия фаъолияти худро дар доираи ваколатҳое, ки аз тарафи федератсия ба онҳо дода шудааст, ба амал мебароранд. Ба чунин давлатҳо ИМА, Русия, Ҳиндустон, Мексика ва ғайра мисол шуда метавонанд.

Дар гузашта давлатҳои конфедеративӣ низ вучуд доштанд. Ин давлатҳо бо мақсади ба танзим даровардани як қатор масъалаҳо мақомоти олии умумӣ ташкил менамоянд. Дар онҳо ҳудуди ягона вучуд надорад. Чунин давлатҳо аз ҳудуди давлатҳои алоҳида иборатанд, ки бо якдигар иттиҳод бастаанд. Дар онҳо шахрвандии ягона низ вучуд надорад, яъне ҳар як давлат дорои шахрвандии худ мебошад. Таҷрибаи таърихӣ исбот кардааст, ки давлатҳои конфедеративӣ дурудароз вучуд дошта наметавонанд. Онҳо тез барҳам меҳӯранд ё ба давлати федеративӣ табдил меёбанд. Дар гузашта ИМА, Нидерландия, Иттиҳоди Олмон ва ғайра давлати конфедеративӣ буданд.

Давлатҳо вобаста ба низоми сиёсиашон низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Низоми сиёсӣ то андозае на танҳо шакли давлат, балки мазмуни фаъолияти онро ифода менамояд. Аз ин ҷо моҳиятан он меъёри муайянкунандаи шакли давлат мебошад.

Режими сиёсӣ маҷмӯи усул, тарз ва воситаҳое мебошад, ки бо ёрии онҳо ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Низоми сиёсӣ ҳолати ҳуқуқии шахсро дар ҷамъият ва давлат, ҳолати воқеии он, таъсири давлат ба ҳаёти сиёсии кишвар, шакли ҳуқуқии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва салоҳияти онҳо ва ғайраро тавсиф медиҳад. Ду навъи гуногуни низоми сиёсӣ - демократӣ ва ғайридемократӣ вучуд дорад. Ба низоми ғайридемократӣ дар гузашта давлатҳои Олмон, Италия, Камбоҷа ва ғайра дохил мешуданд. Давлатҳое, ки дар асоси низоми демократӣ фаъолият менамоянд, баробарӣ ва озодии ҳамаи шахсонро эътироф карда, онҳоро на танҳо дар

Конститутсия мустаҳкам менамоянд, балки дар амал чорӣ мекунад. Волоияти қонун, риояи қонуният, истифодаи ва-сеи институтҳои демократии гуногунро дар ҳаёти сиёсӣ таъмин менамоянд. Низоми демократӣ идеале мебошад, ки ба-рои ноил шудан ба он ҳама гуна чамъият ва давлат кӯшиш мекунад.

§ 3. Самтҳои асосии фаъолияти давлат

Давлат фаъолияти худро дар соҳаҳои гуногун ба амал мебарорад. Фаъолияти ҳар як давлат баҳри амалӣ гардонидани мақсадҳои, ки дар ин ва ё он марҳалаи инкишоф дар назди худ мегузорад, равона шудааст. Фаъолияти давлат самтҳои зиёд дорад ва соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва дигар соҳаву бахшҳоро дар бар мегирад. **Самтҳои фаъолияти давлат, ки барои амалӣ гардонидани вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва идеологӣ равона карда шудаанд, функсияҳои давлатро ташкил медиҳанд.** Функсияҳои давлат ниҳоят гуногун буда, ҳамаи онҳо якҷоя ба ду гурӯҳ чудо мешаванд:

1. Дохилӣ. 2. Берунӣ.

Функсияҳои дохилӣ берунии давлатро сиёсати дохилӣ ва берунӣ ё хоричӣ низ меноманд.

Равиши фаъолияти давлат дар дохили мамлакат функсияи дохилии давлат мебошад ва он нақши давлатро дар амалӣ гардонидани сиёсати дохилии мамлакат ифода менамояд. Функсияҳои дохилии давлат аз функсияҳои хоҷагидорию ташкилотчигӣ, фарҳангию тарбиявӣ, таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, таъмини риояи ҳуқуқ ва озодихои шахрвандон, хифзи ҳуқуқ ва озодихои шахрвандон, инчунин, андозбандӣ ва назорати молиявӣ иборат мебошад. Функсияи дохилии давлат бо функсияи берунии он алоқамандии зич дорад. Сиёсати берунии давлат дар айни замон давоми сиёсати дохилии он мебошад.

Ба давлат функсияҳои зерини берунӣ хос мебошад: муҳофизати мамлакат, мубориза барои сулҳ, ёрии байниҳамдигарӣ, ҳамкорӣ бо ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, ҳамроҳшавӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳамкорӣ доир

ба масъалаҳои глобалии ҳозиразамон, дастгирии тартиботи ҷаҳонӣ ва ғайра.

Функсияҳои давлат вобаста ба тараққиёти мамлакат инкишоф меёбанд. Амалӣ гардидани онҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти давлат боиси пешрафт ва мустаҳкам шудани иқтисодори ҳар як давлат мегардад, зеро ба воситаи онҳо вазифа ва мақсадҳои давлат амалӣ карда мешаванд. Масалан, бо амалӣ гардидани функцияи ташкили корҳои хоҷагидорӣ, вазифаҳои ташкил кардани истеҳсолот ва танзими иқтисодиёт, бо мақсади гузаштан ба иқтисоди бозаргонӣ ба тартиб дароварда мешавад.

Нақш ва мавқеи давлат дар ҳаёти фарҳанги тарбиявӣ низ меафзояд, зеро барпо кардани давлати демокративу ҳуқуқбунёд на фақат пешрафти иқтисодӣ, балки маданияти баланди маънавии шаҳрвандонро низ талаб менамояд. Функцияи мазкур тарбияи одамонро дар рӯҳияи муносибати софдилона ба меҳнат, эҳтироми шаклҳои гуногуни моликият, ватандӯстӣ, маърифати баланд ва амсоли инҳоро таъмин мекунад.

Функцияи иҷтимоӣ мазмуни гуногун дошта, доираи вазеи проблемаҳоро дар бар мегирад, вале таъйиноти асосии он дар таъмини беҳбудии ҷамъиятӣ ифода меёбад. Барои ин давлат кӯшиш ба ҳарч медеҳад, ки кафолати шуғли аҳолии қобили меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии шахсонро, ки ба дастгирии давлат муҳтоҷанд, аз ҷумла маъҷубон, мӯйсафедон, оилаҳои серфарзанд, бекорон ва ғайраҳоро таъмин намояд. Функцияи иҷтимоӣ сиёсати давлатиро дар соҳаи таҳсилот, илм, фарҳанг ва саломатии шаҳрвандон дар бар мегирад. Дар ин ҷо функцияи иҷтимоӣ дар шакли дастгирии давлатии муассисаҳои таҳсилотӣ, тарбиявӣ, илмӣ ва фарҳангӣ анҷом дода мешавад.

Дар ҳалли вазифаҳои барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд функцияҳои таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон нақши калон мебозанд. Ин функция бо дигар функцияҳои давлат алоқамандии зич

дошта, барои мустақилона ба амал баровардани онҳо ҳаматарафа мусоидат менамояд. Давлат ба воситаи ҳуқуқ вазифаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологии худро дар ҳаёт татбиқ мекунад. Меъёрҳои ҳуқуқи қабул карда, иҷрои онҳоро ба воситаи механизми давлатӣ таъмин менамояд. Механизми давлатӣ низоми мақомоти гуногуни давлатӣ мебошад, ки ба воситаи онҳо иҷрои вазифа ва мақсадҳои давлат амалӣ гардонидани мешавад. Ба мақомоти давлатӣ *мақомоти ҳокимияти давлатӣ (Маҷлиси Олӣ ва маҷлисҳои маҳаллӣ), мақомоти идоракунии давлатӣ (Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия), мақомоти судӣ ва прокуратура, мақомоти маҷбури (артиш, милиса, амният) дохил мешаванд, ки ба воситаи онҳо ҳукмронии сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва идеологии давлат таъмин карда мешавад.*

Саволҳо:

1. Давлат кай ба вучуд омад?
2. Кадом шаклҳои пайдоиши давлатро медонед?
3. Моҳияти давлат дар чӣ ифода меёбад?
4. Фарқи давлат аз ҷомеаи ибтидоӣ дар чист?
5. Нишонаҳои давлат кадомҳоянд?
6. Давлат чист?
7. Навъҳои таърихии давлат ва моҳияти онҳо аз чӣ иборат аст?
8. Шаклҳои идоракунии давлатро номбар намоед.
9. Давлати президентӣ чист?
10. Давлати парламентӣ чист?
11. Вобаста ба сохти худ давлатҳо ба кадом навъҳо ҷудо мешаванд?
12. Низоми сиёсӣ ва намудҳои онро фаҳмонида диҳед.
13. Дар бораи самтҳои фаъолияти давлат маълумот диҳед.
14. Функсияи ҳокимияти давлатӣ чист?
15. Ба функсияҳои дохилии давлат кадом функсияҳо дохил мешаванд?
16. Ба функсияҳои берунии давлат кадом функсияҳо дохил мешаванд?

БОБИ 2. ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУЊД

§ 1. Давлати ҳуқуқбунёд ва нишонаҳои он

Барпо намудани давлати демократии ҳуқуқбунёд мақсад ва вазифаи ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон мебошад. Мақсади аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба танзим даровардани ҳаёти ҷамъиятӣ низ аз он иборат аст, ки ҳуқуқ ва демократияро ба ҳам пайваста, давлати ҳуқуқӣ бунёд карда шавад. Ташкили ҷунин давлат орзуи деринаи бисёр мутафаккирони ҷаҳон мебошад, вале ин роҳ душвор буда, паймудани он вақти зиёдро металабад. Барои ин ба вучуд овардани заминаҳои муайяни сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ зарур аст. Бе баланд бардоштани сатҳи иқтисодиву иҷтимоии ҳаёти ҷамъият, муҳайё намудани шароит барои ривоҷи ҳуқуқу озодихои шаҳрвандон ва кафолати риояи онҳо, масъулияти давлат дар назди шаҳрванд ва шаҳрванд дар назди давлат, барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд аз имкон берун аст. Дар ҷомеае, ки ҳуқуқи шаҳрвандон поймол карда мешавад, зӯрварӣ ва таҳдид ба ҳаёти шаҳрвандон ҷой дорад, ҳеч гуна давлати ҳуқуқбунёд сохтан мумкин нест.

Барои бунёди давлати ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, ба вучуд овардани заминаи ҳуқуқӣ зарур аст. Дар кишвари мо Конститутсия ва як қатор қонунҳо қабул карда шудаанд, ки онҳо барои инкишофи муносибатҳои озодонаи шаҳрвандон ва ташкилотҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд роҳ мекушоянд. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, Кодекси граҷданӣ, Кодекси меҳнатӣ, Кодекси муроғиавии граҷданӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» ва монанди инҳо дохил мешаванд. **Асоси ҳуқуқии барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон** гузошта шудааст. Дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ дар асоси он қабул карда шуда, бояд ба талаботи он мувофиқ бошанд.

Нишонаҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд инҳо мебошанд:

1) Баргари хуқуқ ва волоияти қонун. Дар тӯли инкишофи ҷомеа инсоният тадричан нақши хуқуқ ва баргари-яи онро дар ҳаёти худ дарк намуда, кӯшиш кардааст, ки асос ва доираи фаъолияти давлатро низ хуқуқ муайян на-мояд, то орзуи деринаи башарият оид ба барпо намудани давлати хуқуқбунёд амалӣ гардад. Чунин давлат фаъолияти худро бояд дар асоси қонунҳо ва меъёрҳои байналмилалӣ ба роҳ монад. Баргари хуқуқ ҳамзамон маънои онро дорад, ки ҳалли масъалаҳои ҷамъиятиву давлатӣ аз ҷиҳати хуқуқ танзим шуда, арзишҳои маънавий ва меъёрҳои хуқуқи умумиинсонӣ ва расман танзимшаванда дар пайвастагӣ бо тақсмоти ташкиливу ҳудудии ҷомеа ва қонунӣ будани ҳокимияти оммавӣ истифода ва амалӣ карда шаванд, зеро танҳо иҷрои талаботи қонун ва тобеият ба нишондодҳои он метавонад амали қонунро ҳаётӣ гардонида, волоияти онро таъмин намояд. **Бинобар ин, шаҳрвандон, ташкилоту муас-сисаҳо, ҳизбҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳуди давлат дар симои мақомоти ҳокимияти идоракунии давлатӣ, судҳо, прокурорҳо ва дигарон бояд фақат ба қонун итоат намоянд.** Фаъолияти шаҳрвандон ва ташкилотҳо дар ҳадду андозае, ки қонун иҷозат додааст ва манъ накардааст, яъне аз рӯйи принципи «он чизе, ки қонун манъ накардааст, раво аст», ба амал бароварда мешавад, вале ин принцип маънои онро на-дорад, ки рафтори субъектҳои хуқуқие, ки бар хилофи қо-идаҳои ахлоқ ва расму анъанаҳои миллӣ мебошад, иҷозат дода мешавад.

Фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, судӣ ва мақо-моти дигар низ бояд дар доира ва андозае, ки қонун иҷозат додааст, амалӣ карда шавад. **Волоияти қонун ҳамчунин маъ-нои онро дорад, ки ҳама дар назди қонун баробаранд.** Қонун дар давлати хуқуқбунёд ифодакунандаи максиму мароми аъ-зои ҷамъият мебошад.

2) Арзиши олий доштани хуқуқу озодиҳои инсон ва қа-фолати онҳо нишонаи дуҷуми давлати хуқуқбунёд мебошад. Таърихи башар – таърихи муборизаи инсон барои ноил шу-

дан ба ҳуқуқ ва озодиҳое мебошад, ки аз азал ва табиатан ба ӯ тааллуқ доранд. Тавре ки дар моддаи якуми Эълумияи умумии ҳуқуқи башар гуфта шудааст: «**Тамоми одамон озод ба дунё меоянд ва аз лиҳози манзалат ва ҳуқуқ бо ҳам баробаранд**». Мувофиқи моддаи сеюми ҳамин санад «**ҳар фард ба зиндагӣ, ба озодӣ ва ба дахлнопазирии шахсӣ ҳуқуқ дорад**».

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки инсон ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд бевосита амалӣ шуда, мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, ҷаъолияти ҳокимияти қонунгузор, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, маҳаллӣ ва мақомоти худидоракунии ҳокимияти давлатиро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин карда мешаванд. Давлат ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд (моддаҳои 5 ва 14 Конститутсия).

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз лаҳзаи таваллуд ба ҳуди ӯ тааллуқ дошта, аз тарафи давлат офарида намешаванд. Ҳеҷ гуна шахси мансабдор чунин ҳуқуқу озодиҳоро ба инсон дода наметавонад. Давлат онҳоро дар Конститутсия, қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ фақат мустақкам менамояд. Кафолати амалӣ гардидани ҳуқуқу озодиҳоро давлат бояд ба зиммаи худ гирад. Агар ҳуқуқу озодиҳои инсон пурра дар ихтиёри давлат ё ягон шахси мансабдори давлат бошад, дар ин сурат онҳо дахлнопазир шуда наметавонанд. Зеро дар чунин ҳолат давлат ё шахси мансабдор офарандаи ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон мешаванд, ки ин боиси маҳдуд гардидани онҳо мегардад. Таъмини ҳимояи ҳуқуқи шахсият вазифаи аввалиндараҷаи давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Дар баробари ҳамин барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд ҳарчи бештар барои мувофиқ омадани манфиати давлат ва шахс мусоидат менамояд, зеро ҳамаи шахрвандон дар ташкил намудани ҳокимияти давлатӣ иштирок менамоянд. Шахрвандон худро соҳиби ҳақиқи давлат ҳис намуда, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳоро интиҳоб мекунанд. Ҷаъолияти мақомот ва шахсони мансабдор барои хизмат

намудан ба чамъият ва шаҳрвандон равона карда мешавад.

3) Масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шахс. Дар давлати ҳуқуқбунёд давлат ва шаҳрванд дар назди ҳамдигар одатан масъулияти (ҷавобгарии) баланд доранд. Тавре ки дар қ.3 моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, давлат на танҳо ҳуқуқу озодихоии инсон ва шаҳрвандро эътироф мекунад, балки уҳдадор аст, ки онҳоро риоя ва ҳифз намояд. Ҳамзамон давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияи онҳо вазифадоранд, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд (моддаи 10 Конститутсия). Агар ба шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои чамъиятӣ, хизбҳои сиёсӣ ва ё шахсони алоҳида зарари моддӣ ва маънавӣ расонида шавад, ин зарар бояд аз ҳисоби онҳо мувофиқи қонун рӯёнида ё ҷуброн карда шавад. Меъёри зикршудаи конститутсионӣ дар моддаҳои алоҳидаи қонунгузори амалкунанда таҷассуми худро меёбад. Аз ҷумла, дар моддаи 16 Кодекси граждани омадааст: «Зиёне, ки дар натиҷаи амали (беамалии) ғайриқонунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ё мансабдорони ин мақомот, инчунин дар натиҷаи қабули санади хилофи қонун ё санади дигари ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ба шаҳрванд ё шахси ҳуқуқӣ расонида шудааст, бояд аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷуброн карда шавад».

Ҳамин тартиб, доираи амали мақомоти давлатӣ, суд ва прокуратура ва дигар мақомот низ дар доираи қонун маҳдуд карда шудааст. Онҳо мисли ҳамаи шаҳрвандон ба қонун итоат менамоянд ва барои рафтори зиддиҳуқуқии худ дар назди қонун ҷавобгаранд. Ҳамзамон шаҳрванд низ барои рафтори зиддиҳуқуқии худ дар назди дигар шахсон, давлат ва ҷомеа ҷавобгар мебошад. Ё низ вазифадор аст уҳдадорихое, ки Конститутсия ва дигар қонунҳо муқаррар наму-

даанд, риоя ва ичро намояд. Риояи Конститутсия ва дигар қонунҳо, эҳтироми ҳуқуқу озодӣ ва шаъну шарафи дигарон, ҳифзи Ватан, пардохти андозҳо ва ғайра аз ҷумлаи уҳдадорҳои шахрванд мебошанд, ки барои риоя накардани он шахс ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

4) Нишонаи ҷаҳоруми давлати ҳуқуқбунёд таҷзияи ҳокимият ба мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ мебошад. Ҳар се шоҳаи ҳокимият дар татбиқи фаъолияти худ мустақил мебошанд. Таҷзияи ҳокимияти ягонаи давлатӣ ба се шоҳаи мустақил яке аз принципҳои асосии ташкил ва фаъолияти мақомоти давлатӣ мебошад. Вай асоси конститутсионии худро дар бисёр кишварҳои дунё ёфтааст. Дар моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Мақсади ин принцип ноил шудан ба мустақилияти пурраи шоҳаҳои ҳокимият, роҳ наодан ба ҳама гуна суиистеъмоли ҳокимияти давлатӣ аз тарафи мақомоти он мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳуди ҳокимияти давлатӣ ягона ва тақсимнашаванда буда, танҳо шоҳаҳои он бояд аз ҳамдигар фарқ намоянд, ки онҳо дар ҷудо будани салоҳияти ҳар як шоҳаи ҳокимият ифода меёбад.

Фаъолияти мақомоти зикршуда дар доираи қонун ба роҳ монда мешавад ва ин ба онҳо имкон намедихад, ки аз ҳадди муқаррарнамудаи қонун берун бароянд. Ҳар як шоҳаи ҳокимият вазифаҳоеро иҷро менамояд, ки ба доираи салоҳияти он дохил мешаванд. Ҳамаи се шоҳаи ҳокимият муҳиманд. Онҳо ба ҳамдигар таъсир расонида, барои барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд хизмат мекунанд. Ҳокимияти қонунгузор аз тарафи халқ интихоб карда шуда, истиқлолияти давлатро ифода менамояд. Ҳокимияти иҷроия бо амалӣ намудани қонунҳо ва фаъолияти хоҷагию идоракунии машғул мешавад. Ҳокимияти судӣ ба сифати кафили барқароркунандаи ҳуқуқҳои вайронкардашуда баромад намуда, барои ҳама гуна суиистеъмолкунӣ ҷазо медиҳад. Дар давлат-

ти ҳуқуқбунёд фақат суд метавонад ҳама гуна баҳсҳои байни шаҳрвандон ва ҳокимиятро баррасӣ намояд. Суд танҳо ба қонун таъя намуда, фаъолияти худро ба амал мебарорад.

§ 2. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд бо ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Давлати ҳуқуқбунёдро дар он ҷое барпо намудан мумкин аст, ки дар он ҷой ҷомеаи шаҳрвандии инкишофёфта ва пурқувват мавҷуд бошад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ соҳаи нисбатан мустақили новобаста аз давлат ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад, ки дар он гурӯҳҳои иҷтимоии гуногун, иттиҳодияҳои фарҳангӣ, миллӣ, динӣ, ҳудудӣ ва хислати дигар доштаи ифодакунандаи манфиатҳои хархелаи одамон амал менамоянд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ чунин ҷамъиятест, ки дар он қонуни ҳуқуқӣ ҳукмрон буда, устувории озодии шахс, ҳуқуқ, шаъну шараф, кадр қимати он, инчунин ҷавобгарии тарафайни шахс ва давлат амал менамояд. Мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» имконият медиҳад, ки соҳаи сиёсӣ ва ғайрисиёсии ҳаёти ҷамъиятӣ фарқ карда шуда, мафҳумҳои давлат ва ҷамъият аз ҳамдигар ҷудо карда шаванд.

Ҷомеа аз организми мураккабе иборат аст, ки дар он одамони дорои манфиатҳои гуногун, талабот, хислатҳои гуногун ҳамкорӣ менамоянд. Ҳамзамон бо ин, одамон бо ҳамдигар дар робитаҳои фарҳангӣ, тичоратӣ, манзилӣ, оилавӣ, меҳнатӣ ва ғайра қарор доранд. Ба низоми ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ғайр аз муносибатҳои сиёсӣ муносибатҳои иқтисодӣ, нажодӣ, маънавӣ, иттилоотӣ, оилавӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд, ки новобаста аз давлат вучуд доранд ва инкишоф меёбанд. Албатта, ҷамъият ва давлатро пурра аз ҳамдигар ҷудо кардан номумкин аст, зеро давлат маҳсули инкишофи ҷомеа ва шакли мавҷудияти он мебошад. Ҷудо намудани ҷомеаи шаҳрвандӣ аз давлат маънои онро дорад, ки соҳаи ҳаёти ҷамъиятиро вучуд дорад, ки дар тобеият ва назорати давлат намебошад. Яъне давлат набояд ба ҳаёти хусусии одамон даҳолат намояд.

Ҳамзамон, инсон дар ҷомеаи шахрвандӣ унсури асосӣ аст, вале вай наметавонад талаботи худро дар алоҳидагӣ ё бе алоқамандӣ бо одамони дигар қонеъ гардонад. Он чӣ ки ба муносибати байни шахс ва давлат тааллуқ дорад, ин пеш аз ҳама дар иҷрои уҳдадорихои шахс дар назди давлат, хусусан уҳдадории шахс оид ба итоат намудан ба қонун ва супоридани андоз ифода меёбад. Агар шахс уҳдадорихои худро дар назди давлат софдилона иҷро намояд, он гоҳ дар дигар мавридҳо ҳаёти шахсии инсон бояд барои давлат фарқ нашошта бошад ва давлат ҳақ надорад, ки ба он даҳолат намояд.

Давлат бояд ба ҷомеаи шахрвандӣ ва манфиати он хизмат карда бо ҳамин манфиати умумии ҷамъиятро ифода намояд. Рушди нопурраи ҷомеаи шахрвандӣ мумкин аст шароитро муҳайё созад, ки боиси фурӯ бурдани ҷомеаи шахрвандӣ аз тарафи давлат ё муқобил гузоштани он ба ҷамъият ва манфиати худро бо зӯрӣ ба ҷамъият бор кардан гардад. Барои ҳамин, на ҳама гуна ҷомеаи шахрвандӣ мебошад. Нишонаи асосии ҷомеаи шахрвандӣ - ин ҷамъияти дорои муносибатҳои иқтисодии инкишофёфта будани он мебошад. Дар чунин ҷамъият шахс аз моликият ҷудо набуда, баръакс, имконият дорад, ки ҳама гуна шакли моликиятро интихоб намояд, инчунин, ҳақ дорад натиҷаи меҳнат ва қобилияти худро ба меҳнат озодона ихтиёрдорӣ кунад. Салоҳияти давлат дар чунин ҷомеа барпо намудани шароити муътадил барои ташаббуснокӣ ва инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ, ҳифзи моликият, таъмини рақобати озод, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва муҳофизати тартибот мебошад.

Нишонаи дигари ҷомеаи шахрвандӣ эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои табиӣ инсон ва ҳифзи самараноки он мебошад.

Нишонаи сеюми ҷомеаи шахрвандӣ мавҷуд набудани монополизми идеологӣ дар ҷамъият мебошад. Дар чунин ҷамъият фикр, нуқтаи назар, ақида, мулоҳиза ва мафкураи гуногун раво мебошад. Ҷомеаи шахрвандӣ доираи гузаро-

нидани фаъолияти гуногуни сиёсии ташкилотҳо, институтҳо ва иттиҳодияҳоро муайян менамояд. Вай ғояҳои пешқадам ва инсондӯстонаро пеш бурда, тарзҳои демократии идоракунии корҳои ҷамъиятиро истифода мебарад.

Хусусияти фарқкунандаи ҷомеаи шахрвандӣ ошкоро ва худидора будани корҳои шахсӣ мебошад. Ошкоро будан, аз ҷумла озодона ворид шудан ба ҳамаи манбаъҳои иттилоот (ба ғайр аз сирри давлатӣ ва тижоратӣ), ошкоро гузаронидани ҳама гуна чорабиниҳое, ки ба ҳаёти ҷамъиятӣ вобастаанд, озодии сухан, матбуот, танқид, озодии робитаҳо бо созмонҳои байналмилалӣ ва хориҷиро дар назар дорад.

Ҳамин тавр, ҷомеаи шахрвандӣ ҷамъияти ҳуқуқӣ, демократӣ, инсондӯст ва сулҳдӯстона буда, дар он барои ҳеч гуна зӯрӣ ба шахсият ҷой нест, баръакс, дар он адолат, баробарӣ ва озодии пурра ҳукмрон аст.

Саволҳо:

1. Моҳияти давлати ҳуқуқбунёд аз чӣ иборат аст?
2. Нишонаҳои асосии давлати ҳуқуқбунёдро номбар кунед.
3. Бартарии ҳуқуқ дар давлати ҳуқуқбунёд чӣ маънӣ дорад?
4. Волоияти қонун чист?
5. Арзиши олий доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон дар чӣ ифода меёбад?
6. Масъулияти тарафайни давлат ва шахсро фаҳмонда диҳед.
7. Моҳияти таҷзияи ҳокимиятро ба мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ баён намоед.
8. Ҷомеаи шахрвандӣ чист?
9. Фарқи давлат аз ҷомеаи шахрвандӣ дар чист?
10. Нишонаҳои ҷомеаи шахрвандиро номбар намоед?

БОБИ 3. ҲУҚУҚ ВА МОҲИЯТИ ОН

§ 1. Мафҳум, нишона ва навъҳои таърихии ҳуқуқ

Инсон дар муносибат бо ҷамъият ва дигар одамон умр ба сар мебарад, зеро дар ҷамъият зиндагӣ карда, берун аз он ҳаёт ба сар бурдан мумкин нест.

Дар вақти таҳсил, ҳаёти оилавӣ ва ҷамъиятӣ, дар ҷараёни фаъолияти корӣ бо ташкилоту муассисаҳо, инчунин, дар вақти додугирифтӣ байни созмонҳо алоқаҳои байниҳамдигарии мустақкам ба вучуд меоянд. Ҳама гуна муносибат ва фаъолияте, ки дар байни онҳо ба вучуд меояд, ба воситаи қоидаҳои рафтор танзим мегардад. Аксари ин муносибатҳо ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Мо дар фаъолияти ҳаррӯзаи худ бо калимаи «ҳуқуқ» зуд-зуд дучор мешавем, ки ин бесабаб нест. Ҷомеа ва мардум ҳамеша кӯшиш менамояд, ки ҳуқуқро бо мафҳумҳои ҳақиқату инсоф алоқаманд кунад. Моҳияти ҳуқуқ низ дар ҳамин ифода меёбад.

Ҳуқуқ моҳияти умумиичтимоӣ дошта, беистисно ба манфиати ҳамаи одамон хизмат мекунад, ҷиҳатҳои ташкил кардан, ба тартиб овардан, устувор намудан ва инкишоф ёфтани робитаҳои иҷтимоиро таъмин менамояд. Ҳамзамон, моҳияти умумиичтимоии ҳуқуқ ба таври мушаххас дар фаҳмиши он ҳамчун меъёри озодӣ ифода меёбад. Инсон дар доираи ҳуқуқҳои худ озодона амал мекунад ва қонун озодии инсонро аз ҳама гуна суиқасд ҳифз менамояд. Маҳз ба тавассути ҳуқуқ некӣ меъёри ҳаёт гардида, бадӣ натиҷа ё оқибати вайрон кардани ин меёр ба ҳисоб меравад.

Ҳуқуқ дар давлати ҳуқуқбунёд ҷавҳари ҳама гуна муносибатҳои ҷамъиятӣ ва мазмуни ҳамаи қонунҳоро ташкил медиҳад. Бинобар ин, дарк кардани моҳият ва фарқи ҳуқуқ ва қонун моҳияти баланди инсондӯстӣ дорад, зеро ҳуқуқ ҳамчун меъёри муайянкунандаи сифати қонун ва муқарраркунандаи он мебошад, ки қонун ҳуқуқи инсон, манфиат ва талаботи ӯро то чӣ дараҷа ҳифз менамояд.

Ҳуқуқ дар ҷомеа ба таври воқеӣ вучуд дорад ва вазифаи

давлат аз он иборат аст, ки чиҳатҳои гуногуни онро муайян карда, ба шакли қонунӣ расмӣ гардонад. Аз ин ҷо формулаи «хуқуқро ҷомеа офаридааст ва қонунро давлат» фарқи хуқуқ ва қонунро аниқ ифода менамояд. Ҳамзамон, вақте ки мо дар бораи «хуқуқ» ва «қонун» сухан меронем, мо на танҳо ягонагии мазмуни хуқуқӣ ва шакли хуқуқӣ, балки муҳолифати байни онҳоро низ дар назар дорем. Мазмуни хуқуқие, ки дар қонун ифода наёфтааст, кафолати амалӣ шуданро надорад. Аз ин рӯ, ба маънои амиқи калима хуқуқ намебошад.

Дар давлати хуқуқбунёд қонунҳои хуқуқӣ нақши муҳим мебозанд. Қонунҳо мумкин аст ғайрихуқуқӣ шаванд, агар мазмуни онҳоро суиистеъмоли ҳокимияти давлатӣ ташкил диҳад. Инро амалия ва таърихи давлатдорӣ муосир низ нишон медиҳад. Дар баъзе мавридҳо давлат аз қудрати худ суиистеъмол карда, қонунҳои зиддихуқуқӣ қабул менамояд. Чунин қонунҳо зоҳиран мумкин аст ҳамчун хуқуқ баҳо дода шаванд, вале онҳо танҳо шаклан, на мазмунан хуқуқӣ мебошанд.

Вазифаи асосии хуқуқ танзими рафтори одамон, созмонҳо ва муносибатҳои байни онҳо мебошад. Ин қоидаҳои рафтор ба ҳама ҳатмӣ мебошанд. Онҳо аз тарафи давлат қабул, муқаррар ва тасдиқ карда мешаванд. **Яъне хуқуқ низоми қоидаҳои ба ҳама ҳатмии рафтор буда, аз тарафи давлат қабул, муқаррар ва тасдиқ карда мешавад ва муносибатҳои муҳими ҷамъиятиро ба танзим мебарорад.**

Дар таърихи инсоният замоне буд, ки на дастгоҳи маҷбурқунӣ дошт ва на меъёрҳои хуқуқӣ мавҷуд буданд. Муносибатҳои байни одамон дар асоси тартибот ва қоидаҳои махсуси ахлоқӣ ба танзим дароварда мешуданд. Урфу одат, таомул, анъана, обрӯ ва эҳтироми якдигар асоси муносибатҳои аъзоёни ҷомеаро ташкил мекард. Ин давраи инкишоф ба ҷомеаи ибтидоӣ тааллуқ дошт. Дар ин ҷомеа баробарӣ, ҳамфикрӣ ва ҳаёти дастаҷамъона ҳукмрон буд ва бинобар ин, ба меъёрҳои хуқуқӣ низ эҳтиёҷ набуд.

Пайдоиши синфҳо, моликияти хусусӣ ва давлат боиси

ба вучуд омадани меъёрҳои ҳуқуқӣ гардид. Акнун синфи ҳукмрон ба воситаи дастгоҳи махсуси маҷбуркунӣ, ки «давлат» ном дошт, қонун ва меъёрҳои ҳуқуқро қабул менамуд. Иҷрои онҳо барои ҳама ҳатмӣ буд ва бо маҷбурияти давлатӣ таъмин карда мешуд. Алоқамандии зичи давлат ва ҳуқуқ аз ҳамин ҷо сарчашма мегирад. Ҳамин тавр, давлат ва ҳуқуқ ба якдигар зич алоқаманданд.

Ҳуқуқ бо як қатор нишонаву аломатҳояш аз дигар қоидаҳои рафтор (масалан, меъёрҳои ахлоқ, воситаҳои таъсиррасонии идеологӣ ва ғайра) фарқ мекунад.

Якум, ҳуқуқ маҷмӯи қоидаҳои ҳатмии рафтори одамон мебошад. Вай аз меъёрҳои одоб ва ахлоқ, ки ихтиёран иҷро карда мешаванд, фарқ дорад. Ҳар гуна қоидаҳои рафтор меъёрҳои ҳуқуқӣ буда наметавонанд. Меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи давлат муқаррар карда мешаванд ва иҷрои онҳо барои ҳама ҳатмӣ мебошад.

Дуюм, ҳуқуқ низоми меъёрҳои ба ҳама баробар мебошад. Вай ба ҳамаи шахрвандон, сарфи назар аз мансабу вазифа, миллат, наҷод, синну сол ва мансубияти синфиашон баробар тааллуқ дорад. Ҳамаи онҳо уҳдадоранд, ки талаботи меъёрҳои ҳуқуқиро иҷро намоянд.

Сеюм, иҷрои талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ бо маҷбурияти давлатӣ таъмин карда шудааст. Дар сурати ихтиёран иҷро накардани талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ давлат ба вайронкунандагонии меъёрҳои ҳуқуқ таъсир мерасонад ва иҷрои онро ба воситаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маҷбуран таъмин менамояд. Кафолати давлатии иҷрои ҳуқуқ дар ҳамин ифода меёбад.

Вобаста ба зербинои (базиси) иқтисодӣ ва иродаи кадом синфро ифода намуданаш ҳуқуқ ба навъҳои муайян чудо мешавад. Навъҳои таърихии ҳуқуқ бо навъҳои таърихии давлат мувофиқ мебошанд ва ҷунонки гуфтем, ба муносибатҳои истехсолӣ (зербино) вобастагӣ доранд.

Навъҳои таърихии ҳуқуқ ҷунинанд: навъи ҳуқуқи ғулом-

дорӣ, феодалӣ, буржуазӣ ва сотсиалистӣ. Ҳар як навъи таърихии ҳуқуқ вобаста ба мазмуни синфӣ, зербинои иқтисодӣ ва рӯбинои сиёсии худ аз навъи дигар фарқ мекунад.

Дар ҳаёти воқеӣ ҳуқуқ вазифаи дорои хислати духеларо иҷро менамояд. Ҳуқуқ, аз як тараф, воситаи ҳукмронии сиёсӣ буда, аз тарафи дигар, воситаи танзимкунандаи умумиичтимоӣ, воситаи муқарраркунандаи тартибот дар ҷомеа мебошад. Аз ин ҷо, таъйиноти асосии ҳуқуқ таъмини тартибот дар ҷомеа бо дарназардошти манфиатҳои гуногуни табақа ва гурӯҳҳо, бо роҳи ноил шудани ризоият ва созиш мебошад. Ҳамзамон, ҳуқуқ функцияҳои муайянро низ иҷро менамояд. Дар зери мафҳуми функцияи ҳуқуқ самтҳои асосии таъсири ҳуқуқ ба миён меояд, фаҳмида мешавад. Функцияҳои ҳуқуқро ба функцияҳои асосӣ ва иловагӣ ҷудо менамоянд. Функцияҳои танзимнамоӣ ва муҳофизатӣ функцияҳои асосии ҳуқуқ буда ба функцияҳои иловагӣ бошад, функцияҳои тарбиявӣ, идеологӣ, иттилоотӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Функцияи танзимнамоӣ барои батартибдорорӣ ва банизомоварии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва муқаррар намудани қоидаҳои рафтори одамон равона карда шудааст. Ба воситаи функцияи мазкур ин ё он варианти рафтор муқаррар карда шуда, таъйиноти асосии ҳуқуқ, ки батартибдорории муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, амалӣ карда мешавад. Функцияи муҳофизатӣ барои ҳифз ва ҳимояи муносибатҳои ҷомеа ҳаётан муҳим равона карда шудааст. Ҳуқуқ чунин муносибатҳоро дахлнопазир эълон намуда, муносибатҳои ба ҷамъият бегонаро маҳдуд ва барҳам медиҳад. Вазифаи ин функция таъмини талаботи қонунҳо ва муқаррар намудани низоми қонуният дар ҷомеа мебошад.

Вазифаи функцияи тарбия дар таъсири ҳуқуқ ба ирода, шуури одамон ва тарбияи онҳо дар руҳияи эҳтиром ба ҳуқуқ таҷассум меёбад. Ба ҳаёти ҷомеа ҷорӣ намудани ғояи инсондӯстӣ, бартариҳои ҳуқуқ ва озодии инсон, инчунин, демокра-

тия мазмуни функцияи идеологиро ташкил медиҳад.

Функцияи иттилоотӣ имкон медиҳад, ки одамон оид ба талаботе, ки доир ба рафтори шахс муқаррар менамояд, он объектҳое, ки давлат муҳофизат менамояд, кадом рафтор ва амал ба ҷамъият ғоидаовар ё бархилофи манфиати ҷамъият эътироф карда мешавад, огоҳ намояд.

Барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ бо дарназардошти шароити ҳозира такмили танзими муносибатҳои ҳуқуқиро талаб менамояд. Бе инкишофи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани мавқеи онҳо дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ давлати ҳуқуқӣ бунёд кардан имкон надорад. Васеъ шудани ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон ҳимояи ҳаматарафаи ҳуқуқии онҳоро талаб мекунад. Дар баробари ин, дигаргунӣҳое, ки дар соҳаҳои иқтисодиву сиёсӣ сурат мегиранд, ба осонӣ амалӣ намегарданд. Ин дигаргунӣҳо дар назди ҳуқуқ талаботи нав ба нав мегузоранд. Ҳуқуқ бояд барои амалӣ гардидани онҳо шароити муътадил муҳайё намояд. Қонунҳои қабулшаванда барои ҳавасмандии моддии шахрвандоне, ки бо захмати ҳалолӣ худ ба натиҷаҳои ниҳой сазовор мешаванд, бояд шароити мусоид фароҳам оранд. Дар ин самт ба ҳама гуна усулҳои идораи маъмурию фармондеҳӣ, ки дар соҳаи иқтисод вучуд доранд, хотима гузошта, мустақилият ва ташаббускорӣ одамонро васеъ кардан ва дастгирӣ намудан аз ҷумлаи заруратҳои замони нав аст. Чунин талабот дар моддаи 12-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки мутобиқи он озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ аз тарафи давлат қафолат дода мешавад.

Давлати ҳуқуқбунёд барои васеъшавии ҳуқуқҳои сиёсӣ низ имкониятҳои мусоид фароҳам меорад. Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шахрвандон дар боби дууми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаҳои 18, 19 ва 20-уми Эълонияи умумии ҳуқуқи башар оид ба изҳори озодонаи фикр ва ақида, озодона дар маҷлисҳо ва иттиҳодияҳо ширкат на-

мудан ва ғайра ифода шудаанд. Дар баробари ин, фаромӯш набояд кард, ки ҳеч гуна ҳуқуқ бе уҳдадорӣ вучуд дошта наметавонад. Ин принцип дар навбати худ масъулияти шаҳрвандонро дар бобати дарки оқибатҳои рафтори онҳо баланд мебардорад.

§ 2. Мафҳум ва навъҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ

Меъёрҳои ҳуқуқӣ қоидаҳои рафтори одамонро, ки бо ҳамдигар дар муносибатҳои гуногун қарор доранд, ба танзим мебароранд. Амал ва рафтори одамон бояд ба талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ мувофиқ бошад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи давлат ва мақомоти ваколатдори он таҳия, қабул ва интишор шуда, қоидаҳои рафтори аъзои ҷамъиятро таҷассум менамоянд. Дар ин қоидаҳо ҳуқуқ ва уҳдадорихои шаҳрвандон, ташкилотҳо, шахсони ваколатдори давлатӣ ва монанди инҳо муайян карда мешаванд. Дар солҳои охир меъёрҳои ҳуқуқии зиёде қабул карда шудаанд, ки онҳо муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро ба танзим дароварда, қоидаи рафтори одамонро муайян менамоянд. Масалан, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», «Дар бораи ҳаракат дар роҳ», «Дар бораи зӯрварӣ дар оила» ва ғайра. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи мақомоти ваколатдори давлат қабул ва дар амал ҷорӣ карда мешаванд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ аз дигар меъёрҳои иҷтимоӣ, масалан, одат ва меъёрҳои ахлоқӣ бо мақсад ва вазифаҳои, ки онҳо иҷро менамоянд, фарқ карда мешаванд. Меъёрҳои ҳуқуқӣ, тавре ки гуфтем, аз тарафи давлат ва мақомоти ваколатдори он қабул карда шуда, дорои хислати барои ҳама ҳатмӣ мебошанд. Дар сурати иҷро карда нашудан бо роҳи маҷбури-

яти давлатӣ ичрои онҳо таъмин карда мешавад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ ба доираи номуайяни одамон дахл дошта, то мавриди бекор карда шуданашон амал менамоянд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ ба меъёрҳои ваколатдоркунанда, ухдадоркунанда ва манъкунанда чудо мешаванд.

Меъёрҳои ваколатдоркунанда ба субъекти ҳуқуқ барои содир намудани амали (рафтори) мусбат имконият медиҳад. Масалан, ҳар фард ҳуқуқ дорад дар дохили ҳар давлат озодона тағйири макон намояд ва маҳалли иқоматашро интихоб кунад. Ҳар фард ҳуқуқ дорад мамлакати худро тарк кунад ва ба мамлакати худ бозгардад (моддаи 13 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар). Ё ин ки тибқи Кодекси граҷданӣ ба соҳибмулк ваколат дода шудааст, ки нисбат ба молу мулки худ ҳама гуна амалро раво бинад, аз ҷумла онро фурӯшад, ба ичора диҳад ва аз он бо усули дигар истифода барад ё онро бо тарзи дигар ихтиёрдорӣ намояд.

Меъёрҳои ухдадоркунанда иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро ухдадор менамоянд, ки амали (рафтори) муайяни мусбатро содир намоянд. Масалан, тибқи Кодекси андоз кормандони андоз ухдадор мебошанд, ки сирри давлатӣ, хизматӣ, тичоратӣ, бонкӣ, аз ҷумла сирри андозро нигоҳдоранд.

Меъёрҳои манъкунанда ба субъектҳои ҳуқуқ содир намудани рафтори муайянеро, ки талаботи ҳуқуқро вайрон менамояд, манъ мекунад. Масалан, мувофиқи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама гуна фарқгузори, иҷозат надодан ва ё қабул накардан ба кор аз рӯи аломатҳои мансубияти миллӣ, наҷодӣ, ранги пӯст, ҷинсият, синну сол, ақидаи сиёсӣ, маҳалли таваллуд ва баромади иҷтимоӣ, ки дар соҳаи меҳнат баробарии имконияти одамонро барҳам медиҳад, манъ аст.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ дар фазо, замон ва ба доираи муайяни шахсон тағйиқ карда мешаванд. Доираи амали онҳо дар фазо бисёр васеъ мебошад. Амали қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикис-

тон дар тамоми мамлакат қорӣ карда мешавад. Чунин ҳам мешавад, ки онҳо дар мавридҳои дар ҳуди қонун зикршуда дар як қисми муайяни мамлакат татбиқ карда мешаванд.

Санадҳои ҳуқуқии маҷлисиҳои вакилони халқ ва раисони онҳо, ки дар доираи ваколати онҳо бароварда мешаванд, танҳо дар ҳудуди ҳамон вилоят, шаҳр ё ноҳия татбиқ мегарданд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ дар доираи вақт ва замони муайян ё ба муддати дуру дароз амал менамоянд, ки инро амали меъёрҳои ҳуқуқӣ дар замони муайян меноманд. Баъзе меъёрҳо, масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ» дар давоми як сол, яъне дар давраи муайян амал менамоянд ва дигар меъёрҳо ба муддати номуайян амал мекунанд. Аксари меъёрҳо дорои чунин хислат мебошанд. **Меъёрҳои ҳуқуқӣ ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ татбиқ мегарданд. Онҳо дар мавриде, ки дар ҳуди меъёрҳои ҳуқуқӣ нишон дода шудааст ё баъди қабул ва наشري расмӣ амал мекунанд.**

§3. Сарчашмаҳои ҳуқуқ

Меъёрҳои ҳуқуқӣ дар ягон шакли муайян ифода карда мешаванд. Онҳо дар ҳуҷжатҳои хаттии расмӣ ифода ёфта, иҷрояшон барои ҳама ҳатмӣ мебошад. **Шакли зохирии ифодаёбӣ ва мустаҳкам кардани меъёрҳои ҳуқуқиро сарчашмаҳои ҳуқуқ меноманд.**

Сарчашмаҳои ҳуқуқ ба қонун ва санадҳои зерқонунӣ чудо мешаванд. **Қонун санади меъёрии ҳуқуқиест, ки мутобиқи тартиби муқарраршуда аз тарафи мақомоти қонунгузор ва ё бо роҳи раъйпурсӣ қабул мегардад ва муносибатҳои муҳими ҷамъиятиро танзим мекунад.** Қонун қувваи баланди ҳуқуқӣ дошта, дигар санадҳои меъёрӣ бояд дар асос ва мувофиқи он қабул карда шаванд. Қонун масъалаҳои ҳаётан муҳими мамлакатро ба танзим дароварда, ба ҳамаи одамон баробар татбиқ мегардад.

Дар байни қонунҳо Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи махсусро ишғол менамояд. Дар он асосҳои сохти давлатӣ, ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадорӣҳои шахрвандон, салоҳияти Маҷлиси Олӣ, Президент ва амсоли инҳо мустаҳкам карда мешаванд. **Конституция дорои қувваи олии ҳуқуқӣ мебошад.** Ҳамаи қонунҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар асос ва мувофиқи Конституция қабул карда шуда, дар сурати муҳолифат бо он эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

«Конституция» калимаи лотинӣ буда, маънояш сохт, муқаррар кардан мебошад. Вай ҳамчун қонуни асосии давлат на дар давлати ғуломдорӣ ва на дар давлати феодалӣ маълум набуд. Конституция ҳамчун қонуни асосии давлат аз вақти ба сари ҳокимият омадани синфи буржуазия, аниқтараш аз замони инқилобҳои буржуазӣ ба вучуд омад. Аввалин конституция дар ИМА соли 1787 ва дар Фаронса соли 1791 қабул карда шуд.

Барои қабули конституция қоидаи махсус муайян карда шудааст. Конституцияро асосан мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ (парламент) ё мақомоти махсуси бо ин мақсад таъсисшуда (маҷлиси муассисон, маҷлиси миллӣ, конвент ва ғайра) қабул мекунанд.

Баъзан конституция ва ҳатто тағйири иловаҳо ба он дар раёйпурсии умумӣ қабул карда мешаванд, масалан, Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барои тағйини раёйпурсӣ оид ба қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ворид кардани тағйири иловаҳо ба он ризояти Президент ва ё овозҳои на кам аз се ду ҳиссаи вакилони Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб карда мешавад, ки ин амал барои қабул ё тағйир додани дигар қонунҳои ҷорӣ хос намебошад. **Дар Тоҷикистон ҳамагӣ 5 маротиба (солҳои 1929, 1931, 1937, 1978, 1994) Конституция қабул карда шудааст.**

Баъди ташкилшавии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Социалистии Тоҷикистон масъалаи таҳияи Конституцияи он

ба миён гузошта шуд. Моҳи сентябри соли 1926 Президиуми Кумитаи Иҷроияи Марказии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон «Дар бораи коркарди лоиҳаи Конститутсияи Тоҷикистон» қарор қабул намуд. Он бояд дар асоси Конститутсияи ИҶШС ва Ҷумҳурии Ўзбекистон қабул карда мешуд. Моҳи майи соли 1927 лоиҳаи Конститутсия тайёр карда шуд ва аввалин Конститутсияи Тоҷикистон дар съезди II-и Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон 28 апрели соли 1929 қабул карда шуд.

Дар он муваффақиятҳои халқи тоҷик дар ҳамаи соҳаи ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва маданӣ инъикос шуда, ташкили Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон, барқароршавии ҳокимияти Шӯроҳо ҳамчун типӣ нави давлат мустақам карда шуд. Аммо ин Конститутсия на аз тарафи Анҷумани III-и Шӯроҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон тасдиқ гардиду на ба ҳукми амал даромад, чунки дере нагузашта Ҷумҳурии Иттифоқии Тоҷикистон таъсис дода шуд ва ин Конститутсия бо ҳамин вазифаи таърихӣ худро иҷро кард. Аз ин рӯ, масъалаи тайёр кардани лоиҳаи Конститутсияи нав ба миён омад. Лоиҳаи дуюмин Конститутсияи Тоҷикистонро Анҷумани IV-и Шӯроҳо муҳокима карда, онро тарафдорӣ намуд. Президиуми КИМ Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон таклифу пешниҳодҳои вакилони съезд ва комиссариатҳои халқиро ба инобат гирифта, бо қарори худ 20 декабри соли 1931 матни Конститутсияро дар таҳрири нав нашр намуд ва ба ҳукми амал даровард. Конститутсияи соли 1931 Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон давраи гузариш аз капитализм ба сотсиализмро ифода намуд. Аз ин рӯ, баъди ғалабаи сотсиализм дар Тоҷикистон зарурати тайёр кардани лоиҳаи нави Конститутсия – Конститутсияи давраи ғалабаи сотсиализм ба миён омад.

1 март соли 1937 Анҷумани IV ҷавкулодаи Шӯроҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон Конститут-

сияи нави ҶШС Тоҷикистонро тасдиқ намуд. Дар он давраи нав – давраи ғалабаи пурраи сотсиализм ифода карда шуд.

Конститутсияи мазкур дар муддати чил сол амал кард ва дар ин давра дар сохтори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва низоми иқтисодӣ, асосҳои ҳолати ҳуқуқии шахрвандон дигаргуниҳои куллӣ ба вуҷуд омаданд. Аз ин рӯ, масъалаи қабули Конститутсияи нав ба миён омад.

15 июли соли 1977 иҷлосияи 7-уми ғайринавбатии Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон комиссия оид ба тайёр намудани лоиҳаи нави Конститутсияи Тоҷикистонро ташкил кард. 19 марти соли 1978 лоиҳаи Конститутсия барои муҳокимаи умумихалқӣ нашр карда шуд. 14 апрели соли 1978 иҷлосияи 8-уми ғайринавбатии Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон, даъвати нухум Конститутсияи 4-уми ҶШС Тоҷикистонро қабул кард.

Баъди ба истиклолият соҳиб шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститутсияи нави он 6 ноябри соли 1994 ба тариқи овоздиҳии умумихалқӣ (раёйпурсӣ) қабул карда шуд. Ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 ба тариқи раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Рӯзи 6 ноябр ҳамчун иди умумимиллӣ эълон карда шуд, ки ҳар сол чашн гирифта мешавад.

Дар байни қонунҳо ҷойи махсусро қонунҳои конституционӣ ишғол менамоянд. **Қонуни конституционӣ санади меъриии ҳуқуқиест, ки қабули он дар Конститутсияи пешбинӣ шуда, мутобиқи тартиби муқарраршуда аз тарафи мақомоти қонунгузор ва ё бо роҳи раёйпурсӣ қабул карда мешавад ва муносибатҳои махсусан муҳимми ҷамъиятиро ба танзим мебарорад.** Қонунҳои конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайра ба ин гуна қонунҳо мисол шуда метавонанд.

Кодексҳо санади меъёри хуқуқи махсус ба шумор мераванд. **Кодекс қонуни ягона ва мураттабгаштаи дорои сатҳи баланди мантиқиест, ки тавассути он соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ пурра, бонизом ва бевосита танзим карда мешавад.** Кодексҳо дорои сохтори хоси дохилӣ буда, аз қисми умумӣ ва махсус иборат мебошанд. Масалан, Кодекси граждани, Кодекси андоз, Кодекси меҳнат, Кодекси оила, Кодекси замин, Кодекси ҷиноятӣ ва ғайра.

Дигар қонунҳо низ сарчашмаи ҳуқуқ шуда метавонанд. Мисол, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ)», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи силоҳ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нақлиёт», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагии ҷирирасони шахсӣ» ва ғайра.

Дар баробари қонунҳо дигар санадҳои ҳуқуқӣ низ ҳастанд, ки сарчашмаҳои ҳуқуқ ба ҳисоб мераванд. Онҳо санадҳои зерқонунӣ буда, ба қонун тобеъ мебошанд. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳо, дастурамалҳои вазоратҳо ва ғайра ба сифати сарчашмаҳои зерқонунӣ амал мекунанд. Мақомоти мазкур санадҳои дигар низ қабул мекунанд, лекин онҳо ҳислати фардӣ (инфироӣ) дошта, ҳамчун меъёри ҳуқуқӣ амал карда наметавонанд. Масалан, фармонҳо (амрҳо) дар бораи ба кор таъйин кардан, аз кор озод кардан ва амсоли инҳо.

Санадҳои ҳуқуқи мақомоти намоёндагӣ ва раисони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ низ сарчашмаҳои ҳуқуқӣ буда метавонанд. Онҳо дар доираи ваколатҳои, ки қонунгузори амалкунанда ба онҳо додааст, қарор қабул менамоянд. Иҷрои ин қарорҳо аз тарафи ҳамаи ташкилотҳо, шаҳрвандон ва шахсони мансабдоре, ки дар ҳудуди ҳамон маҳал ҷойгиранд, ҳатмӣ мебошад.

Вақте суҳан дар бораи меъёрҳои ҳуқуқӣ рафт, бояд дар хотир дошт, ки шаҳрвандон доир ба моҳият ва мазмуни меъ-

ёрҳои ҳуқуқӣ тасаввуроти аниқ доштанишон лозим аст, зеро баъзан надониستاني мазмун ва моҳияти онҳо ё муносибати рӯякӣ нисбат ба қонун ва санадҳои зерқонунӣ боиси пайдо шудани тасаввурот ва муҳокимаҳои нодуруст доир ба сарчашмаҳои ҳуқуқ ва меёрҳои ҳуқуқӣ мегардад. Бинобар ин, бо матни аслии қонунҳо, фармонҳо, қарорҳо ва ғайра ҳаматарафа ва бодикқат шинос шудан лозим аст, зеро ҳамаи онҳо дар матбуот чоп мешаванд.

Меёрҳои ҳуқуқӣ дар натиҷаи фаъолияти ташкилии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идорақонунӣ эҷод карда мешаванд. Бо ҳуқуқэҷодқонунӣ ҳамчун қоида Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар маҳалҳо Маҷлиси вакилони халқ ва раисони онҳо машғул ҳастанд. Мақомоти идорақунии давлатӣ дар мисоли Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазоратҳо ва кумитаҳои давлатӣ низ ҳуқуқи эҷод намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқиро доранд. Дар баробари ин, бевосита ҳуди халқ бо фаъолияти ҳуқуқэҷодқонунӣ (қонунэҷодқонунӣ) машғул шуда метавонад. Ин кор чунин чараён мегардад: лоиҳаи қонунҳои ниҳоят муҳим ба раёйпурсии умумихалқӣ пешниҳод карда мешавад ва лоиҳа баъди аз тарафи халқ қабул гардиданаш эътибор пайдо мекунад. Барои амалӣ гаштани онҳо ҳеч гуна тасдиқ лозим нест.

Мақсади асосии фаъолияти ҳуқуқэҷодқонунӣ ба таври асоснок такмил додани қонунгузори амалқунанда мебошад. Дар чараёни чунин фаъолият меёрҳои ҳуқуқии қуҳнашуда бекор карда шуда, ба меёрҳои ҳуқуқии амалқунанда тағйирот ворид карда мешаванд ё меёрҳои ҳуқуқии нав қабул карда мешаванд.

Чараёни қабули қонунҳо аз марҳалаҳои муайян иборат аст.

Марҳалаи аввал аз тарафи субъектҳои дорои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ пешниҳод намудани лоиҳаи қонун ба мақомоти қонунгузорӣ мебошад. Мутобиқи моддаи 58 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷи-

кистон, Ҳукумати Тоҷикистон ва Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба сифати чунин субъектҳо баромад менамоянд.

Марҳалаи дуюм аз баррасии лоиҳаи қонун дар кумита ва комиссияҳои мақомоти қонунгузорӣ (Маҷлиси Олӣ) иборат аст. Мақсад аз баррасӣ намудани лоиҳаи қонун таҳлили ҳаматарафаи мазмуни он ва дар шакли муқаммал ба Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ пешниҳод намудани лоиҳа мебошад.

Муҳокимаи лоиҳаи қонун дар ҷаласаҳои палатаҳои Маҷлиси Олӣ (Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ) **марҳалаи сеюми** фаъолияти қонунэҷодкуниро ташкил медиҳад. Мақсад аз чунин муҳокима дар асоси пешниҳодот ва мулоҳизаҳои вакилони алоҳида, фраксияҳо ва гурӯҳҳои вакилон ба лоиҳаи қонун ворид намудани тағйиру иловаҳо мебошад. Бо дарназардошти мулоҳизаву дархостҳои пешниҳодшуда қонун метавонад дар қироати аввал ё дуюм қабул карда шавад, ки ин **марҳалаи чаҳоруми** чараёни қонунгузорию ташкил медиҳад. Қонунхоро Маҷлиси намояндагон қабул мекунад. Қонунҳои муқаррарӣ бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии вакилон ва қонунҳои конституционӣ бо тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон қабул карда мешаванд. Қонунҳо дар бораи бучети давлатӣ ва авф танҳо аз тарафи Маҷлиси намояндагон қабул карда мешаванд. Қонунҳое, ки Маҷлиси намояндагон қабул намудааст, ба истиснои қонунҳо дар бораи бучети давлатӣ ва авф, ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод мешаванд. Маҷлиси миллӣ қонунҳои муқаррариро бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии аъзои худ ва қонунҳои конституциониро бо тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи аъзои худ ҷонибдорӣ мекунад.

Дар мавриди дастгирӣ наёфтани қонун аз ҷониби Маҷлиси миллӣ қонун такроран дар Маҷлиси намояндагон баррасӣ мешавад. Дар сурати ба қарори Маҷлиси миллӣ розӣ

набудани Маҷлиси намояндагон қонун ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб мешавад, ки агар Маҷлиси намояндагон онро такроран бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон тасдиқ намояд.

Қонунҳои қабулкардаи Маҷлиси намояндагон баъди аз тарафи Маҷлиси миллӣ ҷонибдорӣ шудани онҳо барои имзо ва интишор ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд. Агар Президент бо қонун ё қисми он розӣ набошад, қонунро дар муддати понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба Маҷлиси намояндагон бармегардонад. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон онро такроран баррасӣ менамоянд. Дар мавриде, ки баррасии такрорӣ қонун дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон дастгирӣ ёбад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонун имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Ҳангоми баррасии қонуни аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонидашуда, ки онро пештар Маҷлиси намояндагон қабул кардааст, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон онро такроран бо аксарияти на камтар аз се ду ҳиссаи овозҳо тарафдорӣ мекунанд. Агар Президент қонуни конституциониро баргардонад, Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ онро такроран баррасӣ менамоянд. Агар баррасии такрорӣ қонуни конституционӣ дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз чор се ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон тасдиқ шавад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонуни конституционӣ имзо мегузорад ва онро интишор менамояд (моддаи 62 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Қонунҳо дар нашрияҳои расмӣ ба таври ошкоро интишор карда мешаванд ва баъди интишор гардидани онҳо дар ин нашрияҳо эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекунанд. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ҷониби Президенти Ҷумҳу-

рии Тоҷикистон имзо шуданашон бо забони давлатӣ на дертар аз даҳ рӯз дар рӯзномаи «Ҷумҳурият», «Садои мардум», инчунин дар «Маҷмӯи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Феҳристи ягонаи давлатии санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон» интишор карда мешаванд.

Баъд аз интишори расмиашон қонунҳо эътибор пайдо мекунанд. Рӯзи аз ҷоп баромадани матни пурраи расмӣ он дар нашрияти расмӣ рӯзи интишори расмӣ санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳисобида мешавад. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар дар онҳо муҳлати дигар муқаррар нашуда бошад, пас аз интишори расмӣ мавриди амал қарор мегиранд.

§ 4. Мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқӣ ва таркиби он

Доираи гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ мавҷуд аст, ки инсон дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ бо онҳо саруқор дорад. Ин муносибатҳо дар байни табақаҳо ва гурӯҳҳои одамон оид ба муҳокимаи масъалаҳои мухталифи ҳаёт ба вуҷуд меоянд. Вале на ҳамаи ин муносибатҳоро ҳуқуқ ба танзим мебарорад. Масалан, муносибатҳои байни табақаҳо, муҳокимаи бозии футбол дар байни мухлисон, эҳтироми якдигар ва амсоли инҳо аз тарафи ҳуқуқ ба танзим дароварда намешаванд. Ҳамаи ин муносибатҳо қори шахсии шахрвандон мебошад. **Агар муносибатҳои ҷамъиятӣ бо меъёрҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда шаванд, он гоҳ онҳо муносибатҳои ҳуқуқӣ номида мешаванд.**

Муносибатҳои ҳуқуқӣ аз субъект, мазмун ва объект иборатанд. Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки дорои ҳуқуқ ва уҳдадорихои муайян мебошанд, субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Ба субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ шахрвандон, иттиҳодияҳо, ташкилотҳо, мақомоти давлатӣ ва давлат дохил мешаванд. Шахрвандони хориҷӣ ва шахсон бе шахрванд метавонанд иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ бошанд.

Ба монанди ҳамаи дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ муно-

сибатҳои ҳуқуқӣ низ натиҷаи ғайриқонунии бошӯрунаи инсон мебошанд. Алоқаҳои ҳуқуқӣ дар байни одамон бошӯруна муқаррар карда мешаванд.

Иштирокчиёни онҳо дорои ҳуқуқ мебошанд. Дорои ҳуқуқ будани иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ дар навбати худ онҳоро вазифадор менамояд, ки уҳдадорҳои муайянро ба ҷо оварданд. Дорои ҳуқуқ ва уҳдадорӣ будан мазмуни муносибатҳои ҳуқуқиро ташкил медиҳад. Масалан, шаҳрванд барои тамошои концерт дар театр билет харид. Ин рафтори ӯ маъмурияти театро уҳдадор менамояд, ки ба шаҳрванд ҷойи нишаст ва тамошои концерто таъмин намояд ва дар навбати худ шаҳрванд уҳдадор аст, ки қоидаҳои дар театр муқарраркардашударо риоя кунад. Аз ҷумла сари вақт вориди театр шавад, зеро дар сурати ба тамошо дер омадан ҳуқуқ надорад талаб намояд, ки концерт аз нав сар карда шавад. Дар сурати вориди тамошогоҳ шудан шаҳрванд уҳдадор аст, ки интизоми дохилро риоя намояд, бо рафтори худ ба дигар тамошобинон ва рафти концерт ҳалал нарасонад. Дар акси ҳол маъмурият метавонад ӯро аз толори концерт берун созад ё дигар навъи ҷазоро вобаста ба рафтори нодурусташ раво бинад.

Тавре ки дида мешавад, аксари муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки дар байни шаҳрванд ва маъмурияти театр ба вуҷуд меоянд, муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Шаҳрванд ҳуқуқҳои муайянеро соҳиб мешавад, ки онҳоро давлат муҳофизат менамояд. Дар баробари ин, ӯ вазифадор мешавад, ки уҳдадорҳои муайянро ба ҷо орад.

Чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ дар байни мактаббачагон ва мактаб низ ба вуҷуд меоянд. Ҳар як мактаббача ваколатдор аст, ки уҳдадорҳои муайянро иҷро намояд. Ӯ бояд амволи мактабро эҳтиёт кунад. Агар вай амволи мактабро шиканад, аз кор барорад, падару модараш вазифадор мешаванд, ки маблағи онро ҷуброн намоянд.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ на танҳо дар байни шаҳрвандон

ва ташкилотҳо ба вучуд меоянд. Ташкилотҳо, мақомоти давлатӣ ва умуман давлат низ иштирокчиёни онҳо шуда метавонанд. Дар байни ташкилотҳо оид ба муомилоти мол, расонидани хизматрасонӣ, иҷрои қор ва амсоли инҳо муносибатҳои ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд.

Ҳамин тариқ, дар байни субъектҳои ҳуқуқӣ доир ба ягон мол, молу мулк ва дигар ашё муносибатҳои ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд. Воситаҳои истехсолот, ашё ва маҳсулоти истеъмолӣ, пул, хизмат, қоғазӣ қиматнок, сирри тижоратӣ, муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ (ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф) ва амсоли инҳо объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд.

Шахсоне, ки талаботи меъёрҳои ҳуқуқиро вайрон наметунанд, бо рафтору кирдори худ боиси эҳтироми дигарон мебошанд, низ дар фаъолияти худ ба муносибатҳои ҳуқуқӣ дохил мешаванд ва дар доираи муҳити муносибатҳои ҳуқуқӣ қору фаъолият мекунанд. Вале аксарияти онҳо чунин рафтори худро бевосита пай намебаранд. Зеро рафтори онҳо дар доираи қонунгузорӣ буда, бо манфиатҳои шахсони дигар ва ҷома мувофиқ мебошад.

§ 5. Соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муносибатҳои ҳуқуқӣ ниҳоят гуногун мебошанд. Онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷома ба вучуд меоянд. Мо бо онҳо дар оила, фаъолияти кишоварзӣ, муомилоти граждани, дар рафти меҳнат, ба амал баровардани фаъолияти соҳибқорӣ, дар соҳаи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ғайра дучор мешавем. Вобаста ба ин, меъёрҳои батанзимдарории онҳо низ фарқ менамоянд. Агар шахрванд аз мағозаи тижоратӣ мол харад, он гоҳ ин муносибатҳоро ҳуқуқи граждани ба танзим медарорад. Агар шахрванд фаъолияти худро дар асоси шартномаи қор бо қорхона ба қорхона монанд, он гоҳ чунин муносибатҳоро ҳуқуқи меҳнатӣ ба танзим медарорад ва

ғайра. Яъне вобаста ба муносибатҳои сифатан якхелае, ки ин ё он соҳаи ҳуқуқ меомӯзад, меъёрҳои батанзимдарории онҳо низ гуногун мешаванд.

Меъёрҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳои ҷамъиятии сифатан якхеларо ба танзим мебароранд, соҳаи ҳуқуқ номида мешаванд. Ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ якҷоя низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборат мебошанд: ҳуқуқи давлатӣ (конститутсионӣ), ҳуқуқи маъмурий, ҳуқуқи гражданин, ҳуқуқи меҳнатӣ, ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи молиявӣ, ҳуқуқи кишоварзӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи муҳофизатии ҷиноятӣ ва ғайра. Оид ба ин соҳаҳои ҳуқуқ шумо дар китоби дарсии синфи 9-ум пурра маълумот хоҳед гирифт.

§6. Ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Рафтори шахрванд бояд ба талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ мувофиқ бошад. Рафтори ба ҳуқуқ мувофиқи одамон моҳияти тартиботи ҳуқуқиро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, давлат, ҷомеа ва аъзои он ба рафтори одамон, ки ба талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ ҷавоб медиҳад, ҳавасманд мебошанд. Ҷомеа ба воситаи рафтори ба ҳуқуқ мувофиқ идора карда шуда, фаъолияти ҳаётан муътадили он ба роҳ монда мешавад. Ҳуқуқ ва уҳдадорихои шахрвандон низ дар асоси рафтори ба ҳуқуқ мувофиқ ба амал бароварда мешаванд. Баръакс, рафторе, ки ба талаботи ҳуқуқ ҷавоб намедиҳад, ҳуқуқвайронкунӣ ё рафтори бархилофи ҳуқуқ мебошад.

Ҳуқуқвайронкунӣ кирдори гунаҳкорона ва зиддиҳуқуқии шахсе мебошад, ки ба ҷамъият, давлат ё шахсони алоҳида зарар мерасонад. Вай дар натиҷаи содир кардан ё накардани ягон амали гунаҳкоронае, ки бархилофи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ба вучуд меояд. Агар шахрванд мунтазам интизоми меҳнатро вайрон намояд, ба кор дер ояд, дуздӣ кунад, қоидаҳои ҳаракат дар роҳро вайрон кунад ва дигар кирдорҳои

ба ҳамин монандро содир намояд, ин маънои онро дорад, ки ба ҳуқуқвайронкунӣ роҳ додааст. Саркашӣ аз иҷрои уҳдадорихои ҳуқуқӣ маънои вайрон кардани талаботи меъёрҳои ҳуқуқиро дорад. Пас ҳуқуқвайронкунӣ риоя накардани талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ аст. Ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ ба ҷамъият, давлат ва шахсони алоҳида хатарнок ва зараровар мебошад. Бинобар ин, меъёрҳои ҳуқуқӣ онҳоро маҳкум менамоянд.

Ҳуқуқвайронкунӣ ба ду навъ чудо мешавад: ҷиноят ва кирдори ношоам. Ҷиноят хатарноктарин нави ҳуқуқвайронкунӣ мебошад.

Чунин ҳуқуқвайронкуниеро кирдори ношоам менаманд, ки ба муносибатҳои идоракунӣ, корӣ, молумулкӣ, молиявӣ ва дигар муносибатҳо сӯйиқасд менамояд. **Кирдори ношоам аз ҷиноят бо дараҷаи барои ҷамъият хавфнокиаш фарқ менамояд.** Дараҷаи барои ҷамъият хавфнокӣ вобаста ба объекте, ки ҳуқуқвайронкунанда ба он суиқасд менамояд, андозаи зарар ва шахсияти ҳуқуқвайронкунанда муайян карда мешавад. Агар шахс ба дуздии моликияти давлатӣ ва шахсӣ, одамкушӣ роҳ диҳад, ба дигар шахсон зарари ҷисмонӣ расонад, авбошӣ ва амсоли инҳоро содир намояд, пас ин амалҳои ӯ ҷиноят ҳисобида мешавад, зеро рафтори ӯ ба ҷамъият ва одамон хатари калон дорад. Аммо агар шахс ба кор дер ояд, қоидаи роҳгардиро вайрон намуда, аз чароғаки сурх гузарад ва дигар рафторҳои ба ҳамин монандро содир намояд, он гоҳ вай кирдори ношоам содиркарда эътироф мешавад, чунки дараҷаи хавфнокии рафтори ӯ камтар буда, ба ҷамъият зарари начандон калон мерасонад.

Аз кирдори ношоам то ҷиноят як қадам роҳ аст. Барои ҳамин одам бояд кӯшиш намояд, ки аз хурдӣ бо рафтори хубу одоби намунавӣ сазовори эътироми дигарон бошад. Далелҳо шаҳодат медиҳанд, ки баъзе хонандагон ҳанӯз аз хурдӣ ба кирдорҳои ношоам даст мезананд. Интизомро вайрон карда,

ба дарс дер меоянд. Бо муаллимон дағалӣ намуда, дар дарс-хо бетартибӣ мекунанд ва бо ҳамин рафтори худ дар синф ҳолати ғайрикорино ба вучуд меоранд. Дар вақти танаффус бо ҳамсинфони худ ҷанҷол мекунанд, баъд аз дарс ба нӯшидани нӯшокиҳои спиртӣ машғул мешаванд. Бо рафיקони калонсоли худ беэҳтиромӣ карда, кирдорҳои ношоам содир менамоянд. Ҳамин тариқ, роҳ ба сӯи ҷиноят аз худсарӣ (беинтизомӣ), рафторҳои хурди ношоам, беэҳтиётӣ ба дигарон ва дағалӣ сар мешавад. Сабаби аксари ҳуқуқвайронкуниҳо паст будани дараҷаи шуурнокии ҳуқуқвайронкунандагон, беинтизомӣ, беаҳамиятӣ, нашъамандӣ, майпарастӣ ва беандешагӣ нисбат ба оқибатҳои рафтори худ мебошад. Набудани ҳисси ҷавобгарии шахсӣ, надонистан ва нафаҳмидани қонун, инчунин бечазо мондан ва дигар ҳолатҳо низ сабаби ҳуқуқвайронкуни шуда метавонанд.

Шахсе, ки талаботи меъёрҳои ҳуқуқро вайрон кардааст, ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашида мешавад. **Тахти маҷбурияти давлатӣ аз тарафи ҳуқуқвайронкунандагон иҷро гардидани уҳдадорихоро ҷавобгарии ҳуқуқӣ меноманд.** Ҷавобгарӣ ба маънои ҳуқуқиаш ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкуни мебошад. Агар шахрванд дар ҳолати мастӣ ба қор ояд, авбошӣ содир намояд, ба молумулк ва шахсияти дигарон зарар расонад, ҳақорат ва тухмат кунад, инчунин, дигар рафторҳои ба ҳамин монандро содир намояд, он гоҳ ӯ ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашида мешавад.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳама вақт бо маҳрум намудани манфиатҳои шахсӣ, молумулкӣ ё маҳдуд намудани онҳо вобастагӣ дорад. Ин маҳрумкуниҳо аксуламали табиӣ ҷамъият, давлат ва зараре мебошад, ки шахси ҳуқуқвайронкунанда ба дигарон расонидааст. **Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба навъҳои зерин ҷудо мешавад: ҷавобгарии маъмурӣ, интизомӣ, граждани ва ҷиноятӣ.**

Риояи талаботи ҳуқуқӣ уҳдадории конституционии ҳар як шахрванд мебошад. Дар баробари ин, ҳар як шахрванд ва-

зифадор аст, ки қонунҳои кишвари худро ба хубӣ донад. **Надониستاني қонун ҷавобгариро истисно намекунад (моддаи 42 Конститутсия).** Хуб дониستاني қонун ва санадҳои ҳуқуқӣ инсонро дар рӯҳияи хулқу атвори хуб тарбия намуда, масъулияти ўро баланд мебардорад. Ҳамзамон ҷавобгарӣ барои вайрон намудани қонун ва санадҳои зерқонунӣ воситаи асосии пешгирӣ ва решақан намудани ҳуқуқвайронкунӣ мебошад.

Саволҳо:

1. Моҳияти ҳуқуқ дар чӣ ифода меёбад?
2. Фарқи «ҳуқуқ» ва «қонун» дар чист?
3. Ҳуқуқ чист?
4. Нишонаҳои фарқкунандаи ҳуқуқро аз дигар қоидаҳои рафтор номбар намоед.
5. Кадом типҳои таърихӣ ҳуқуқро медефенд?
6. Функсияҳои ҳуқуқ чист?
7. Рушди ҳуқуқ дар давраи ҳозира чӣ тавр сурат мегирад?
8. Меъёрҳои ҳуқуқӣ чист?
9. Намудҳои меъёрҳои ҳуқуқро номбар кунед.
10. Сарчашмаҳои ҳуқуқ чист?
11. Қонун чист?
12. Фарқи Конститутсия аз дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ дар чист?
13. Қонуни конститусионӣ чист?
14. Кодекс чӣ гуна санади меъёрии ҳуқуқист?
15. Ҷараёни қонунгузорӣ аз кадом марҳалаҳо иборат аст?
16. Қабули қонунҳо чӣ гуна сурат мегирад?
17. Тартиби қабули қонунҳои конститусионӣ чӣ гуна мебошад?
18. Муносибатҳои ҳуқуқӣ чист?
19. Навъҳои муносибатҳои ҳуқуқиро номбар намоед.
20. Кадом соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро медефенд?
21. Ҳуқуқвайронкунӣ чист?
22. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ чист?
23. Навъҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро номбар намоед.

БОБИ 4. ШУУРИ ХУҚУҚӢ ВА МАДАНИЯТИ ХУҚУҚӢ

§1. Мафҳум, таркиб ва навъҳои шуури ҳуқуқӣ

Ҳуқуқ ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ ин ё он шакли муносибати одамонро нисбат ба худ ифода менамояд. Чунин муносибат мумкин мусбат ё ин ки манфӣ бошад. Агар инсон арзиш ва зарурати ҳуқуқро дар чома дарк намояд, он гоҳ муносибат ба ҳуқуқ мусбат мебошад ва баръакс, агар инсон ҳуқуқро ҳамчун падидаи бефоида ва нолозим шуморад, он гоҳ муносибати худро ба ҳамаи он чизҳое, ки предмети батанзимдарории ҳуқуқ мебошад, дар ин ё он шакл ба таври манфӣ ифода менамояд. Ин муносибат вобаста ба дарки моҳияти ҳуқуқ метавонад самаранок, оқилона ва пуртаъсир бошад.

Бояд дар назар дошт, ки шуури ҳуқуқӣ яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ мебошад. Вай дар алоқамандӣ бо шаклҳои дигари шуури ҷамъиятӣ вучуд дошта метавонад. Шуури ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, бо ахлоқ вобастагии зич дорад, зеро одамон ба моҳият ва мафҳуми қонунҳо, рафтори қонунӣ ва фаъолияти мақомоти хифзи ҳуқуқ аз рӯйи меъёрҳои ахлоқӣ баҳо медиҳанд. Шуури ҳуқуқӣ бо ҷаҳонбинии фалсафӣ, ақидаҳои сиёсӣ муайян карда мешавад. Ин хусусан ба муносибати марксистӣ-ленинӣ нисбат ба ҳуқуқ хос буд, зеро аз нигоҳи фаҳмиши марксистӣ-ленинӣ ҳуқуқ ифодаи иродаи синфи ҳукмрон дар қонун буда, қонун ҳамчун ҷораи сиёсӣ маънидод карда мешуд.

Ба шуури ҳуқуқӣ низ дин таъсир мерасонад, зеро одамони дорой эътиқоди динӣ ба ҳуқуқ аз нигоҳи фаҳмиши динӣ баҳо медиҳанд.

Агар мо ҳуқуқро ҳамчун воқеияти объективӣ баҳо диҳем, он гоҳ бояд мавҷудияти аксуламали субъективии одамонро ба ҳуқуқ, ки шуури ҳуқуқиро ташкил медиҳад, эътироф на-

моем. Шуури ҳуқуқӣ ҳамрадифи ногузири ҳуқуқ мебошад, зеро ҳуқуқ танзимкунандаи муносибати байни одамон мебошад. Аз тарафи дигар, чараёни эҷоди қонунҳо ба фаъолияти бошууроонаи одамон алоқманд аст. Аз ин ҷо ҳуқуқ натиҷаи маҳсули чунин фаъолият мебошад. Он чиз низ маълум аст, ки чараёни ба ҳаёт татбиқ шудани ҳуқуқ одатан натиҷаи фаъолияти бошууроона ва иродавии одамон мебошад. Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мисоли равшани кори бошууроона шуда метавонад. Ба сифати фаъолияти шуур инчунин татбиқи ҳуқуқ дар ҳаёти ҳар яки мо мисол шуда метавонад, зеро ҳангоми содир намудани амали дорои аҳамияти ҳуқуқӣ мо на матни санади меъёрӣ, балки тасаввуротеро, ки оид ба он дар шуури мо пайдо шудааст, ба инобат мегирем. **Шуури ҳуқуқӣ маҷмӯи тасаввурот ва ҳиссиёте мебошад, ки муносибати инсонро ба ҳуқуқ ва зухуроти ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ифода менамояд.**

Таъсири шуури ҳуқуқӣ дар бунёди ҳаёти ҷамъиятӣ ниҳоят қалон аст. хусусияти характерноки шуури ҳуқуқӣ ҳамчун қисми таркибии механизми танзими ҳуқуқӣ дар он ифода меёбад, ки вай ҳам дар марҳалаи ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳам дар марҳалаи татбиқи ҳуқуқ амал мекунад. Вай дар ҳамаи механизми танзими ҳуқуқӣ, ба монанди меъёри ҳуқуқ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, санади татбиқи ҳуқуқ ба ин ё он дараҷа иштирок мекунад. Шуури ҳуқуқӣ дар марҳалаи татбиқи ҳуқуқ, чараёни амалӣ намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихои ҳуқуқӣ дар ҳаёт нақши муҳим мебозад. Аз сатҳ, сифат, характер ва мазмуни шуури ҳуқуқӣ то дараҷае рафтори одамон дар ҷомеа (қонунӣ, ғайриқонунӣ, зарарнок ва ҳатарнок) вобастагӣ дорад. Маҳз ба туфайли шуури ҳуқуқӣ одамон ба қонунӣ ё зиддиҳуқуқӣ будани рафтори ҳеш баҳо медиҳанд.

Дар ҷомеаи имрӯза шуури ҳуқуқӣ бояд мазмуни ғайримарфакуравӣ ва ғайрисиёсӣ дошта бошад. Инсон ба ҳодисаҳои ҳуқуқӣ на аз нигоҳи манфиатҳои марфакураи ҳизбӣ, сиёсӣ, гурӯҳӣ ё давлатӣ, балки бо дарназардошти арзишҳои башарӣ бояд баҳо диҳад.

Таркиби шуури ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, аз *идеология* (маф-

кураи) ҳуқуқӣ иборат мебошад. Ба мафкураи ҳуқуқӣ мафҳум ва тасаввурот оид ба ҳуқуқ ва зухуроти ҳуқуқӣ дар ҷамъият дохил мешавад. Сатҳ ва сифати нишондоди ҷунин тасаввурот метавонад гуногун бошад – аз одӣ, муқаррарӣ, рӯякӣ то ба илмиву назариявӣ. Ба мафкураи ҳуқуқӣ ҳам муҳокимарониҳои шахс, таҷрибаи ҳаётидоштаи роҳбари маҳалла ва ҳам асари илмию назариявии эҷоднамудаи олими соҳаи ҳуқуқ тааллуқ дорад.

Накши мафкураи ҳуқуқӣ дар танзими ҳуқуқӣ хеле муҳим аст. Дар асоси ақида, назария ва таълимоти ҳуқуқӣ фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба роҳ монда шуда, ҷараёни татбиқи ҳуқуқ амалӣ карда мешавад. Дар ҷомеаи ҳозира мафкураи ҳуқуқӣ инъикоси бевоситаи фаҳмиши мусбат ва муфиди башар буда, асоси конститутсионии худро дорад. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон **«Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад» (қ.1 м.8.). «Мафкураи ҳеч як ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад» (қ.2. м.8.).** Яъне мафкураи ҳуқуқӣ дар кишвари мо ифодакунандаи ҳеч гуна манфиат набуда, балки инъикоскунандаи арзишҳои ҳуқуқии умумибашарӣ мебошад.

Дар таркиби шуури ҳуқуқӣ унсури дигар низ мавҷуд аст, ки онро *равоншиносии (психологияи) ҳуқуқӣ* меноманд. Эҳсос ва ҳиссиёт ба таркиби шуур дохил мешавад ва барои ҳамин инсон наметавонад дар соҳаи танзими ҳуқуқӣ танҳо фикрронии оқилонаро ба инобат гирад. Равоншиносии (психологияи) ҳуқуқӣ, ки одатан аз шиносоии одам ба ҳуқуқ оғоз мегардад, бо таъсири муҳити ҳуқуқии амалкунанда ташаккул меёбад. Дар назар бояд дошт, ки равоншиносии (психологияи) ҳуқуқӣ воқеиятро тавассути эҳсос дарк намуда, дар сатҳи фаҳмиши ҳуқуқии ҳамарӯза қарор дорад ва бо ҳамин сабаб тағйирпазир ё зудивазшаванда мебошад. Тобиши эҳсосии мусбат ё манфӣ ба ҳислат ва рафтори дуруст ё нодурусти ҳуқуқӣ таъсир мерасонад.

Таҳлили муносибати одамон ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ имкон медиҳад дар шуури ҳуқуқӣ унсурҳои дигари таркибиро ҷудо намоем, ки ба онҳо унсури *иттилоотӣ*, *баҳодихӣ* ва *иродавӣ* дохил мешавад. Унсури иттилоотӣ нишонаи дар шуури инсон мавҷуд будани маълумот оид ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Сатҳи иттилоотии шуури ҳуқуқӣ қисми таркибии шуури ҳуқуқӣ мебошад, зеро бе иттилоот доир ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ наметавонад муносибат ба онҳо вучуд дошта бошад.

Инсон оид ба санади меъёрии ҳуқуқӣ маълумот гирифта, онро бо арзишҳои шахсии худ муқоиса мекунад ва ба онҳо медиҳад. Вобаста ба тасаввуроти инсон доираи рафтори ӯ дар соҳаи ҳуқуқӣ ташаккул меёбад. Аз тарафи дигар, фаҳмиши моҳияти ҳуқуқ аз тарафи инсон барои амалӣ намудани мақсад ва манфиати инсон мусоидат менамояд, зеро фаҳмиши бошууронаи моҳияти ҳуқуқ аз ҷониби инсон ба ӯ имконият медиҳад, ки дар амалӣ шудани ҳуқуқ амалӣ шудани мақсаду манфиати худро бубинад.

Дар асоси унсурҳои иттилоотӣ ва баҳодихӣ унсури дигари таркиби шуури ҳуқуқӣ – *ирода* ташаккул меёбад. Инсон қонунро доништа ва онро баҳо дода, ба хулоса меояд, ки дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун ӯ чӣ қор қарда метавонад – қонунро барои амалӣ намудани вазифаҳои шахсии худ истифода барад ё иҷро накунад, ё ин ки қонунро қатъиян риоя намояд ё дигар санади меъёрии ҳуқуқиеро ёбад, ки ба манфиат ва талаботи вай ҷавобгӯ бошад. Ҳамаи ин лаҳзаҳо ба унсури иродавии шуури ҳуқуқӣ дохил мешавад.

Албатта, шуури ҳуқуқӣ дар ҳаёти воқеӣ дар шакли яқлухт ифода меёбад. Ҷудо намудани унсурҳои таркибӣ дар шуури ҳуқуқӣ танҳо барои фаҳмиши нақш ва ҷойи он дар ҳаёти инсон ва ҷамъият мусоидат менамояд.

Барои он ки моҳияти шуури ҳуқуқӣ дуруст фаҳмида шавад, зарур аст ки навъҳои гуногуни он мавриди таҳлил қарор дода шавад. Вобаста ба дараҷаи эътирофи зарурати ҳуқуқ,

дарки моҳияти он ва дигар зухуроти ҳуқуқӣ дар чома шуури ҳуқуқӣ ба се намуд чудо карда мешавад:

Шуури ҳуқуқии муқаррарӣ ба шумораи бештари аъзои чома хос буда, дар асоси ҳаёти харрӯзаи шахрвандон дар соҳаи танзими ҳуқуқӣ ташаккул меёбад. Одамон дар ин ё он шакл бо навиштаҷоти ҳуқуқӣ дучор мешаванд, аз ахбори омма маълумот мегиранд, ғаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла Маҷлиси намояндагонро мушоҳида менамоянд, рафтори кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқро назорат мекунанд ва ғайра. Барои одамони ин сатҳи шуури ҳуқуқӣ дониستاني принсипҳои умумии ҳуқуқ хос буда, ақидаҳои ҳуқуқии онҳо бо тасаввуроти ахлоқӣ зич алоқаманд мебошад.

Дар чараёни омодагии маҳсус ва дар рафти амалӣ намудани ғаъолияти ҳуқуқии таҷрибавӣ **шуури ҳуқуқии касбӣ** ба миён меояд. Субъектҳои ин сатҳи шуури ҳуқуқӣ дорои дониши маҳсус оид ба қонунгузори амалкунанда буда, маҳорату малакаи таҷрибаи онро доранд. Ба чунин субъектҳо шахсоне дохил мешаванд, ки факулта ва донишкадаҳои ҳуқуқиро хатм намуда, донишҳои ҳуқуқиро дар чараёни ғаъолияти амалии худ истифода мекунанд.

Барои муҳаққиқон ва коркунони илмие, ки бо таҳқиқи масъалаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ машғуланд, **шуури ҳуқуқии илмиву назариявӣ хос мебошад.**

Вобаста ба субъекте, ки дорои шуури ҳуқуқӣ мебошад, шуури ҳуқуқӣ ба *инфиродӣ ва дастаҷамъӣ* чудо карда мешавад. Шуури ҳуқуқии инфиродӣ ба шахси алоҳида тааллуқ дошта, ба сатҳи тафаккур ва ҷаҳонбинии ӯ ва хислатҳои шахсии ҳар як шахс вобаста мебошад.

Шуури ҳуқуқии дастаҷамъӣ хислати гурӯҳӣ, оммавӣ ва ҷамъиятӣ дорад. Вобаста ба ин, онро ба шуури ҳуқуқии гурӯҳӣ, шуури ҳуқуқии оммавӣ ва шуури ҳуқуқии ҷамъиятӣ чудо менамоянд. Шуури ҳуқуқии гурӯҳӣ ба гурӯҳи табақаҳои алоҳидаи иҷтимоӣ хос буда, тасаввур ва хисси ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣ, синф, табақа ва ҷамъомади касбиро ба ин ё он масъалаи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ ифода менамояд. Шуури ҳуқуқии гурӯҳӣ аз шуури ҳуқуқии

оммавӣ фарқ дорад. Шуури ҳуқуқии оммавӣ ба гурӯҳи муваққатӣ ва ноустувори одамон хос буда, хангоми гирдиҳамой, намоишҳо ва раҳпаймоиҳои осоишта зоҳир мегардад. Шуури ҳуқуқии ҷамъиятӣ ба тамоми аҳолии кишвар, қитъа ва давраи таърихии муайян тааллуқ дорад. Масалан, шуури ҳуқуқии буржуазӣ, сотсиалистӣ ва ғайра. Ба он мафкураи халқиятҳо ва миллатҳо низ дохил намудан мумкин аст.

§2. Маданияти ҳуқуқӣ

Маданияти ҳуқуқӣ яке аз навъҳои фарҳанги ҷамъиятӣ буда, барои таснифи ҳамаи низоми ҳуқуқии кишвар аз нуқтаи назари муайян истифода мегардад. Вай вазъи сифатии ҳаёти ҳуқуқии ин ё он ҷомеа муайян намуда, дониши аҳолиро оид ба қонун муайян мекунад, дар қадом ҳолат қарор доштани эҳтироми қонунҳо аниқ намуда, инчунин нишонаи ҷигунагии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҷараёни қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад.

Маданияти ҳуқуқии ҷомеа, пеш аз ҳама, аз сатҳи инкишофи шуури ҳуқуқии аҳоли вобаста мебошад. Яъне маданияти ҳуқуқӣ аз он, ки аҳоли то чӣ дараҷа арзишҳои ҳуқуқиро медонад ва оид ба муносибатҳои ҳуқуқӣ маълумот дорад, муносибати аҳоли ба қонун, суд ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ чӣ гуна мебошад, ақидаву мафҳумҳои ҳуқуқӣ то чӣ андоза дар шуури одамон акс ёфтаанд, вобаста мебошад.

Сатҳи инкишофи шуури ҳуқуқӣ мумкин аст танҳо дар фаъолияти воқеии ҳуқуқӣ ва рафтори ҳуқуқии одамон ифода ёбад. Барои ҳамин унсури дуюми таркибии маданияти ҳуқуқӣ сатҳи инкишофи фаъолияти ҳуқуқӣ мебошад. Вай аз фаъолияти омӯзишии донишҷӯён ва шунавандагони факултаҳо ва донишқадаҳои ҳуқуқӣ, инчунин, аз фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи он иборат аст. Ҳамзамон, маданияти ҳуқуқии ҷомеа дар бисёр ҳолатҳо рафтори воқеии ҳуқуқии шахрвандон, фаъолияти онҳо оид ба амалӣ намудани ҳуқуқ, дараҷаи дониши ҳуқуқҳои ҳуди онҳо ва дар сари

вақт ичро намудани уҳдадорихо, инчунин, тамоми амалҳои манъшуда ва то чӣ дараҷа ҳуқуқҳои худро пурра истифода бурдани одамон муайян менамояд.

Унсурҳои сеюми маданияти ҳуқуқии ҷамъият сатҳи инкишофи низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ мебошад. Ҳама гуна санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд ба талаботи тасаввурот оид ба адолатнокӣ, баробарӣ ва озодии дар шуури ҷомеаи ҳукмрон ҷавобгӯ бошанд. Санади меъёрии ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари шакл бояд мукамал, бемуҳолифат, ба қадри имкон кӯтоҳ, аниқ ва ба аҳолии фаҳмо, ба Конститутсия мутобиқ бошад ва дар сарчашмаи ба аҳолии дастрас ба нашр расонида шавад ва ғайра.

Чудо намудани унсурҳои таркибии маданияти ҳуқуқӣ шартӣ мебошад, зеро фаъолияти ҳуқуқие вучуд надорад, ки чудо аз шуури ҳуқуқӣ амалӣ карда шавад ва ҳамзамон шуури ҳуқуқӣ танҳо дар фаъолияти ҳуқуқӣ ва натиҷаи он - санади меъёрии ҳуқуқӣ ифода меёбад. Ҳамзамон, қисмҳои таркибии маданияти ҳуқуқӣ бе инсон, гурӯҳи одамон ва аҳолии дар ягонагӣ вучуд дошта наметавонад. Маданияти ҳуқуқии гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва касбӣ, инчунин, аз сатҳи инкишофи фардҳои алоҳида вобаста мебошад. Аз ин лиҳоз, маданияти ҳуқуқии аҳолии маданияти ҳуқуқии гурӯҳӣ ва маданияти ҳуқуқии шахсиро бояд аз ҳам чудо кард. Маданияти ҳуқуқии шахсӣ сатҳи дониши ҳуқуқии шахсӣ, муносибати онро ба арзишҳои ҳуқуқӣ, ба қонун ва дараҷаи нишондоди ҳуқуқиро оид ба риояи навиштаҷоти ҳуқуқӣ ифода менамояд. Доир ба маданияти ҳуқуқии шахс аз рӯйи рафтори ӯ дар соҳаи ҳуқуқ ва танҳо дар сатҳи инфиродӣ баҳо додан мумкин аст.

Саволҳо:

1. Шуури ҳуқуқӣ чист?
2. Таркиби шуури ҳуқуқӣ аз кадом унсурҳо иборат мебошад?
3. Кадом навъҳои шуури ҳуқуқиро медонед?
4. Дар бораи шуури ҳуқуқии инфиродӣ ва дастаҷамъӣ маълумот диҳед.
5. Дар бораи маданияти ҳуқуқӣ маълумот диҳед.
6. Унсурҳои таркибии маданияти ҳуқуқиро номбар намоед.

БОБИ 5. ҲУҚУҚ ВА АХЛОҚ

Муносибатҳои байни одамон на танҳо ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин тавассути меъёрҳои ахлоқӣ низ ба танзим дароварда мешаванд. Аз давраҳои қадим одамон рафтори худро бо меёр ва қоидаҳои, ки ҳуди онҳо дар ҳаёт санҷидаанд ва он меёру қоидаҳо манфиати умумии онҳоро ифода мекарданд, мувофиқ мекарданд. Онҳо мефаҳмиданд, ки худсарӣ, инкор намудани манфиати дигарон барои ҳамаи онҳо номувофиқ ва хатарнок мебошад. Таърих гувоҳ аст, ки ба ҳама гуна офатҳо ва тохтутозҳои дигарон ҳамон халқҳои тоб оварда тавонистаанд, ки ба меъёрҳои умумӣ, қоидаҳо ва одатҳо қатъиян риоя намуда, таҷрибаи бисёрасраи ғайриқарорӣ яққояи қорӣ, молумулқӣ, оилавӣ ва амсоли инҳоро дуруст истифода кардаанд.

Ахлоқ, одат, анъана, яъне меъёрҳои ахлоқӣ, тасаввурот оид ба некӣ ва бадӣ, адолат ва беадолатӣ, бовиҷдонӣ ва бевиҷдонӣ ва амсоли онҳо қоидаҳои аввалини рафтори одамон буданд. Одамон вайронкунандагонӣ чунин қоидаҳоро маҳкум мекарданд. Бо мурури инкишофи ҷомеа ва мураккаб шудани муносибатҳои байни одамон меъёрҳои ахлоқӣ имконияти пурра танзим кардани муносибатҳои гуногуни ҷомеаро аз даст доданд. Пайдоиши давлат ва синфҳо, инкишофи муносибатҳои хоҷагӣ боиси мураккабшавии ин муносибатҳо гардид. Акнун меъёрҳои ахлоқӣ на ҳамаи муносибатҳои байни одамон ва давлатро ба танзим дароварда метавонистанд. Ба ин сабаб, тадриҷан намудҳои нави меъёрҳои иҷтимоӣ – меъёрҳои ҳуқуқӣ ба вучуд омаданд. Барои вайрон намудани ин меъёрҳо давлат ҷазо меод. Ҳамин тариқ, ҳуқуқ ҳамчун батартибдорандаи рафтори одамон нисбат ба меъёрҳои ахлоқӣ дертар ба вучуд омад.

Ахлоқ ва ҳуқуқ яққоя қоидаҳои рафтори одамонро танзим мекунанд. Дар айни замон баъзе рафтори одамон фақат аз тарафи ахлоқ ва дигарашон аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Аммо дар аксар мавридҳо ҳуқуқ ва ахлоқ дар ягонагӣ муносибатҳои ҷамъиятиро ба

танзим медароранд. Он рафторе, ки зидди талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, рафтори зиддиахлоқӣ аст. Авбошӣ, дуздӣ, дашном, тухмат, озор додани дигарон ва ба ин монанд рафтори ношоам на фақат ба воситаи меъёрҳои ахлоқӣ маҳкум карда мешаванд, балки барои чунин рафтор шахсонро гунаҳкор ба ҷавобгарии ҷиноятӣ низ қашида мешаванд.

Ҳуқуқ ва ахлоқ якдигарро пурра менамоянд. Ҳуқуқ амалӣ шудани ахлоқро таъмин менамояд ва ахлоқ ба баландшавии самаранокии ҳуқуқ мусоидат мекунад. Дар баробари ҳамин меъёрҳои ҳуқуқӣ нисбат ба меъёрҳои ахлоқӣ то дараҷае аниқ ифода ёфта, дар қонунҳо, фармонҳо, қарорҳо, низомномаҳо ва дигар санадҳои зерқонунӣ навишта мешаванд. Онҳо муносибатҳои муайяноро возеҳу равшан ва дар ягонагӣ ифода менамоянд.

Меъёрҳои ахлоқӣ нисбат ба меъёрҳои ҳуқуқӣ доираи васеи муносибатҳои ҷамъиятиро дар бар мегиранд. Чунин рафтори одамон, ба монанди дурӯғгӯӣ, ҳасисӣ, ҳасад хӯрдан, беэҳтиромӣ ба дигарон аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда намешаванд. Асоси меъёрҳои ҳуқуқиро меъёрҳои ахлоқӣ ташкил медиҳанд. Одамон ҳангоми қабули қонунҳои алоҳида ба меъёрҳои ахлоқӣ таъя менамоянд.

Ҳуқуқ ба ахлоқ таъя карда, муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим медарорад. Ахлоқ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳуқуқ ёрӣ мерасонад. Онҳо дар ягонагӣ бе раҳмӣ, дағалӣ, дуздӣ, хиёнат, зӯрварӣ, фиреб ва амсоли инҳоро манъ менамоянд. Дар баробари ин, ахлоқ маҷмӯи қоида ва меъёрҳои рафтори одамон нисбат ба якдигар ва ҷамъият мебошад.

Вале бояд қайд кард, ки меъёрҳои ахлоқӣ бархилофи меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳислати ҳатмӣ ва қонунӣ надоранд. Аз ин рӯ, барои иҷрои онҳо мақомоти давлатӣ ҳуқуқи маҷбур қардан надорад. Риояи меъёрҳои ахлоқӣ бо таъсири афкори ҷамъиятӣ ва эътиқоди ҳуди шахс таъмин карда мешавад. Дар баробари ин, раванди аз ҷиҳати маънавӣ солим гардонидани ҷомеа ниҳоят мураккаб ва дурудароз мебошад. Барои ин мо

бояд ба ҳама гуна фиребгарӣ, бераҳмӣ, худписандӣ, бешармӣ, номувофиқии сухан ва қор ва муносибати бадбинона ба инсон ҳарчӣ зудтар хотима диҳем. Эҳтиром ба шахсият, ҳуқуқ ва ҳаёти инсон, озодии вичдон, ҳисси соҳибхитиёрӣ, мустақилияти иқтисодӣ метавонад ба пешрафти кишвари мо ёрӣ расонад. Тараххум, меҳрубонӣ, шарм, пушаймонӣ, эҳсонкорӣ барин ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ, ки хусусияти умумибашарӣ доранд, бояд раҳнамои ҳар як шахс дар қору зиндагӣ бошанд, зеро тавре ки шоири бузурги тоҷику форс Саъдии Шерозӣ барҳақ фармудааст:

Бани Одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як чавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвхоро намонад қарор.

Саволҳо:

1. Қоидаҳои аввалини рафтори одамон аз чӣҳо иборат буданд?
2. Ҳуқуқ ва ахлоқ кай пайдо шудаанд?
3. Ягонагӣ, алоқамандӣ ва фарқи ахлоқ ва ҳуқуқро фаҳмонда диҳед.

БОБИ 6. ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, СОХТ ВА РУКНҲОИ ДАВЛАТДОРИИ ОН

§1. Давлатдории халқи тоҷик дар замони қадим, асрҳои миёна ва давраи нав

Анъанаи давлатдории тоҷикон таърихи беш аз дуо-нимҳазорсола дорад, ки таърихшиносон онро шартан ба замони қадим, асрҳои миёна ва давраи нав чудо кардаанд.

Тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ханӯз дар ҳазорсолаи III пеш аз милод дар ҷанубу ғарби Эронзамин давлати Элом вучуд дошт, ки дар қатори давлатҳои тараққи-кардаи замони қадим – Бобил ва Ошур (Ассирия) меистод. Дар асри XVI пеш аз милод дар сарғаҳи дарёҳои Дачла ва Фурот давлате бо номи Митан, дар асри XII пеш аз милод дар шимолу ғарби Эронзамин давлати Мод (мидия) ба вучуд меоянд. Дар яке аз сарчашмаҳои муътамади адабиву таъри-хӣ халқи тоҷик – «Авасто» мафҳумҳои «дахю» ба мазмуни вилоят ва «дахюсасти» ба маънии иттиҳоди вилоятҳо дучор мешавад. Манбаъҳои асотири пайдоиши аввалин нишо-наҳои маъмурияти давлатиро ба давраи Кайкубод нисбат медиҳанд.

Дар асрҳои X–IX пеш аз милод подшоҳии Бохтар бо иқтисодӣ ҳарбиаш дар радифи давлатҳои Мод ва Ошур қарор дошт. Давраи мушаххаси ташаккули аҷдоди халқи тоҷик дар ҳазораи якуми то солшумории мо, пеш аз ҳама, дар қаламрави аввалин давлати умумиэронии Ҳахо-манишиниён (соли 550 пеш аз милод) ҷараён ёфтааст. Дар ин давлат тамоми халқиятҳои қадими эронӣ, ки баъдан халқи тоҷик ташаккул ёфт, – суғдиён, бохтарихо, тахорихо, хо-размиҳо, марғониён, портҳо, сакҳо ва ғайра зиндагӣ мекар-данд ва асосгузори ин давлат – Куруши Кабир ва Дуро буданд. Ин давлат минтақаи хеле васеъро аз Халиҷи Форс дар ҷануб то дарёи Сир дар шимол, дар шарқ аз Бадахшон ва дар ғарб то баҳри Хазар ва Шарқи Наздик дар бар ме-гирифт. Мақсади лашкаркашиҳои Куруши Кабир, чунонки

таърихшиносон хулоса кардаанд, на мақсади истилогарона, балки дар ҳайати як давлати мутамарказ муттаҳид намудани халқиятҳо ва қавму қабилаҳои эронинаҷод буд. Сохти давлатдории империяи Ҳахоманишиниён барои ҳамон давра намунаи олии давлатдорӣ ба ҳисоб мерафт.

Ҳокимияти олии дар дасти шоҳаншоҳ буда, ҳукми ӯ тағйирнопазир ва иҷрои он ҳатмӣ буд. Шӯрои машваратӣ вучуд дошт, ки масъалаҳои ғавқуллодаи давлатдорӣ, аз қабили эълони ҷангу сулҳ ва интиқоби вориси тахту тоҷро ҳал мекард. Артиши доимамалкунандаро бевосита ҳуди шоҳ идора мекард. Идораи маъмурӣ аз се девон ё вазорат: девони молия, суд ва артиш (корҳои ҳарбӣ) иборат буда, сарварони онҳоро ҳуди шоҳ таъйин менамуд. Тамоми қаламрав ба 24 воҳиди марзиви маъмурӣ тақсим мешуд, ки онҳоро хштрапия ё сатрапияҳо меномиданд. Чунин сохтори сиёсату маъмурӣ хеле самаранок буда, ба гуфайли он империяи Ҳахоманишиниён 200 сол арзи вучуд кардааст.

Нахустин Эълумияи ҳуқуқи башар ба Куруши Кабир тааллуқ дорад, ки таърихи 2500-сола дорад. Маҳз дар ҳамин санади қадимаи ҳуқуқӣ бори нахуст арзишҳои башарие, аз қабили манъ будани ҷабру ситам, барҳам додани ғулумӣ, бе пардохти арзиши воқеӣ нагирифтани моли каси дигар, озодии интиқоби дину мазҳаб, фардияти ҷиноят ва ҷазо, ҳуқуқи озодона интиқоб намудани ҷойи зист, хусусияти инфиродӣ доштани амали ҷинояткорона ва сазовори ҷазо эътироф намудани танҳо шахси содирнамудаи ҷиноят ва ғайра инъикос шудаанд, ки то ҳол қимати ҳудро гум накардаанд. Меъёрҳои ин Эълумия бо ибораҳои «ман то рӯзе, ки зинда ҳастам» ё «то рӯзе, ки подшоҳ ҳастам» оғоз ёфта, сипас андешаҳои арзишманди марбут ба ҳуқуқи инсон ифода карда мешаванд. Иқтибоси зерин аз матни Эълумияи Куруши Кабир ифодакунандаи моҳияти низоми демократии давлатдорӣ аст: **«Ман эълон мекунам, ки ҳар кас озод аст, ҳар дину оинро, ки майл дорад, баргузинад (интиқоб кунад) ва дар ҳар ҷо ки меҳаҳад, сукунат намояд. Ва ҳар касбу кореро, ки меҳаҳад,**

интихоб намояд, танҳо ба шарте ки ҳаққи касеро поймол накунад ва зараре ба ҳуқуқи дигарон нарасонад»¹.

Дар ин меъёр се арзиши демократӣ – озодии дину мазҳаб, озодии интихоби ҷойи зист, поймол накардани ҳаққу ҳуқуқи каси дигар инъикос ёфтааст. Ин меъёрҳо мундариҷаи асосии Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10-уми декабри соли 1948-ро ташкил додаанд, ки барои тамоми кишварҳои узви СММ сарчашмаи арзишҳои инсонӣ ва раҳнамои ҳуқуқӣ ба шумор мераванд.

Аз ҷумлаи давлатҳои қадими аҷдодони мо – Бохтар буд, ки дар асрҳои VII–VI пеш аз милод вучуд дошта, қисми ҷанубии Тоҷикистони имрӯза ва вилояти Сурхондарёи Ўзбекистон, шимолӣ Афғонистон, хулоса, беш аз 27 шаҳр - давлатҳои хурдро дар бар мегирифт. Кишти ғалладона, боғу тоқпарварӣ, оҳангарӣ, заргарӣ, бофандагӣ ва обёрии сунъӣ шуғли асосии бохтарҳои қадим буданд.

Бохтар ба музофотҳои хурд-хурд тақсим шуда, ҳокимони он дар масъалаҳои идоракунии соҳибхатиёр буданд, аз номи худ пул сикка мезаданд ва дастаҳои ҳарбӣ низ доштанд. Дар асри IV милодӣ Бохтар аз ҷониби Искандари Мақдунӣ забт карда шуд ва дар ҳудуди он давлати Юнону Бохтар ба вучуд омад.

Тахминан дар як замон бо давлати Бохтар, яъне то аввалҳои асри VI пеш аз милод дар ҳудуди имрӯзаи Осиёи Миёна давлати Суғд арзи вучуд дошт, ки то асри IX милодӣ побарҷо буд. Ин давлат дар ҳавзаҳои рӯдҳои Зарафшон ва Қашқадарё воқеъ гардида, пойтахташ Мароқанд (Самарқанд) ба шумор мерафт. Шакли давлатдорӣ Суғд конфедеративӣ буд, яъне Суғд аз иттиҳоди шаҳр - давлатҳои иборат буд, ки дар атрофи як марказ муттаҳид шуда буданд, ба монанди Мароқанд, Бухоро, Насаф, Панҷкат, Ягноб, Масҳо (ҳозира Мастҷох), Шош (Тошканд), Марғиён (Марғелон), Дизак ва ғайра. Шоҳи тамоми Суғдро ихшид меномиданд. Тарзу усули давлатдорӣ дар Суғд хеле пешқадам буд. Ташкили корҳои идорӣ ва хоҷагӣ дар асоси қо-

нунҳои умумидавлатӣ сурат мегирифт. Тамоми фаъолияти идораҳо, чи дар марказ ва чи дар маҳалҳо ба қайд гирифта мешуд, ҳуҷҷатҳои давлатӣ дар хазинаҳои махсус – бойгонҳои нигоҳ дошта мешуданд.

Қонунгузориҳои қиноятӣ барои қиноятҳои вазнин ва дуздӣ ҷазоҳои сахтро пешбинӣ мекард. Масалан, барои куштор на фақат ҳуди қинояткор, балки тамоми авлоди ӯро ба қатл мерасониданд, барои дуздӣ дасту по мебуриданд ва ё бадарға мекарданд. Аз кӯҳи Муғ (худуди ноҳияи имрӯзаи Айнӣ) бисёр ҳуҷҷатҳо пайдо карда шудаанд, ки мувофиқи ҳулосаи таърихнигорон онро ҳокими Панҷакент – Деваштич хангоми ҳучуми арабҳо бо мақсади аз нобудшавӣ эмин доштан, ба он ҷо бурдааст. Яке аз намунаҳои аҳднома эмин доштани никоҳ, ки дар садаи ХХ дастоварди муҳимми ҳуқуқи оила ба шумор меравад, аз ҳамин кӯҳи Муғ дарёфт шудааст. Эҳсоси ватанхоӣ ва ҷасорати суғдиён ба дараҷае буд, ки ҳатто Искандар бо лашкари бешумораш натавонист онро тасхир кунад. Оқибат ӯ духтари яке аз ашрофони бонуфузи Суғд Оксарт – Рухшоноро ба занӣ гирифта, қаҳрамони мардумӣ Спитаменро ба воситаи як гурӯҳ массагетҳои хоин ба қатл расонид ва соли 327 Панҷакент – охири панҷоҳӯи суғдиёнро ишғол кард.

Дар радифи Бохтар, Суғд, Хоразм ва Марғиён – Уструшана (Сурушана, Истаравшан) низ давлати қадими аҷдодони тоҷик ба шумор мерафт, ки дар «Авасто» ҳамчун кишвари дурахшон зикр шудааст. Ин давлат аз қадим аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дар ҷорсӯйӣ қорвонгузар воқеъ гардида, дар давоми 1500 сол самти шимолии «Роҳи абрешим» аз худуди он мегузашт.

Давраи муҳимми таърихи давлатдорӣ тоҷикон ба замони Сосониён (солҳои 226–651 милодӣ) рост меояд, ки 425 сол давом кардааст. Ин империяи бузург аз Халиҷи Форс то рӯди Ому доман паҳн карда буд. Давраи аввалини ташаққули забони адабии имрӯза – форсии дарӣ ва ташаққули халқӣ тоҷик дар қаламрави давлати Сосониён сурат гирифт-

тааст. Шаҳрҳои Бухорову Самарқанд, Хучанду Марв, Балху Ҷирот гаҳвораи ташаккули халқи тоҷик, забон, адабиёт, фарҳанг ва давлатдории миллӣ ба шумор мерафтанд. Маҳз дар ин давра Борбади Марвазӣ, ки соли 1990–ум 1400–солагии зодрузаш дар кишварамон бошукӯҳ қайд карда шуд, гули сари сабади дарбори Сосониён буд. Матни пурраи «Авасто» низ дар ҳамин давра тартиб дода шудааст.

Давлати Сомониён нахустин давлати мутамаркази тоҷикон (солҳои 819–999) ба шумор меравад. Саромади ин сулолаи ҳукмрон – Сомонхудот буда, набераҳои ӯ: Нух дар Самарқанд, Аҳмад дар Фарғона, Яҳё дар Чоч ва Истаравшан ва Илёс дар Ҷирот солҳои 819–820 ҳоким таъйин шуда буданд. Ташаккул ва ба авҷи баланд расидани ин давлатдорӣ бо номи Исмоили Сомонӣ (Исмоил ибни Аҳмад (849–907) алоқаманд аст. Маҳз тавассути маҳорати баланди давлатдорӣ, адолатпешагӣ ва донишу заковат Исмоил тавонист, ки солҳои 892–907 давлати бузургро барпо намояд, ки ба ҳайати он Мовароуннаҳру Хуросон, ҳавзаи дарёҳои Ому, Зарафшону Сир (аз Афғонистони Марказӣ ва Хуросони Эрон дар ҷануб, Хоразму Исфичобу Ҷафтрӯд дар шимол, дар ғарб то баҳри Хазар, дар шарқ то Помиру Олой) ворид гаштанд.

Сомониён дастгоҳи мутамаркази давлатиро бунёд карда буданд, ки иборат аз 10 девон буда, идоракунии соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, корҳои шаҳрвандию ҳарбӣ, ҳазинаи давлатӣ, алоқа ва ғайраро дар бар мегирифт ва сарвари девонҳоро «Ҷочиби бузург» меномиданд. «Савон-ул-хикмат» – китобхонаи бузурги аҳди Сомониён шухрати ҷаҳонӣ дошт. Зиндагӣ ва эҷодиёти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Ибни Сино, Фирдавсӣ, Балъамӣ, Берунӣ, Закариёи Розӣ, Муҳаммади Хоразмӣ ва даҳҳо шахсиятҳои барҷастаи илму адаби тоҷик дар ҳамин айём сипарӣ гаштааст. Забони давлатӣ - забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) буда, ҳатто баъди таназзули давлати Сомониён то асри XIX низ дар давлатҳои дигар ҳамчун забони коргузории давлатӣ мавриди истифода қарор дошт.

§ 2. Давраи шӯравии рушди давлатдории тоҷикон

Давраи дигари давлатдории тоҷикон аз нимаи дуюми асри XIX то соли 1991 – марҳалаи нави эҳёи давлати миллии тоҷиконро фаро мегирад. Чунонки дар боло зикр намудем, баъди таназзули давлати Сомониён халқи тоҷик аз давлатдории миллӣ маҳрум монда буд ва дар ҳудуди давлатдорихои бегона зиндагӣ мекард. То замони ҳамроҳ шудан ба Русияи подшоҳӣ дар ҳудуди Осиёи Марказӣ се давлати истибодии феодалӣ – форсии дарӣ (тоҷикӣ) аморати Бухоро, хонигарихои Қўқанд ва Хива вучуд доштанд ва аҳолии ду давлати авваларо асосан тоҷикон ташкил медоданд. Дар нимаи дуюми асри XIX Русияи подшоҳӣ ба забти сарзаминҳои Осиёи Марказӣ машғул шуда, хонигарии Қўқандро барҳам дод, Аморати Бухоро ва хонигарии Хиваро вассали худ эълон намуд.

Соли 1867 дар қаламрави мазкур генерал - губернатории Туркистон таъсис дода шуд. Нохияҳои шимолӣ Тоҷикистон ва қисми зиёди Помир дар вилоятҳои Самарқанду Фарғонаи генерал - губернаторӣ муттаҳид шуда, Бухорои Шарқӣ ва қисмати ғарбии Помир ба ҳайати аморати Бухоро ворид карда шуданд. Баъди шикасти Империяи Русия ва ғалабаи Инқилоби Октябр масъалаи эҳёи давлати миллии тоҷикон бо сабаби вазъи мураккаби сиёсӣ иҷтимоӣ, ҷанги дурударози шаҳрвандӣ ва афзалияти сиёсати пантуркистӣ, бесаводии қисми зиёди сокинони ин сарзамин ва паст будани ҳудудҳои иҷтимоӣ зери хатари ҷиддӣ қарор гирифта буд.

Дар ҳудуди Осиёи Марказӣ соли 1918 аввал Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон ва соли 1920 ҷумҳуриҳои Халқии Шӯравии Бухоро ва Хоразм таъсис ёфтанд. Моҳи октябри соли 1924 Иҷлосияи дуюми Кумитаи Иҷроияи Марказии ИҶШС қарор кард, ки дар ин сарзамин бо мақсади ташкили ҷумҳуриҳои миллӣ тақсимоли милливу ҳудудӣ гузаронида шавад.

Дар натиҷаи ин марзбандӣ бо қарори КИМ ИҶШС аз 27 октябри соли 1924 дар қаламрави Осиёи Марказӣ ҶШС Ўз-

бекистон, ҶШС Туркманистон, Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Ёзбекистон, Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Қазоқистон, Вилояти Мухтори Қароқирғиз (Қирғизистон) дар ҳайати ҶШС ФР ва Вилояти Мухтори Қароқалпокистон дар ҳайати ҶМШС Қазоқистон таъсис дода шуданд.

Ҳамин тавр, санаи таъсиси ҶМШС Тоҷикистон 27-уми октябри соли 1924 мебошад. Ба ҳайати он вилоятҳои Душанбе, Қўрғонтеппа, Кўлоб, Панҷакент, Ёротеппа, Фарм (водии Рашти имрӯза) ва ВМКБ дохил шуданд ва ҳамон вақт аҳолии ҶМШС Тоҷикистон 739,5 ҳазор нафар ва масоҳаташ 135,6 ҳазор километрро ташкил меод.

Бояд гуфт, ки дар ин марзбандии милливу худудӣ дар масъалаи ба назар гирифтани манфиат ва талаботи воқеии тоҷикон ба давлати миллӣ ва шумораи аслии тоҷикон ба камбудии чиддӣ роҳ дода шуд. Сиёсати нодурусти миллӣ ба дараҷае буд, ки ҳатто Комиссариати корҳои миллии ҶМШС Туркистон барои амалӣ намудани тақсимои миллӣ ба ҷуз шуъбаҳои ўзбекиву туркманӣ, қирғизӣ ва миллатҳои хурд ташкили шуъбаи тоҷикиро раво надид¹.

Ҳамагӣ се рӯз пеш аз ҳалли тақдири миллати тоҷик бо овози машваратӣ дар ҳайати Ч. Имомов, А. Ҳоҷибоев ва М. Саидҷонов ба комиссияи тақсимои дохил карда шуд ва ба намояндагони тоҷикон аз ҷониби пантуркистон фишори зиёд оварда мешуд.

Марказҳои фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик – Бухорову Самарқанд, сарзаминҳои дар тӯли садсолаҳо тоҷикнишин ба эътибор гирифта нашуданд, аҳолии тоҷикро дар баъзе шаҳрҳо дар ҳуччатҳо саросар ўзбек нишон дода, дар натиҷа ҳуқуқи мардуми тоҷик ба худмуайянкунии миллӣ поймол карда шуд.

26-уми ноябри соли 1924 дар Тошканд мақоми роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Мухтор – Кумитаи инқилобӣ дар ҳайати раис – Нусратулло Махсум ва муовинонаш – Б. Додобоев

¹ Ёълумияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. //Мачмуаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷилди 1. - Душанбе, 2002. – С. 8-10.

ва Р. Бобочонов таъсис ёфт ва Душанбе пойтахти ҷумҳурӣ интиҳоб карда шуд.

Дар таърихи давлатдорӣ нави тоҷикон санаи 28-уми апрели соли 1929 бо қабул шудани нахустин Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон хотирмон аст. Инчунин, дар моҳи сентябри соли 1929 бо қарори Анҷумани III Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон округи Хучанд бо ноҳияҳои Хучанд, Конибодому Ашт ва Исфара ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон дохил карда шуд ва бо ҳамин шумораи аҳоли ба 1 миллиону 200 ҳазор нафар расид, ки ин барои таъсиси ҷумҳурии мустақили иттифоқӣ асос гардид. 16-уми октябри соли 1929 Анҷумани сеюми Ҷавҳулодаи Шӯроҳои Тоҷикистон дар бораи ташкили ҶШС Тоҷикистон қарор ва изҳорот қабул намуд ва ниҳоят бо қарори Анҷумани VI Шӯроҳои ИҶШС моҳи марти соли 1931 Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии иттифоқӣ ба ҳайати ИҶШС пазируфта шуд.

Аз моҳи октябри соли 1929 то рӯзи эълон шудани Эълонияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 24-уми августи соли 1990 - марҳалаи инкишофи Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Бо вучуди набудани истиқлолияти давлатӣ дар ин давра ҳама соҳаҳои ҳаёти кишвар - илму маориф, фарҳанг, иқтисоду иҷтимоиёт, соҳтмон, тиб ва ғайра инкишоф ёфтанд. Таҳлили муфассали ин давраро шумо метавонед аз китобҳои таърих мутолиа кунед. Аз ислоҳоти давра ба давраи ҳуқуқ танҳо ҳамин далел шаҳодат медиҳад, ки вобаста ба давраҳои тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ИҶШС дар Тоҷикистон 4 маротиба – солҳои 1929, 1931, 1937 ва 1978 Конститутсия қабул шудааст.

Дар оғози солҳои 90-ум дар саросари Иттиҳоди Шӯравӣ ҷунбиши истиқлолҳои ва мубориза барои бунёди давлатҳои миллӣ авҷ гирифт ва ҷомеаи Тоҷикистон низ аз ин ҳаракати умумииттифоқӣ дар канор намонд. Тоҷикистон бештар ба давлатдорӣ нав эҳтиёҷ дошт, зеро баъд аз таназзули охирин давлати мутамаркази тоҷикон – давлати Сомониён миллати тоҷик ҳазор сол аз давлату давлатдорӣ маҳрум буд. Ба қавли Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат,

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: «**Мо дар тӯли ҳазор сол сиёсати давлатии ҳифзи тамомияти марз ва сиёсати ваҳдати миллӣ надоштем, зеро давлат надоштем. Дар чунин вазъ давлати мо ҳамон маҳалли мо буд ва сиёсати давлати мо ҳифзи якпорчагии маҳалли мо ва суннатҳои хоси маҳаллӣ буд**»⁰¹. Ҳамин тавр, таърих имконияти хубе фароҳам овард, ки тоҷикон дубора соҳиби давлати миллии худ шаванд ва имрӯз мову шумо дар чунин давлати соҳибистиклол, ки номаш Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, зиндагӣ мекунем.

§ 3. Эъломияи Истиклолияти давлатии Тоҷикистон ва оғози бунёди давлати навини Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар харитаи сиёсии ҷаҳони имрӯза ҳамчун давлати соҳибихтиёру соҳибистиклол ва дорои ҳамаи аломату рукнҳои давлатдорӣ – умумияти забону ҳудуд ва фарҳанг, халқи дорои тамаддуни оламшумул, рамзҳои давлатӣ: Суруди миллӣ, Парчами давлатӣ ва Нишони давлатӣ, пойтахт, пули миллӣ – сомонӣ ва яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ дар Машриқзамин арзи ҳастӣ дорад, ки ин боиси ифтихори ватандорӣ ҳар яки мову шумо мебошад.

Қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ғарб ба шарқ ба масофаи 700 км ва аз шимол ба ҷануб ба масофаи 350 км тӯл кашидааст. Дар шимол Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ўзбекистон ва қисман бо Ҷумҳурии Қирғизистон, дар ҷанубу шарқ дар тӯли 430 км бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ва 1030 км бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ҳамсарҳад аст. Масоҳати Ҷумҳурии Тоҷикистон 143,1 ҳазор километри мураббаъ буда, 93 дар сади онро кӯҳсор ва танҳо 7 дарсадашро водиҳо ташкил медиҳанд.

Аҳолии Тоҷикистон зиёда аз 8 млн. нафар ва пойтахти он шаҳри Душанбе мебошад. Забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикӣ ва беш аз 70 дарсади аҳолии кишварро тоҷикон ташкил медиҳанд. Шакли идоракунии Тоҷикистон ҷумҳурии президентӣ буда, сарвари давлатро Эмомалӣ Раҳмон ба уҳда дорад, ки аз тарафи шаҳрвандони

дорои ҳуқуқи интиҳоботӣ интиҳоб гардидааст.

Дар сатҳи байналмилалӣ Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳуқуқ нуфузу эътибори хосса дошта, аз ҷониби беш аз 170 давлати ҷаҳон ба расмият шинохта шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1992 узви Созмони Милли Муттаҳид буда, дар 30 давлати хориҷӣ намоёндагиҳои дипломатӣ ва консулгариро дорад ва дар ҳудуди кишвар намоёндагиҳои дипломатии 23 кишвари хориҷӣ ва беш аз 20 ниҳодҳои таҳассусии СММ, созмонҳои байналмилалӣ ва намоёндагиҳои ниҳодҳои байналмилалии молиявӣ фаъолият доранд.

Аз ин маълумоти мухтасар маълум аст, ки Тоҷикистон имрӯз як давлати комилан мустақил аст ва роҳу равиши тараққиёт, самтҳои рушди сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳудуд мустақилона муайян мекунад.

Аввалин санади ҳуқуқие, ки истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон кард, Эълומияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки 24-уми августи соли 1990 дар Иҷлосияи дуҷуми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон (даъвати 12-ум) қабул шудааст. Дар моддаи 1-уми Эълумия таърифи мафҳуми Истиқлолияти давлатӣ - **«ягонагӣ ва ҳукмравоии ҳокимияти давлатӣ дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соҳибхитӣрии он дар муносибатҳои хориҷӣ»** сабт гардид¹. Ин таърифи истиқлолият қадами чиддӣ ба сӯи мустақилияти комил буд.

Бо вучуди он, ки дар Эълумия Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати Иҷлосия ва дар доираи салоҳияти он тасаввур мешуд, андешаҳои баён гардиданд, ки моҳиятан ифодакунандаи давлати озоду мустақил буданд. Чунончи, ҳуқуқи ҷумҳурӣ ба сарватҳои миллӣ, замин ва сарватҳои зеризаминӣ, низоми бонкӣ, мустақилона муайян кардани сиёсати молия, қарз, нарх ва ғайра. Инчунин, ҳама хизмҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои оммавӣ баробарҳуқуқ эълон шуданд. **Бори нахуст андешаи тачзияи ҳокимият ба шохҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ баён гардид.**

Ҳодисаҳои моҳи августи соли 1991 дар пойтахти ҳамонвақтаи ИҶШС – шаҳри Москва, рух додани табaddулоти давлатӣ бо номи «ГКЧП» (Кумитаи давлатии вазъи фавқулода) ва шикасти он ҳама ҷумҳуриҳои ҳамонвақтаи ИҶШС-ро водор намуданд, ки масъалаи истиқлолияти худро бо дарназардошти шикасти воқеии ИҶШС аз нав баррасӣ намоянд.

Ҳамин тариқ, Изхороти Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар Иҷлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии ҶТ аз 9-уми сентябри соли 1991 қабул гардида, тавассути ин санад Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда шуд. Баъд аз ин, Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълон шудани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарори махсус қабул кард, яъне изхороти мазкур бо Қарори Шӯрои Олии ҶТ қонунӣ гардонид шуд.

Худи ҳамон рӯз, яъне 9-уми сентябри соли 1991 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар хусуси даровардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи (Қонуни асосии) Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардида, истиқлолияти воқеии Тоҷикистон дар сатҳи меъёри конститутсионӣ расмӣ гардонид шуд.

Муҳимтарин меъёрҳои ҳуқуқии Эъломияи Истиқлолияти давлатии ҶТ ҳамчун санади нахустини ҳуқуқии давлати тозабунёди Тоҷикистон аз инҳо иборат буданд:

– ҳукмравоии Конститутсия ва қонунҳои ҶТ дар ҳудуди ҷумҳурӣ;

– моликияти давлатии ҶТ эълон шудани ҳама корхонаву муассисаҳои давлатӣ, воситаҳои асосии истехсолӣ, муомилоти фондҳо ва дигар амвол.

Ҳамин тариқ, дар таърихи давлати Тоҷикистон санаи 9-уми сентябри соли 1991 рӯзи бунёди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф шудааст. Ҳар сол дар ин рӯзи муборак аҳли ҷомеаи Тоҷикистон чашни Истиқлолро бо шукӯху шахомати хосса қайд мекунад ва ин рӯз тибқи қонун рӯзи истироҳат эълон шудааст.

Маънии Истиклолиятро Сарвари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле дақиқ шарҳ додаанд: «Истиклолият шиносномаи ҳастии давлати комилхуқуқ ва соҳибхитиёри тоҷикон дар ҷомеаи ҷаҳонист, ки низоми давлатдорӣ, сиёсати дохилию хориҷӣ, сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳешро мустақилона пеш мебарад».

§4. Ҷумҳурии Тоҷикистон: асосҳои сохтори конституционӣ ва ҷиҳати давлатдорӣ

Аз соли 1991– соли бунёди Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон то соли 1994 – қабули нахустин Конституцияи давлати мустақили Тоҷикистон вазъи сиёсату иҷтимоии мамлакат хеле мураккаб буд. Нахустин бор 30 ноябри соли 1990 Қаҳҳор Маҳкамов дар интиҳоботи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид. 24-уми ноябри соли 1991 бори аввал дар таърихи Тоҷикистони давраи нав раёспурсии умумихалқӣ барои интиҳоби Президенти кишвар баргузор шуд ва Раҳмон Набиев аз ҷониби кулли шаҳрвандони мамлакат ба ҳайси сарвари давлат интиҳоб гардид.

Дар назари аввал чунин менамуд, ки ҳокимияти сиёсӣ мувофиқи талаботи демократия барқарор ва суботи сиёсӣ дар кишвар таъмин шудааст, аммо муқовимати сиёсӣ хеле авҷ гирифта, гирдиҳамоиҳои моҳҳои апрел- майи соли 1992, таъсиси Ҳукумати муросои миллӣ, силсилаи зӯрварихо ва фишорҳо ба Сарвари давлат ва вакилони халқ, ниҳоят задуҷӯрдҳои дохилӣ оқибат боиси сар задани ҷанги граждани гардиданд. Моҳҳои май-ноябри соли 1992 Тоҷикистон дар ҳолати бӯҳрони шадиди сиёсату иҷтимоӣ қарор гирифта, бесомониву беконунӣ ҳукмфармо гардид.

Ниҳоят, 16-уми ноябри соли 1992 дар Хучанди бостонӣ Иҷлосияи таърихии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кори худ шурӯъ кард ва тавассути ҳамин иҷлосияи сарнавиштсоз барои ҳомӯш кардани оташи ҷанги шаҳрван-

дӣ замина гузошта шуд. Рӯзи 19-уми ноябри соли 1992 дар ҳамин иҷлосия интихоботи Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор шуд, ки бо тарафдории 186 депутат аз 197 депутати ҳузурдошта Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шӯрои Олӣ ва Сарвари давлати Тоҷикистон интихоб гардид.

Мардуми шарифи Тоҷикистон савганди Эмомалӣ Раҳмонро дар он лаҳзаҳои таърихӣ бо мароқи тамом шуниданд: **«Ман кори худро аз сулҳ оғоз хоҳам кард. Мо ҳама бояд ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем...»**

Натиҷаи фаъолият ва ҷонбозиҳои содиқонаи Эмомалӣ Раҳмон буд, ки сулҳу субот ва ризоияти миллӣ дар кишвар пойдор гардида, давлат аз хавфи нобудӣ начот дода шуд. Минбаъд тавассути ҷасорату заковат ва хираду адолатпешагии Эмомалӣ Раҳмон 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Москва Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расид, ки баъди он кишвар ба маҷрои ҳаёти осоишта ва созандагӣ қадам ниҳод.

Воқеан, асосҳои сохти конститутсионӣ гуфта, чиро дар назар дорем? Инҳо принципҳои усулҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки фаъолияти ҷомеа ва давлат дар асоси онҳо ба роҳ монда мешавад. Принципҳои демократизм, ҷумҳурият, волоияти қонун, иқтисоди бозорӣ, давлати иҷтимоӣ, дунявӣ, гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ ба ҷумлаи ин принципҳои дохил мешаванд.

Муҳимтарин хусусиятҳои Тоҷикистон ҳамчун давлат дар моддаи 1-уми Конститутсия зикр шудаанд: соҳибхитиёрӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва ягона. **Маънои соҳибхитиёрӣ хеле васеъ аст, яъне он ҳам ба халқ ҳамчун сарчашмаи ҳокимият тааллуқ дорад. Соҳибхитиёрии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки давлат самтҳои асосии сиёсати дохилӣ – роҳи усулҳои тараққиётро дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, қонуният ва ғайра, дар сиёсати хориҷӣ роҳи усулҳои муносибат бо давлатҳои хориҷӣ ва умуман ҷомеаи ҷаҳониро мустақилона муайян менамояд.**

Дар масъалаи соҳибхитиёрии халқ бояд дар ёд дошт, ки

халқ баёнғари соҳибихтиёрист ва ҳокимияти худро бевосита (яъне дар раъйпурсӣ ва овоздихӣ) ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Мафҳуми халқ дар қисми сеюми моддаи 6-уми Конститутсия шарҳ дода шудааст, яъне тамоми шаҳрвандони Тоҷикистон, сарфи назар аз миллаташон халқи Тоҷикистон ҳисоб меёбанд. Соҳибихтиёрии халқ боз дар он ифода меёбад, ки аз номи вай танҳо Президент, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чаласаи якҷояи худ ҳуқуқи сухан гуфтан доранд. Чаро? Сабаб ин аст, ки Сарвари давлатро тамоми шаҳрвандон бо тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва бо овоздихии пинҳонӣ интиҳоб мекунанд, яъне ӯ ба маънии пуррааш вакили олии халқ аст. Вакилони парламенти низ халқ тавассути овоздихии умумихалқӣ интиҳоб менамояд. Раъйпурсии умумихалқӣ ва интиҳобот ифодаи олии ҳокимияти бевоситаи халқ аст.

Акнун дар хусуси демократия сухан меронем. **Демократия калимаи юнонӣ буда, маънояш ҳокимияти халқ аст.** Ҳокимияти халқ дар ду шакл зоҳир мегардад: дар шакли **демократияи бевосита**, яъне қабули қарору қонунҳо ё ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим дар интиҳобот ва раъйпурсиҳо ва дар шакли **демократияи намояндагӣ**, яъне ба воситаи мақомоти аз тарафи халқ бевосита интиҳобшудаи намояндагӣ.

Яке аз шаклҳои дигари демократия ҳамин аст, ки шаҳрвандон ҳуқуқ доранд дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳо, ассосиатсияҳо, маҳфилҳо, гурӯҳҳо ва ғайраҳо муттаҳид шаванд ва ба ин восита дар амалӣ гардонидани ҳокимият иштирок намоянд.

Маънои давлати ҳуқуқбунёд низ хеле васеъ аст. Чунин тарзи давлатдорӣ орзуи ҷомеаи инсонӣ аз қадимулайём аст. **Давлати ҳуқуқбунёд чунин давлатест, ки фаъолияти ҳама – ҳам давлату мақомоти он ва ҳам кулли шаҳрвандон ба ҳуқуқ тобеъ мебошад.** Ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд эътироф шудани Тоҷикистон маънои ба ҳуқуқ ва пеш аз ҳама, ба Конститутсия тобеъ будани фаъолияти мақомоти давлатиро дорад.

Тоҷикистон аз рӯзи қабули Конститутсияи соли 1994 инҷониб давлати ҳуқуқбунёд месозад ва аллақай бисёр нишонаҳои он дар ҳаёт татбиқ шудаанд. Хонандагони азиз, агар танҳо ба номгӯи қонунҳое, ки дар се ҷилди «Мачмӯи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҷоп шудаанд, бодикқат нигаред, хоҳед фаҳмид, ки ягон соҳаи ҳаёти ҷомеа ва давлат нест, ки оид ба танзими он қонун қабул нашуда бошад.

Яъне қонун ба ҳайси танзимгари муносибатҳои ҷамъиятӣ паҳлуҳои гуногуни зиндагӣ ва қору фаъолияти мову шуморо мураттаб месозад. Масалан, барои хонандаи мактаби миёна ва донишҷӯи мактаби олии донишони Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф» ва Қонуни ҶТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» хеле зарур аст, чунки ин санадҳо ҳама масъалаҳои вобаста ба таҳсилро фаро мегиранд ва дар ин санадҳо ҳуқуқи манфиатҳои хонандагону донишҷӯён равшану возеҳ ифода ёфтаанд.

Аломатҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд инҳоянд: волюнҷатӣ қонун, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодии инсон ва шаҳрванд, тақсимоҷи ҳокимият ва масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шахсият. Ин аломатҳо дар боби аввали Конститутсия, инчунин, дар бисёр қонунҳои дигар инъикос ёфтаанд.

Маъноӣ дунявӣ чандон душвору мураккаб нест. **Давлати дунявӣ чунин давлатест, ки дар он ягон дину мазҳаби аз ҷониби давлат эътирофшуда вучуд надорад ва ҳеҷ як дину мазҳаб ҳатмӣ ё худ афзалиятнок ҳисобида намешавад.** Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон дини расмӣ вучуд надорад, ҳама дину мазҳабҳо аз ҳуқуқи баробари вучуд доштан бархӯрдоранд. Шаҳрвандони Тоҷикистон, сарфи назар аз он, ки ба кадом дин пайравӣ мекунанд, қомилан баробарҳуқуқ мебошанд. Дар ягон ҳуҷҷати давлатӣ диндор будан ё набудани шахс қайд карда намешавад. Дар Тоҷикистон бо вучуди он ки беш аз 90 дарсади шаҳрвандон дини исломро пайравӣ мекунанд, лекин ин дин аз ҷониби давлат ҳамчун дини асосӣ ё расмӣ эътироф намешавад. Ташкилотҳои динӣ аз давлат

чудо мебошанд ва ҳуқуқи ба кори давлат даҳолат карданро надоранд. Тамоми муносибатҳои вобаста ба ташкилотҳои диниро Қонуни ҚТ «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодиҳои динӣ» ба танзим мебарорад.

Тоҷикистон давлати ягона мебошад. Маъноии ягона будани Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки мақомоти олии намоишандагӣ, иҷроия ва судии барои тамоми кишвар умумӣ дорад, як Конституция, як низоми қонунгузорӣ ва шахрвандии ягона дорад. Дар Тоҷикистон низоми ягонаи пул, сиёсати ягонаи қарз ва андоз ҷорист. Ғайр аз ин, қисмҳои таркибии давлати ягона (вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо) дорои ҳуқуқи соҳибхитӣ буда наметавонанд. Вобаста ба тобеият аз мақомоти марказӣ давлатҳои ягона – мутамарказ ва ғайримутамарказ мешаванд. Тоҷикистон аз ин ҷиҳат давлати мутамаркази ягона аст, зеро сарварони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз марказ таъйин карда мешаванд. Масалан, раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро Президент таъйин ва озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси дахлдори вакилони халқӣ пешниҳод менамояд. Мувофиқи моддаи 7-уми Конституция Тоҷикистон аз Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо иборат аст. Дигар хусусияти давлати ягона аз он иборат аст, ки қувваи мусаллаҳи ягона дорад, ки аз ҷониби мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ идора карда мешавад.

Тоҷикистон дар қисми 3-юми моддаи 1-уми Конституция Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ эътироф шудааст. Хусусияти иҷтимоӣ доштани давлати Тоҷикистон дар он зоҳир мешавад, ки сиёсати дохилии он ба фароҳам овардани шароити ҷиҳати зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаи шахсият ниғаронида шудааст. Таъмини неқӯаҳволии ҷамъият дар асоси адолати иҷтимоӣ – принсипи асосии давлати иҷтимоист. Мафҳуми неқӯаҳволии ҷамъият дар муҳайё кардани шароит барои қор ва гирифтани музди сазовор барои қор, вазъи ҳуби манзил ва ғизо, ба ҳама дастрас будани ёрии тиббӣ, ма-

ориф, шаклҳои гуногуни иттилоот ва ғайра ифода меёбад.

Дигар хусусияти асосҳои сохти конститусионии Тоҷикистон дар гуногун будани равияҳои сиёсӣ ва мафкуравист. Ҳеч як мафкура ҳамчун мафкураи ҳукмрон ё мафкураи давлатӣ эътироф шуда наметавонад. Гуногунии мафкуравӣ маънои онро дорад, ки ҳар як шахс, гурӯҳи иҷтимоӣ, ҳизби сиёсӣ, иттиҳодияи ҷамъиятӣ метавонад назария ва ақидаҳои сиёсӣ худро бемонеа таҳия ва инкишоф диҳад, онҳоро тарғибу ташвиқ намояд. Ҳамон мафкурае роҳ дода намешавад, ки миллатгарой, наҷодпарастӣ, бадбинӣ ва хусумат, зӯран сарнагун намудани сохти конститусионии Тоҷикистонро тарғиб намояд.

Намояндагони ҳизбҳои сиёсӣ дар парламент низ фаъолият мекунанд, онҳоро мардум аз рӯи ақидаҳои сиёсӣ ва мавқеашон дар ҷомеа ба сифати вакил интихоб кардаанд. Аз ин рӯ, онҳо ҳуқуқи комил доранд, ки манфиати интихобкунандагони худро ба воситаи ваколатҳое, ки қонун ба онҳо додааст, ҳимоя ва пешбарӣ кунанд.

Ниҳоят, яке аз хусусиятҳои дигар – принципи иқтисоди бозаргонист. Баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳама шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ асоси ин принципро ташкил медиҳад.

Рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Парчами давлатӣ, Нишони давлатӣ ва Суруди миллӣ – рамзҳои истиқлолият ва соҳибхитиярии давлат буда, симои воқеӣ ва таърихӣ онро дар шакли ба худ хос инъикос менамоянд. Онҳо рукнҳои асосии муқаддасоти миллӣ ба шумор мераванд. Ба дидани Парчаму Нишон ва шунидани Суруди миллӣ ифтихори ватандорӣ ва эҳсоси масъулияти ҳар як шаҳрванд дар назди Ватан боло мегирад. Дар тамоми кишварҳои ҷаҳон аз ҷониби шаҳрвандон нисбат ба рамзҳои давлатӣ садоқату эҳтиром ба ҷо оварда мешавад. Беэҳтиромӣ нисбат ба рамзҳои давлатӣ тибқи қонуни ҷиноятӣ сазовори ҷазо дониста мешавад.

Рамзҳои давлатӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Дар бораи рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва низомномаҳои дахлдор инъикос ёфтаанд, ки онҳоро Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ кардааст. Тибқи Низомнома дар бораи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Маҷлиси Олии ҶТ аз 11 декабри соли 1999 тасдиқ шудааст, Парчами давлатӣ матои росткунҷаест, ки дар рӯи он се раҳи рангаи ба таври уфуқӣ ҷойгирифта кашида шудааст: раҳи боло ранги сурх дошта, пахнои он ба раҳи сабзи поён баробар мебошад, раҳи сафеди мобайнӣ якуним баробари пахнои ҳар яке аз раҳҳои ранга аст. Дар рӯи раҳи сафед, дар мобайни Парчам бо зарҳал рамзи тоҷи тансиқшуда ва дар болои он ҳафт ситора дар шакли нимдоира тасвир шудааст.

Парчами давлатӣ дар биноҳое афрохта мешавад, ки дар онҳо намояндагони ҳар се шоҳаи ҳокимияти давлатӣ фаъолият мекунанд, чунончи қароргоҳи расмии Президенти ҶТ, Маҷлиси Олии ҶТ, Ҳукумат, судҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо, инчунин дар давраи гузаронидани иҷлосияҳои Маҷлиси Олӣ, Маҷлисиҳои вакилони халқи вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо ва маҷлисиҳои намояндагони ҷамоатҳо. Низомномаи мазкур истифодаи тасвири Парчамро ба мақсади ороишӣ низ иҷозат додаст, ба шарте ки ороиши он ба асли тасвири Парчам мувофиқат кунад ва нисбат ба он беҳурматӣ зоҳир карда нашавад.

Нишони давлатӣ аз тасвири тоҷи тансиқшуда ва нимдоира аз 7 ситорае, ки бо нурҳои офтоби аз паси кӯҳҳои барфпӯш тулӯкунанда рӯи онро гирифтааст ва бо чанбаре оро ёфтааст, ки атрофашро аз тарафи рост хӯшаҳои гандум ва аз тарафи чап шоҳаҳои пахтаи шукуфон ихота кардаанд, иборат мебошад. Болои чанбара бо тасмаи сераха печонида шуда, дар қисми поён рӯи курсӣ китоби боз ҷой гирифтааст. Нишон ранга буда, тоҷ, офтоб, кӯҳҳо, хӯшаҳои гандум, китоб, лавҳ бо зарҳал тасвир ёфтаанд, появу баргҳои ниҳолҳои пахта сабз, раҳҳои тасмаҳо сурх, сафед ва сабз, муқоваи китоб сурх аст. Бояд гуфт, ки мавриди исти-

фодаи Нишони давлатӣ нисбат ба Парчаму Суруди миллӣ васеътар аст, чунончи шиносномаҳои ҳар яки мову шуморо маҳз Нишони давлатӣ оро медихад, инчунин дар ҳама муҳру бланкҳои ҳуҷҷатҳои мақомоти давлатӣ тасвири Нишон ҷой дода шудааст.

Агар Парчаму Нишони давлатӣ танҳо ба дидан ҳисси эҳтиром ва ифтихори моро бедор намоянд, шунидани Суруди миллӣ ҳаяҷони касро дучанд мегардонад. Суруди миллӣ рамзи давлатдории миллӣ аст. **Тибқи Низомномаи Суруди миллӣ, ки он бо Қарори Маҷлиси Олии ҶТ аз 11-уми декабри соли 1999 тасдиқ шудааст, эҳтироми Суруди миллӣ ва азёд дониستاني он вазифаи муқаддаси ҳар шахрванди кишвар мебошад.**

Ҳар кишваре, ки соҳиби истиқлолияти давлатӣ аст, соҳиби пойтахт низ мебошад. Пойтахт мавқеи ҷойгиршавии мақомоти олии ҳокимият, маркази фарҳанг ва инчунин макони ҷойгиршавии намояндагиҳои дипломатии давлатҳои хориҷӣ ба шумор меравад. Мувофиқи Конститутсияи ҶТ шаҳри Душанбе пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва шаҳри дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ҳисоб меёбад.

Оиннома ва Нишони пойтахт аз мавқеи маҳсус доштани он дар ҳаёти кишвар гувоҳи медихад.

Забон муқаддастарин рукни давлатдории ҳар миллати дунёст. Маҳз бо шарофати Истиқлол ва худшиносии миллӣ забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ пайдо кард ва дар Конститутсияи Тоҷикистон (моддаи 2) ба сифати забони давлатӣ эътироф гардид. Ёдрас шудан лозим аст, ки халқи тоҷик аз ҷумлаи халқҳои олам аст, ки забони хеле қадима дорад. Давраи ниҳонии ташаккули забони тоҷикӣ ба асрҳои IX–X рост меояд. Бо вучуди набудани давлатдорӣ дар тӯли асрҳои зиёд забони тоҷикӣ дар аксар кишварҳои Шарқ ба сифати забони корғузори давлатӣ истифода мешуд ва бузургтарин дастовардҳои илму адаби дорои шухрати ҷаҳонӣ бо ҳамин забон офарида шудаанд. Қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба эҳёи фарҳанги нави давлатдорӣ мусоидат кард.

Дар Қонуни мазкур манфиати миллатҳои ғайриточик дар истифодаи забони модариашон ба эътибор гирифта шуда, забони русӣ ҳамчун забони муоширати байни миллатҳои эътироф шудааст.

Пули миллӣ – сомонӣ нишонаи дигари устувори Истиқлоли давлатист. Пули миллӣ ба рушди иқтисоди миллӣ мусоидат карда, муносибатҳои ин соҳаро ба танзим мебарорад. Вазъи муътадили иқтисодии кишвар дурустии иқдоми Сарвари давлатро дар хусуси ба муомила баровардани асъори миллӣ–сомонӣ собит мекунад.

Саволҳо:

1. Рукҳои давлатдориро номбар кунед.
2. Давлатҳои қадимтарини аҷдои мо кадомҳо буданд ва дар кадом минтақаҳо сукунат доштанд?
3. Сохти давлатдории империяи Ҳахоманишиҳо чӣ гуна буд?
4. Нахустин Эълומияи ҳуқуқи башар ба кӣ тааллуқ дошт?
5. Давлатҳои Бохтару Суғд дар кадом асрҳо вучуд доштанд?
6. Давлати Сосониён чӣ гуна давлат буд ва чанд сол ҳукмронӣ кардааст?
7. Давлати Сомониён чӣ гуна сохти давлатӣ дошт?
8. ҚМШС Тоҷикистон кай ва дар чӣ гуна вазъи сиёсӣ таъкил ёфт?
9. Тоҷикистон дар ҳайати ИҚШС чанд маротиба Конститутсия қабул кардааст?
10. Таърифи мафҳуми Истиқлолияти давлатиро тибқи Эълумияи истиқлолияти Тоҷикистон шарҳ диҳед.
11. Конститутсияи соли 1994 аз чанд боб иборат аст ва кадом масъалаҳо дар бар мегирад?
12. Хусусияти иҷтимоӣ доштани Тоҷикистонро шарҳ диҳед.
13. Ба фикри шумо, чаро рамзҳои давлатӣ муқаддас эълон шудаанд?

**БОБИ 7. КОНСТИТУТСИЯИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – ҚОНУНИ
АСОСИИ ДАВЛАТ**

**§1. Мафҳуми Конститутсия ва аҳамияти он
дар рушди ҷомеа**

9 сентябри соли 1991 эълон гардидани истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳаёти сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дигаргуниҳои куллӣ ба вуҷуд овард. Сохти давлатӣ, шакли идоракунии давлат, низоми сиёсӣ, мазмун ва моҳияти ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва дигар муносибатҳои мавҷуда дигаргун шуданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазир эълон гардиданд. Амалишавии ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ бо мақсади роҳ надодан ба ғасби ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби шахсони алоҳида, гурӯҳи шахсон ё мақомоти алоҳида пешбинӣ гардида, волоияти санадҳои байналмилалӣ назар ба санадҳои миллӣ ҳислати ҳуқуқӣ пайдо кард. Ин маънои онро дорад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон барпо кардани давлати демократии ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи озоди шаҳрвандиро мақсади худ қарор дод. Дар ҳамин асос иқтисодиёти Тоҷикистон ба шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ асос ёфта, озодии соҳибкорӣ қафолат дода шуд.

Истиқлолияти давлатӣ барои қабули рамзҳои давлати миллӣ, аз қабили Парчам, Нишон ва Суруди миллӣ замина гузошт.

Эълони Истиқлолияти давлатӣ ва ба марҳалаи сифатан нави рушд ворид гардидани Тоҷикистон зарурати таҳия ва қабули Конститутсияи нави Тоҷикистонро ба миён овард, зеро таъмини истиқлолияти давлатӣ ва рушди бомароми кишвар бидуни Конститутсияи нав ғайриимкон буд.

Аз нигоҳи арзишҳои замони имрӯз ва бо дарназардошти

хусусиятҳои таърихиву анъанавӣ, милливу мазҳабӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву ҳуқуқии халқи тоҷик муқоиса кардани Конститутсияи Тоҷикистони муосир бо ягон санади таърихӣ ё қонуни асосии мамлакати дигари ҷаҳон қобили қабул буда наметавонад. Зеро ҳар кишвар бо ҳамон роҳе рушд мекунад, ки дар қонуни асосиаш муқаррар шудааст ва онро халқ дар интихоботи озоду демократӣ қабул намудааст.

Ба ибораи дигар, ҳар халқ ҳамон конститутсияро дорад, ки ба он сазовор аст. Аз ин нуқтаи назар, халқи Тоҷикистонро бахту саодати бузурге насиб шудааст, ки соҳиби чунин конститутсия мебошад. Чунки дар асоси ҳуқуқии коршиносони як қатор давлатҳои пешрафта ва ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид ва Созмони Амният ва Ҳамкории дар Аврупо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз намунаҳои беҳтарини конститутсия ба шумор меравад.

Калимаи «конститутсия» (аз калимаи лотинӣ «constitutio» – муқаррарот, сохтор, барпо намудан) маънои сарчашмаи асосии ҳуқуқии дорои эътибори олибударо дорад.

Конститутсия, дар навбати аввал, ҳуҷҷати таърихӣ буда, ҳазорсолаҳо амал мекунад, лекин он дар шакл ва мазмуни имрӯзаи худ зиёда аз дусад соли охир амал карда истодааст. Аввалин ибораи конститутсия ҳанӯз дар аҳди Руми қадим маълум буд. Он вақт баъзе санадҳои муҳимми шохон, ки муносибатҳои ба сохтори давлатӣ алоқамандро ба танзим мебароварданд, конститутсия ном доштанд. Бинобар ин, дар он замон метавонист якчанд конститутсия дар як вақт амал кунад. Чӣ хеле ки аз мавзӯи гузашта маълум гардид, конститутсия ҳамчун қонуни асосии давлат на дар давлати ғуломдорӣ ва на дар давлати феодалӣ маълум буд. Вай дар шакл ва мазмуни имрӯзаи худ дар натиҷаи ғалабаи инқилобҳои буржуазӣ-демократӣ ва ба сари ҳокимият омадани синфи нав – буржуазия пайдо гардид. Аввалин конститутсия соли 1787 дар ИМА ва соли 1791 дар Полша ва Франция қа-

бул шуда буд. Баъдан конститутсия соли 1809 дар Шветсия, соли 1811 дар Венесуэла, соли 1812 дар Испания, соли 1814 дар Норвегия, соли 1815 дар Нидерландия, соли 1831 дар Белгия, соли 1863 дар Люксембург ва дар дигар давлатҳо давра ба давра қабул гардид.

Дар асри XIX дар аксари давлатҳои қитъаи Аврупо, Амрико ва дар баъзе давлатҳои қитъаи Осиё раванди гузариш ба низоми конститутсионӣ асосан ба охир расид. Чунин раванд дар баъзе давлатҳо, ки истиқлолияти давлатии худро эълон намуданд, имрӯз низ давом дорад.

Аз замоне, ки аввалин конститутсия қабул гардид, то имрӯз қариб тамоми давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла давлатҳои исломӣ, ба монанди Эрон, Покистон, Афғонистон ва монанди инҳо конститутсияи худро қабул карданд. Ин маънои онро дорад, ки дар шароити имрӯза нақш ва аҳамияти конститутсия дар рушди ҷомеа ниҳоят назаррас мебошад, зеро конститутсия муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятиро ба танзим дароварда, заминаи асосии ташаккули давлатдории миллиро ташкил медиҳад.

Конститутсия баробари ҳуҷҷати таърихӣ буданаш, ҳуҷҷати сиёсӣ ба шумор меравад ва ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ мазмуни ба худ хос дорад. Дар он одатан шакли сиёсии маънавияҳои муҳимтарини ба соҳибхитиярии давлат, ҳокимияти давлатӣ, ҳолати ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, шаклҳои моликият ва монанди инҳо алоқаманд, муқаррар карда мешаванд. Меъёрҳои конститутсионӣ барои фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, шахсони мансабдори давлатӣ, шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони шаҳрвандӣ надошта, ки дар ҳудуди давлат истиқомат мекунанд, заминаи ҳуқуқӣ ба шумор мераванд. Меъёрҳои конститутсионӣ, инчунин, сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлатро муқаррар мекунанд.

Конститутсия ҳамчунин ҳуҷҷати ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Хусусияти ҳуқуқӣ доштани конститутсия дар он зоҳир мегардад, ки он дорои қувваи олии ҳуқуқӣ мебошад. Меъ-

ёрҳои конситутсия бевосита (мустақиман) амал мекунад ва ҳуқуку озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро кафолат дода, заминаҳои муҳимми ҳуқуқии фаъолияти мақомоти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии онҳо, дигар унсурҳои давлатдориро пешбинӣ ва ба танзим мебарорад.

Ба муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятӣ, ки конситутсия онҳоро ба танзим мебарорад, муносибатҳои ҷамъиятӣ дохил мегарданд, ки пояҳои асосии давлатдорӣ дар асоси онҳо бунёд шудаанд. Ба чунин муносибатҳо дохил мешаванд: а) асосҳои сохтори конситутсионӣ; б) ҳуқуку озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд; в) тартиби ташкил ва фаъолияти мақомоти олии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ; г) муносибатҳои дигари ҷамъиятӣ, ки бояд дар сатҳи конситутсия ба танзим дароварда шаванд.

Муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятӣ, ки бо конситутсия ба танзим дароварда мешаванд, дар навбати худ моҳияти конситутсияро муайян менамоянд. Аз ин ҷо, моҳияти конситутсия ҳамчун қонуни асосии давлат дар он зоҳир мегардад, ки он сарчашмаи асосии ҳуқуқ буда, дорои қувваи баланди ҳуқуқӣ мебошад. Санадҳои дигари ҳуқуқӣ бояд ба конситутсия мувофиқ бошанд, яъне набояд ба он зид бошанд. Ҳангоми ба конситутсия мувофиқ набудани санадҳои ҳуқуқӣ онҳо эътибори ҳуқуқии ҳудро гум мекунад.

Конситутсия ҳамчун қонуни асосии давлат дорои як қатор хусусиятҳо мебошад, ки бо ин хусусиятҳо конситутсия аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фарқ мекунад. Ин хусусиятҳо иборатанд аз:

1) Конситутсия қонуни асосии давлат буда, муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятиро ба танзим мебарорад. Масалан, ҳуқуку озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, тартиби фаъолияти мақомоти қонунгузорӣ, иҷроия ва судиро муайян мекунад.

2) Конситутсия назар ба дигар санадҳои ҳуқуқӣ дорои қувваи баланди ҳуқуқӣ мебошад. Дорои қувваи баланди

хуқуқӣ будани конституция маънои онро дорад, ки тамоми санадҳои хуқуқӣ бояд ба конституция мувофиқ бошанд. Ҳангоми ба конституция мувофиқ набудани санадҳои хуқуқӣ онҳо қувваи ҳуқуқии худро гум мекунанд.

3) Конституция асосҳои сохтори конституциониро муқаррар менамояд. Дар конституция сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ, соҳибхитӣ, шаклҳои гуногуни моликият, ҳадафҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ, арзиши иҷтимоии инсон ва шахрванд, ҳуқуқу озодагии асосии ӯ эълон карда мешаванд.

4) Меъёрҳои конституция бевосита амал мекунанд. Амали бевоситаи меъёрҳои конституция чунин маъно дорад, ки субъектҳои таъбиқи ҳуқуқ, ба монанди суд, мақомоти прокуратура, қорҳои дохилӣ ва ғайра уҳдадоранд амалишавии меъёрҳои конституцияро, новобаста аз инъикоси гардидагон дар санадҳои хуқуқӣ, таъмин намоянд.

Конституция баробари ҳислатҳои зикргардида, ҳамчунин, як қатор вазифаҳоро иҷро менамояд, ки аз инҳо иборатанд:

а) вазифаи муассисӣ. Вазифаи муассисии конституция дар он зоҳир мегардад, ки он дар натиҷаи тағйирёбии қулли ҳаёти ҷамъиятӣ қабул шуда, заминаи ҳуқуқию сиёсии инкишофи зинаи ояндаи ҷомеаро муайян менамояд;

б) вазифаи ташкилӣ. Вазифаи ташкилии конституция дар он ифода меёбад, ки он на танҳо натиҷаи бадастомадаро дар ҳаёти ҷамъиятӣ инъикос ва дарҷ карда, дар назди давлат вазифаҳои нав мегузорад, инчунин фаъолияти сиёсии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шахрвандонро ба танзим мебарорад;

в) вазифаи сиёсӣ. Вазифаи сиёсии конституция аз он иборат аст, ки он пояи ҳуқуқии фаъолияти сиёсати хориҷии давлат ба шумор меравад.

г) вазифаи мафкуравӣ, яъне конституция мафкураи сиёсиро ба сифати мафкураи ҳукмрон ё муайянкунанда муқаррар мекунад.

ғ) вазифаи ҳуқуқӣ. Вазифаи ҳуқуқии конститутсия дар он ифода мегардад, ки он асоси низоми ҳуқуқӣ ва тартиботи ҳуқуқии нав мегардад. Конститутсия танзимгари бевоситаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва сарчашмаи асосӣ барои қабули дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад, ки онҳо асосан ифодагари мафкуравии конститутсия хоҳанд буд.

Ҳамин тавр, конститутсия гуфта қонуни асосии давлатро меноманд, ки дорои қувваи олии ҳуқуқӣ буда, бо тартиби махсус, аз ҷониби мақомоти давлатии барои қабули конститутсия ваколатдоршуда (парламент, корпуси интихоботӣ, маҷлиси муассисон) ё дар раёйпурсӣ аз ҷониби халқ қабул карда шуда, муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятиро ба танзим мебарорад.

Дар таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон то Истиқлолияти давлатӣ чор маротиба, яъне солҳои 1929, 1931, 1937 ва 1978 конститутсияҳо қабул гардида буданд ва давраҳои муайян амал карданд.

§ 2. Таҳия, муҳокима ва қабули Конститутсияи давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон

Пас аз соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон барои рушди заминаҳои давлати демократию ҳуқуқбунёд ва ташаққули муносибатҳои ҷамъиятӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ зарурати таҳия ва қабули Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар асоси он пурра аз нав такмил додани қонунгузори кишвар ба миён омад.

Зарурат ва аҳамияти қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бунёди давлатдории миллӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз дар Иҷлосияи таърихии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муроҷиатномаи худ ба халқи Тоҷикистон 12 декабри соли 1992 таъкид намуда, аз ҷумла ибраз доштанд, ки: «**Асоси қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро нав карда, онро бо дарназар-**

дошти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ тақмил дода, барои бунёди давлати нав – давлати демократии ҳуқуқбунёд замина гузоштан лозим аст».

Бояд гуфт, ки таҳия, муҳокима ва қабули Конститутсияи давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон дар асл баъди Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ гардида, ҳамчун натиҷаи татбиқи қарорҳои таърихӣ он сурат гирифта буд.

Тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ дар маҷлиси ботантана бахшида ба 20-умин солгарди Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Тоҷикистон 19 ноябри соли 2012 иброз доштанд, «Иҷлосия дар инкишофи ислоҳоти конститутсионии мамлакат саҳифаи нав кушод ва барои таҳия ва қабули Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон замина гузошт. Зеро акнун роҳ ба сӯи сохтмони давлати демократӣ, ягона, ҳуқуқбунёду дунявӣ муайян гардида, барои таъмини пурраи кафолатҳо ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон шароити мусоид муҳайё гардида буд».

Дар Иҷлосияи XVII Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1993 ҳайати нави Комиссияи конститутсионӣ таҳти роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон тасдиқ гардида, ба таҳияи лоиҳаи нави Конститутсия суръати тоза бахшида шуд.

Ҳайати комиссия бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ ва ба эътидол овардани вазъи сиёсии кишвар барои ҳарчи зудтар таҳия намудани Конститутсия ва дар он ба инобат гирифтани арзишҳои пазируфтаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз қабилӣ муҳимтарин принципҳои демократӣ ва кафолати таъмини амалишавии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар муддати начандон тӯлонӣ қорҳои назаррасро анҷом дод.

Зимни таҳияи лоиҳаи Конститутсия, пеш ҳама, меъёрҳои ба мадди назар гирифта шуданд, ки тавонанд дар вазъи мураккаби ҷумҳурӣ манфиатҳои миллии ҷомеаи навини Тоҷикистонро инъикос намуда, Истиклолияти давлатиро

хукми конститутсионӣ бахшанд, якпорчагӣ ва тамомияти арзии кишварро таъмин намоянд ва дар қатори дигар масъалаҳои муҳим, ҳамчунин, барои ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ ҳамчун давлати мустақил ва субъекти комилхуқуқ ворид гардидани Тоҷикистон мусоидат намоянд.

Аз ҷониби гурӯҳи кории таҳияи лоиҳаи Конститутсия ҳар як пешниҳод аз лиҳози назария ва амалияи татбиқи он, ҷавобгӯ будани он ба манфиатҳои миллӣ, таъмини амалишавии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини соҳибихтиёрии воқеӣ ва пешрафти ҷомеа мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор дода мешуд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як қатор хусусиятҳои аввалиндараҷаи Конститутсияи нави Тоҷикистонро муайян намуда, пешниҳодҳои муфид қарданд, ки онҳо аз тарафи Комиссияи конститутсионӣ ва гурӯҳи корӣ ба асос гирифта шуданд, аз ҷумла се ақидаи аввалиндараҷа, ки асоси фаъолияти Комиссияи конститутсионӣ ва гурӯҳи кории он гардиданд:

якум, «Қонуни асосӣ моҳиятан ҳуҷҷати ҳуқуқӣ мебошад. Дар айни замон Қонуни асосӣ умдатарин санади сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангию ахлоқӣ буда, бурду боҳти кишварро дар зимни рушди миллӣ ва ҳам идеалҳои ҷомеаро инъикос мекунад»;

дуюм, «Конститутсия ҳуҷҷати ҳуқуқиест, ки иштироки бевоситаи мардумро дар интиҳоб қардани шакли ҳокимияти сиёсӣ, таъсис додану рӯйи қор овардани мақомоти олии давлатӣ ва ҳам масъулияти онро дар назди халқ ба ҷаҳорҷӯбаи қонун мебарорад»;

сеюм, «Қонуни асосӣ ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро низ муайян намуда, доираи татбиқи онро танзим мекунад».

Масъалаҳои зикршуда, албатта, бо дарназардошти шароити мушаххаси иқтисодӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ, миллию динӣ ва фарҳангии кишварамон дар Конститутсияи нав сабт шуданд. Дар он давра вазифаи асосӣ ва муҳим барпо намудани

давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ буд.

Андешаи қабули Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти шароити мушаххаси иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии кишвари мо аҳамияти муҳимми фарҳангӣ дошт. Ин андеша собит менамояд, ки конститутсияи ҳар як давлат хусусияти миллӣ дошта,

– яқум, бо дарназардошти шароити миллӣ қабул мешавад;

– дуом, барои ифода ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ мусоидат мекунад;

– сеюм, барои амалӣ гардидани меъёрҳои конститутсионӣ дар шароити мушаххаси таърихӣ кумак мекунад.

Дар арафаи қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократии ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ҳамчун концепсияи нави давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон пешниҳод гардид. Ин концепсияи давлати тозабунёди Тоҷикистон бо дарназардошти шароити мушаххаси иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ фарҳангии ҷомеаи мо пешниҳод шуда, дар айни замон, бунёди давлати миллии демократии ҳуқуқбунёд ва дунявиро дар шароити Тоҷикистон дар назар дорад. Концепсияи давлати ҳуқуқбунёди дунявӣ, ки то ба имрӯз амалӣ мешавад, аз як тараф, арзишҳои умумипазирофтаи ҷомеаи ҷаҳонро пурра инъикос мекунад ва аз тарафи дигар, шакли ифодаи манфиатҳои миллиамон мебошад.

Якҷоя бо концепсияи давлати демократии ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ҳамчунин, концепсияи давлати иҷтимоӣ пешниҳод гардид. Таҷрибаи конститутсионии ҷаҳонӣ собит менамояд, ки давлати ҳуқуқбунёди демократӣ дар айни замон моҳияти иҷтимоӣ дорад ва дар ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ талош меварзад. Аз ин хотир, дар конститутсияи давлатҳои демократӣ ғояи давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ, одатан, дар баҳши аввали конститутсия сабт мешавад. Бо дарназардошти ҳамин таҷрибаи ҷаҳонӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи XVIII Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуда буданд: **«Мақомоти давлатӣ умедвор аст, ки концепсияи чунин давлат, ки**

онро мо идеали иҷтимоиямон медонем, дар бахшҳои аввали Конститутсияи нави Тоҷикистон ҷой хоҳад гирифт».

Бо дарки аҳамияти масъалае, ки принципҳои конституционӣ бояд дар зехну шуури инсон маърифати баланди ҳуқуқиро оид ба эҳтиром гузоштан ба Конститутсия ба миён оранд, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни таҳияи лоиҳаи Конститутсия ҳамеша ба масъалаҳои дар матни он ба таври дақиқ инъикос ёфтани функсияҳои ҳуди Конститутсия, аз қабилӣ функсияҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва инсондӯстӣ аҳамияти хосса зоҳир мекарданд. Зеро назария ва амалияи татбиқи Конститутсия собит сохтааст, ки танҳо бо амалишавии функсияҳои номбаршудаи Қонуни асосӣ ҳадафҳои аслии он ба воқеият мубаддал мегарданд.

Дигар масъалаи муҳим, ки зимни таҳияи Конститутсия аз ҷониби гурӯҳи корӣ пайгирӣ карда мешуд, тарғибу ташвиқи васеи меъёрҳои он, фаҳмондадиҳии мазмуну муҳтавои Қонуни асосӣ ба аҳолии кишвар ва дарки афзалияти он дар фазои ҳуқуқии кишвар аз ҷониби ҳамагон мебошад.

Ҷиҳати тарғибу ташвиқи меъёрҳои лоиҳаи Конститутсия дар як муддати кӯтоҳ корҳои зиёде ба сомон расонида шуда, аз ҷумла бо ҷалби ҳуқуқшиносон, ходимони намоёнӣ давлативу ҷамъиятӣ, мутахассисони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва намояндагони дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ барномаҳои телевизионӣ доир гардида, барои фаҳмондадиҳии меъёрҳои Конститутсия бо аҳолии кишвар мулоқоту вохӯриҳои зиёд анҷом дода шуданд.

Лоиҳаи Конститутсия, инчунин, ба муҳокимаи умум пешниҳод шуда, аз ҷониби аҳолии кишвар ба он зиёда аз ҳаштуним ҳазор таклифу дархостҳо пешниҳод гардида, онҳо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шуданд.

Тавре дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи XIX Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 июли соли 1994 зикр гардидааст: «Дар тӯли зиёда аз ду моҳи муҳокимаи лоиҳа бештар

аз ҳаштуним ҳазор пешниҳод аз ҷониби мардуми кишвар ва ҳамватанони бурунмарзиамон ба Шӯрои Олӣ ворид шуд». Вобаста ба ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Конститутсияи Тоҷикистонро халқӣ номида, аз ҷумла иброд доштанд, ки «онро кулли ҳамватанони мо дар шаҳру дехоти Тоҷикистон ва берун аз он мавриди муҳокима қарор дода, такмилу пурра қарданд».

Ҳамин тавр, баъд аз муҳокимаҳои тӯлонӣ, Комиссияи конститусионӣ бо дарки масъулияти таърихӣ хеш ва таҳлили воқеият лоиҳаи Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба раёспурсии умумихалқӣ тавсия намуд.

20 июли соли 1994 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби қабул ва мавриди амал қарор додани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид.

Аз ҷумла дар моддаи 1 ин Қонун, ки мақоми қонуни конституциониро дошт, пешбинӣ гардида буд, ки лоиҳаи Конститутсия аз ҷониби Комиссия таҳияи лоиҳаи нави Конститутсия бо дарназардошти натиҷаи муҳокимаи мардумӣ омодагардида, маъқул доништа шуда, ба раёспурсии умумихалқӣ (референдум) пешниҳод карда шавад.

Ҳамин тавр, 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёспурсии умумихалқӣ ҳуччати сарнавиштсоз – Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Натиҷаи раёспурсии умумихалқӣ чунин буд, ки 87 дарсади иштироккунандагон лоихаро дастгирӣ намуданд.

Бо қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳифаи нав дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон оғоз гардид. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуччати тақдирсоз ва сарнавишти таърихи навини тоҷикон буда, ба марҳалаи нави таърихӣ гузариш ба давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ ва ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ заминаи бозғаймодӣ ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ гузошт. Аз ин хотир, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун санади тақдирсоз ва шиносномаи миллат аҳамияти таърихӣ худро дар тӯли садсолаҳо нигоҳ хоҳад дошт.

Бо қабули Конститусияи давлати навини Тоҷикистон танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба раванди ҳуқуқэҷодкунӣ, тартиби таҳия, қабул ва мавриди амал қарор додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, тартиби баҳисобгирӣ ва бақайдгирии давлатии онҳо аз ҷумлаи масъаласохое буданд, ки бояд дар шароити нави бунёди давлати ҳуқуқбунёд мушаххас ва муайян карда мешуданд.

Бинобарин, Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 март соли 1995 Қарор «Дар бораи Нақшаи ташкили қорҷаҳати мутобиқгардонии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қабул намуд, ки мутобиқи он бояд қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми нави ҳуқуқӣ мутобиқ гардонида шавад. Тибқи Нақшаи зикршуда қабули 18 қонуни конститусионӣ, 9 кодекс, 26 қонун ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба 81 қонуни амалкунанда пешбинӣ шуда буд. Қонунҳои конститусионӣ дар бораи Маҷлиси Олӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди конститусионӣ, судҳо, шаҳрвандӣ, раёспурсӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, кодексҳои ҷиноятӣ, иҷроӣ ҷазоӣ ҷиноятӣ, граждони, замин, оила, манзил, меҳнат, андоз, гумрук, қонунҳо дар бораи забони давлатӣ, ветеранҳо, мурочиатҳои шаҳрвандон, танзими анъана ва ҷашну маросимҳо, дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, дар бораи сарҳади давлатӣ ва ғайраҳо аз ҷумлаи онҳо мебошанд, ки вобаста ба мазмун ва моҳияти худ ба ташаккули муносибатҳои нав ва танзими онҳо мусоидат намуданд.

Конституцияи Тоҷикистон ба марҳалаи нави таърихӣ гузариш ба давлати демократӣ, ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ ва ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ заминаи боэътимоди ҳуқуқӣ гузошт. Дар Конституцияи ғояҳои пешқадами миллӣ, ҷамъиятиву сиёсӣ ва усулҳои давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, таъмини пурраи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, гуногунандешии сиёсӣ идеологӣ таҷассуми худро пайдо намуданд.

Конститутсия барои муайян намудани асосҳои сохтори конститутсионӣ, таҳкими ҳокимияти давлатӣ, самтҳои ҷараёни рушди ҷомеа, бунёди давлатдорӣ навин заминаи воқеӣ гузошта, дар заминаи он рушди бемайлоии давлат, вазъи муътадили сиёсӣ ва амнияти ҷомеа, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таҳкими қонуниятӣ тартиботи ҳуқуқӣ, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъмин карда шуд.

Қабули Конститутсия дастоварди бузурги халқ дар роҳи давлатсозиву давлатдорӣ навин ба шумор рафта, барои пойдорӣ сулҳу суботи комил, ваҳдати миллӣ ва ташаккули ниҳодҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишварамон нақши пурарзиш дорад ва дар заминаи он сатҳи маърифати сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангии аҳоли баланд гардид.

Хусусияти муҳими Конститутсия дар он ифода меёбад, ки он аз як тараф Қонуни асосии давлат ва аз тарафи дигар Қонуни асосии ҷомеа мебошад, ки ин ба мақоми халқ ҳамчун сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ ва барандаи моҳияти иҷтимоии ҷомеа таъяс менамояд.

Аҳамияти таърихии Конститутсия аз он иборат аст, ки ин ҳуҷҷати сатҳи олии давлати моро бо тамоми хусусиятҳои ҷаҳониаш таъсис дода, мустақилияти давлатро бо ҳама унсурҳои худ, аз қабилҳои худуд, соҳибхитӣ дар ҳалли масъалаҳои дохилидавлатӣ, мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ, шаҳрвандӣ, қонунгузори мустақил, пули миллӣ, Қувваҳои Мусаллаҳ ва ғайра мустаҳкам намуда, муносибати мутақобилаи давлат ва мақомоти давлатиро бо ҷомеа ва ниҳодҳои он ба вуҷуд овард.

Дар он асосҳои пешрафти давлати муосир, кафолати ҳуқуқ ва озодии инсон ва шаҳрванд, фаъолияти озоди иқтисодӣ, таҷзияи ҳокимият, гуногунандешӣ сиёсӣ мафкуравӣ, демократияи намояндагӣ, бисёрхитӣ, озодии эътиқод, сухан, матбуот, гуногуншаклии моликият, фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, ки нишондиҳандаи мавҷудияти низомии демократии сиёсӣ иҷтимоӣ мебошанд, муайян гардидаанд.

Дар маҷмӯъ, Конститутсия ба сифати қонуни олии давлат принципҳои муҳимтарини ҳаёти ҷомеа ро муайян карда, муносибатҳои вобаста ба татбиқи ҳокимияти сиёсӣ ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро танзим намуда, дар таърихи наҷандон тӯлони худ барои эҳтиром гузоштан ба арзишҳои пазируфташудаи инсонӣ, ба монанди риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ва таъмини шароити мусоид барои зиндагии арзандаи ҳар шахс фазои муносидаи ҳуқуқӣ ба вуҷуд овард.

Ин санади олии ҳуқуқӣ, ҳамчунин, асосҳои сохтори ҷамъиятӣ, ба монанди иқтисодӣ, дунявӣ маънавӣ ва шахсиро муқаррар менамояд ва бинобар ин, на танҳо давлат, инчунин, ниҳод ва падидаҳои он низ аз муқаррароти ҳуқуқӣ ва ғояҳои Конститутсия бархурдор буда, аз онҳо ба таври васеъ истифода менамоянд.

Бо қабули Конститутсия дар як муддати кӯтоҳ тамоми ҷиҳатҳои давлат дар сатҳи зарурӣ ташаккул, тақомул ва тақвият ёфта, он вазъи воқеии пешрафти давлат ва самти ташаккули иҷтимоиву иқтисодӣ, ҷамъиятиву сиёсӣ ва диниву маънавии ҷомеа дар шароити муосир инъикос гардид.

Дар заминаи Конститутсия дар Тоҷикистон ислоҳоти ҳуқуқӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳими талаботи объективии рушди ҷомеа идома ёфта, нахустин санадҳои танзимкунандаи муносибатҳои вобаста ба ташаккулёбии ҷиҳатҳои давлатдорӣ, фаъл намудан ва таҳкими сохтори ҳокимияти давлатӣ қабул гардидаанд, мақоми нави ҳокимияти давлатии ҷавобгӯ ба талаботи замон ва ҷомеа таъсис дода шуд.

Конститутсия ҳалқро ба сифати баёнғари соҳибхитиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф намуда, асоси зербинои ҳуқуқиро ба сифати кафолати танзими солими муносибатҳои ҷамъиятӣ муқаррар намуд ва барои аз нигоҳи ҳуқуқӣ дуруст ба низом даровардани меъёрҳои қонун ва тартибу усули ҳуқуқии амалигардонии қонунҳо замина ба вуҷуд овард.

Солҳои 1999, 2003 ва 2016 бинобар зарурати таърихӣ, та-

шаккули муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рушди низоми ҳуқуқи миллӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути раёипурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Тағйиру иловаҳои ба Конститутсия воридгардида меъёрҳои ин ҳуҷҷати ҳуқуқиро такмил дода, барои рушди минбаъдаи Тоҷикистони озоду демократӣ, пойдеории сулҳу ваҳдат, суботи сиёсӣ, таъмини амнияти давлат, тақвияти ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, амалишавии ҳадафҳои стратегӣ, пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ ва амалишавии дигар тадбирҳои созанда барои таҳкими ҷомеаи навини кишвар имконияти мусоид фароҳам овардаанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дорои нишона ва хусусиятҳои мебошад, ки онҳо барои эъмори давлати муосири демокративу ҳуқуқбунёд замина гузошта, дар илми муосири ҳуқуқ ҷузъи таркибии қонунҳои сатҳи олӣ эътироф гардидаанд, аз ҷумла:

– яқум, афзалияти ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки аз ҳуқуқҳои табиӣ инсон маншаъ гирифта, бо кафолати давлатӣ таъмин карда мешаванд. Давлати Тоҷикистон мустақам ва дахлнопазир будани ин ҳуқуку озодиҳо ва масъулияти давлатро барои риоя ва ҳифзи онҳо эътироф менамояд;

– дуум, мустақилияти судҳо ҳамчун механизми асосии кафолати ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд. Танҳо суди мустақил метавонад ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандро аз даҳолати дигарон самаранок ҳифз намояд;

– сеюм, волоияти Конститутсия нисбат ба ҳамаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Ягон қонун ё дигар санад, аз ҷумла санади байналмилалӣ наметавонад Конститутсияро ислоҳ ё пурра намояд ё ин ки ба он муҳолифат дошта бошад. Конститутсия яқчо бо ҳуқуқи табиӣ асоси низоми ҳуқуқиро ташкил дода, барои ба миён овардани тартиботе, ки дар он қонун ва ҳуқуқ ба ҳам мувофиқ мебошанд, равона мегардад;

– чорум, афзалияти санадҳои байналмилалӣ. Ин хусу-

сияти давлати ҳуқуқбунёд барои ба ҷаҳони муосир ворид шудани Тоҷикистон нигаронида шуда, қонунгузорию миллӣ дар заминаи меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ ва ба шакли муайян дароварда шуда, ба ин васила рушди демокративу иҷтимоии давлат, ки аз сандаҳои байналмилалӣ сарчашма мегирад, таъмин карда мешавад.

Ҳамин тавр, қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи давраи истиқлоли Тоҷикистон ҳамчун дастоварди бузурги халқ дар роҳи давлатсозиву давлатдорӣ навин ва эъмори ҷомеаи шаҳрвандӣ сабт гардидааст.

§ 3. Мундариҷаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми начандон калон аст, аммо дар он мундариҷа ва моҳияти тамоми соҳаҳои зиндагӣ ва дурнамои инкишофи давлату давлатдорӣ – шакли идоракунӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳулоса, муҳимтарин самтҳо ва равиҷҳои рушди ҷомеа ва давлат инъикос ёфтаанд.

Он аз дебоча, 10 боб, 100 модда ва муқаррароти интиқоли иборат аст.

Дар дебоча аз номи халқи Тоҷикистон қабул шудани Конститутсия зикр мешавад, ки қомилан дуруст аст. Ин ҳуҷҷати тақдирсозро на гурӯҳи одамон, балки аксари мутлақ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва бо овоздиҳии пинҳонӣ, яъне аз рӯи талаботи ҷомеаи демократӣ бо мақсади бунёди ҷомеаи адолатпарвар қабул кардаанд.

Боби аввал «Асосҳои сохтори конститутсионӣ» ном дошта, аз 13 модда иборат аст. Дар ин боб хусусиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлат, рамзҳои давлатӣ, масъалаҳои дахлнопазирии инсон ва шаҳрванд, соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ будани халқ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, сохти марзиви маъмурии давлат, кафолати гуногун будани равиҷҳои сиёсӣ ва мафкуравӣ, чудо

будани дин аз давлат, эътибори олий доштани Конститутсия ва мустақиман амал кардани меъёрҳои он, қисми таркибии низоми ҳуқуқи Тоҷикистонро ташкил додани санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ, гуногуншаклии моликият ва моликияти истисноии давлат муқаррар карда шудаанд.

Боби дуюми Конститутсия «Ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд» ном дошта, дар он аз вазъи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, роҳи усулҳои кафолати онҳо, мақоми конститутсионии шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд сухан меравад. Ин боб бевосита амалӣ шудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро пешбинӣ намуда, муқаррар мекунад, ки онҳо мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракуниро муайян мекунад ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд. Ҳамчунин, дар ин боб кафолати конститутсионии ҳуқуқи шаҳрванд барои иштироки бевосита ё бавосита дар ҳаёти сиёсӣ идоракунии давлатӣ ва ҳуқуқи шаҳрванд дар хусуси аз синни 18-солагӣ ширкат варзидан дар раёйпурсӣ ва интиҳобот зикр шудааст. Боби мазкур аз 34 модда иборат аст.

Боби сеюм «Маҷлиси Олий» ном дошта, аз 16 модда иборат мебошад. Дар он хусусиятҳои парламенти Тоҷикистон, роҳи усулҳои интиҳоботи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ваколатҳои аъзои Парламент ва вазъи ҳуқуқи онҳо, шаклҳои фаъолияти ҳар яке аз палатаҳои Парламент, салоҳияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ҳангоми гузаронидани маҷлисиҳои якҷоя, салоҳияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар алоҳидагӣ, субъектҳои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ, роҳи равиши қабули қонунҳо ва чараҳои қонунгузорӣ, инчунин, дигар масъалаҳои вобаста ба фаъолияти қонунгузори Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудаанд. Дар ин боб, инчунин, тартиби додани тафсири расмӣ

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Боби чаҳорум «Президент» аз 9 модда иборат буда, ба вазъи ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) бахшида шудааст. Чунончи, дар боби мазкур талабот нисбат ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби интихоб, ба вазифа шурӯъ намудан ва матни савганди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гардидааст.

Боби панҷум «Ҳукумат» масъалаҳои сохтор, тарзи фаъолият, ваколат ва мавқеи Ҳукуматро дар низоми ҳокимияти давлатӣ дар бар гирифта, аз се модда иборат аст. Дар ин боб тартиби таъйини аъзои Ҳукумат ва талабот нисбат ба он пешбинӣ шуда, аз ҷониби аъзои Ҳукумат доштани танҳо шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва манъ будани машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ муқаррар шудааст.

Боби шашуми Конституция «Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунӣ» вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии шаҳрак ва деҳотро дар бар гирифтааст. Дар боби мазкур фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки ба иҷрои Конституция, қонунҳо, қарорҳои яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, санадҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст, пешбинӣ шуда, асосҳои пароканда намудани Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо муқаррар шудааст. Ин боб аз панҷ модда иборат аст.

Дар боби ҳафтум «Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон», ки се моддаро дар бар мегирад, вазъи ҳуқуқии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим шудааст. Хусусиятҳои хоси боби мазкур аз он иборат аст, ки Конституция танзими салоҳияти Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро дар соҳаҳои иҷтимоӣ,

иктисодӣ, фарҳангӣ ва ваколатҳои дигари вилоятро ба қонуни алоҳидаи конституционӣ ҳавола кардааст. Ҳамчунин, Конститутсия дар ин боб қисми таркибӣ ва ҷудоинопазири Ҷумҳурии Тоҷикистон будани Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро муқаррар карда, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорию аз тарафи Маҷлиси вакилони халқи вилояти зикршуда пешбинӣ намудааст.

Боби ҳаштуми Конститутсия «Суд» ба яке аз шохаҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ – суд бахшида шудааст ва аз 9 модда иборат мебошад. Дар ин боб принципҳои муҳимтарини адолати судӣ, сохтори низоми ҳокимияти судӣ, фаъолият ва муҳлати ваколати судяҳо, шартҳо ва қоидаҳои интиҳоб ва таъйин кардани судяҳо ба мақомоти гуногуни судӣ, савганд ёд кардани судяҳо баъди интиҳоб ва таъйин шудан, салоҳияти Суди конституционӣ ва масъалаҳои марбут ба дахлнопазирии судяҳо инъикос ёфтаанд. Ҳамчунин, дар ин боб кафолати конституционии истифода бурдани шаҳрвандон аз ёрии ҳуқуқӣ дар тамоми марҳалаҳои тафтишот ва мурофияи судӣ инъикос гардидааст.

Боби нӯҳуми Конститутсия «Прокуратура» ном дорад. Ба мақомоти прокуратура бахшида шудани боби алоҳида шаҳодати мавқеи хоси он дар бобати таҳкими қонуният мебошад. Дар ин боб аз ҷониби Прокурори генералӣ ва прокуророни тобеи ӯ ба амал баровардани ваколати муҳим, яъне назорати иҷроӣ дақиқ ва яқхелаи қонунҳо дар ҳудуди Тоҷикистон, инчунин, тартиби таъйин ва озод намудани Прокурори генералӣ ва прокуророни тобеи ӯ муқаррар шудааст.

Боби даҳуми Конститутсия «Тартиби тағйири Конститутсия», ки аз се модда иборат мебошад, тартиби пешниҳод ва ворид кардани тағйири иловаҳоро ба он дар бар мегирад. Раванди демократикунории ҳаёти ҷомеа ва пешрафти давлатро бо дарназардошти хусусияти дунявӣ ва иҷтимоии он моддаи садуми Конститутсия кафолат дода, тағйирнопазир будани шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлатро муқаррар мекунад.

Ниҳоят, «Муқаррароти иштиқолӣ» тартиби эътибори ҳуқуқӣ пайдо намудани тағйиру иловаҳои ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшударо фаро гирифтааст.

Маълумоти мухтасар оид ба бобҳои Конститутсия мувофиқан дар мавзӯҳои 8,9,10,11,12 ва 13 китоб пешниҳод карда мешавад.

§ 4. Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкили давлатдорӣ милли

Тавре ки дар мавзӯҳои гузашта зикр шуд, қариб тамоми давлатҳои ҷаҳон Конститутсияи худро доранд ва дар он хусусиятҳои давлатдорӣ миллии онҳо дарҷ шудаанд, зеро Конститутсия ба инъикоси воқеияти давлатдорӣ милли нигаронида шуда, давлатро ташаккул медиҳад. Давлат, дар навбати худ, Конститутсияро ба вуҷуд оварда, мазмуну ҳудуди амали онро муқаррар месозад.

Конститутсия бартараф кардани ихтилофотро дар ҷомеа танзим менамояд, ташкил ва раванди ташаккули ягонагии сиёсӣ ва фаъолияти давлатиро ба тартиб меандозад. Конститутсия пояи асосии усулҳои муайянкунандаи ҳаёти ҷомеа буда, тавассути фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқӣ, таъмини риояи ҳатмии муқаррароти конститусионӣ ва амалисозии назорати ҳокимияти давлатӣ мекӯшад, ки суиистифодаро аз ҷониби ҳокимияти давлатӣ пешгирӣ намояд. Ба ибораи дигар ғеъм, давлат тобеи Конститутсия мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали ташаккули пояҳои Истиқлолияти давлатӣ тавассути раёипурсии умумихалқӣ қабул гардидани конститутсия дар низоми таърихи давлатдорӣ милли саҳифаи навро оғоз намуд ва дигаргунӣ куллиро дар ҳаёти ҷомеа ба миён оварда, самти ташаккули иқтисодиву иҷтимоӣ ва ҷамъиятиву сиёсии давлатро муайян кард.

Мавриди зикр аст, ки Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи ҳуқуқӣ дар доираи Конститутсия ба расмӣ дароварда шуд, ки ин дар самти бунёди давлат-

дории миллӣ меъёри марказӣ ва муҳим эътироф мегардад. Бинобар ин, раванди рушди конституционӣ баъди қабули конституцияи нав бори дигар исбот намуд, ки ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоиву иқтисодии Тоҷикистон наметавонад берун аз конституция орому пурмахсул чараён гирад. Зиеда аз ин, кулли дигаргуниҳое, ки дар солҳои минбаъдаи тараққиёт ва ислоҳоти конституционӣ ба миён омаданд, наметавонистанд бидуни конституция ва ислоҳоти баъдинаи конституционие, ки солҳои 1999, 2003 ва 2016 гузаронида шуданд, рӯйи кор оянд.

Конституцияи вобаста ба ҳислати худ ҳуччати барномавие мебошад, ки дурнамои пешрафт ва рушди Тоҷикистонро барои имрӯзу ояндаи кӯтоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат муайян менамояд. Яъне ҳама гуна конституцияи барои дахсолаҳо ва ҳатто садсолаҳо қабул мегардад. Конституцияи вобаста ба мазмуни мантиқии худ бо як марҳалаи нави таърихӣ инкишофи ҷамъият ва давлат алоқаманд буда, ба таъсиси давлати шаклан нав асос мегузорад.

Нақши Конституцияи Тоҷикистон дар ташкили давлатдорӣ миллӣ дар он зоҳир мегардад, ки он ҳамчун ҳуччати муҳимми сиёсӣ дар байни вазифаҳои мафкуравию муассисӣ, сиёсиву ҳуқуқӣ ва дигар вазифаҳои худ аз ҳама бештар вазифаи муқаддастарин, яъне муттаҳидгардонии давлат, ҷомеа ва халқи тоҷикро иҷро намуд. Конституция дар як давраи ноороми таърихӣ ба маркази ҳаракатдиҳандаи қувваҳои солим табдил ёфта, фарҳанги сулҳи тоҷиконро поягузорӣ ва дар амал татбиқ кард ва ҳамчун санади муҳимми ҳуқуқӣ барои амалӣ шудани ҳадафҳои созандаи пешрафти давлат замина гузошт.

Дигар ин, ки Конституцияи Тоҷикистон ба марҳалаи нави таърихӣ гузариш ба давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ заминаи бозътимоди ҳуқуқӣ гузошт. Маҳз тавассути Конституцияи рушди бемайлонии давлат, вазъи муътадили сиёсӣ ва амнияти ҷомеа, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таҳкими қонуниятӣ тартиботи

хуқуқӣ, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд таъмин карда шуд.

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона эълон шуда, дар ин замина ҳаракати давлат ба роҳи бунёди давлатдорӣ навин равона гардид. Бинобар ин, дар заминаи Конститутсияи адолати ҳуқуқӣ, яъне волоияти қонун ва қонуниятҳои ҳуқуқӣ, ки тартиботи давлатӣ ва муносибати давлатро бо ҷамъият дар асоси эътирофу эҳтироми манфиатҳо таъмин менамояд, устувор гардид. Пойдории адолати иҷтимоӣ мақсад ва мароми мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ гардид.

Дар асоси Конститутсияи халқи Тоҷикистон ҳудро ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ шуморида, дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор донаста, таъмини соҳибхитӣ давлат ва рушди нумӯи онро дарк намуда, озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шуморида, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳо эътироф карда, роҳи бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёдро пеш гирифт.

Нақши дигари Конститутсия дар ташкили давлатдорӣ милли дар он зоҳир мегардад, ки дар он унсурҳои муҳим ва асосии давлатдорӣ, ба монанди ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, гуногунандешии сиёсӣ ва мафқуравӣ, кафолати ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд ва ғайра дарҷ гардида, муносибати байниҳамдигарии давлат, мақомоти давлатӣ ва ҷамъият ба вуҷуд оварда шуд.

Конститутсия, ҳамчунин, ба ҳайси қонуни асосии давлат принципҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъиятиро муайян намуд, муносибатҳои вобаста ба татбиқи ҳокимияти сиёсӣ ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро танзим кард. Конститутсияи мо дар таърихи начандон тӯлонии худ барои эҳтиром гузоштан ба арзишҳои эътирофшудаи инсон, ба монанди риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва таъмини шароити мусоид барои зиндагии арзандаи ҳар

шахс фазои мусоиди ҳуқуқӣ ба вучуд оварда, аз чониби коршиносони байналмилалӣ яке аз конститутсияҳои бехтарин эътироф шуд.

Конститутсия халқи Тоҷикистонро ба сифати баёнгари соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф намуд. Тибқи моддаи 6-уми Конститутсия шахрвандони Тоҷикистон сарфи назар аз миллаташон халқи Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Муқаррароти муҳимми Конститутсия дар ин самт дар он зоҳир мегардад, ки аз номи тамоми халқи Тоҷикистон фақат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи якҷояи худ ҳуқуқи сухан гуфтан доранд. Чунин меъёр бо мақсади танзими солими муносибатҳои ҷамъиятӣ муқаррар гардида, барои аз нигоҳи ҳуқуқӣ дуруст ба низом даровардани меъёрҳои қонун ва тартибу усулҳои ҳуқуқии амалигардонии қонунҳо замина ба вучуд овард.

Нақши дигари Конститутсия дар ташаккули давлатдорӣ миллӣ дар он ифода меёбад, ки он Ҷумҳурии Тоҷикистонро давлати иҷтимоӣ эълон намуд. Меъёри мазкур барои пешрафти иқтисодиёти миллӣ, тақвияти низоми таъминоти иҷтимоии аҳоли, тандурустӣ, маориф, илм ва фарҳанг тақони ҷиддӣ бахшид.

Мардуми Тоҷикистон марҳалаи давлатдорӣ ҳуқуқбунёди демократӣ, бунёди ҷомеаи шахрвандӣ ва ривочи муносибатҳои нави иқтисодиро дар заминаи моликияти хусусӣ ва соҳибкорӣ шурӯъ намуд. Давраи мустақили рушди иқтисодиву сиёсӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ дар робита бо эҳёи суннатҳои давлатдорӣ ниёгон, истифодаи васеи анъанаҳои миллӣ, мероси ғании фарҳангӣ ва дар заминаи густариши равобити дутарафаву бисёртарафа бо давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ оғоз шуд. Конститутсия аз чониби давлат кафолат дода шудани фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро муқаррар намуд.

Дар заминаи меъёрҳои Конститутсия иқтисоди кишвар рушду такомул ёфта, кишвари мо ба як марҳалаи тозаи тараққиёти устувори хеш қадам гузошта, се ҳадафи аслии дурнамои рушди Тоҷикистон – таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ҳифзи амнияти озукаворӣ имрӯз дар сатҳи зарурӣ ба амал татбиқ мешавад.

Аз қабули Конститутсия то имрӯз давраи муайяни таърихӣ паси саргардида, тамоми рукнҳои давлатдорӣ дар сатҳи зарурӣ ташаккул ва тақвият ёфтанд ва ин ҳуччати муҳимми ҳуқуқӣ дар шароити муосир вазъи воқеии пешрафти давлат ва самтҳои ташаккули иҷтимоиву иқтисодӣ, ҷамъиятиву сиёсӣ ва диниву маънавии ҷомеаро инъикос менамояд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди давлати демократӣ замина гузошта, хусусиятҳои хоси худро доро мебошад, чунончи:

Якум, ин аввалин Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол мебошад, ки тибқи он орзуву омоли гузаштагони мо ҷомаи амал пӯшид, зеро барои расидан ба истиқлоли комил халқи мо роҳи тӯлонии таърихиро паси сар намудааст.

Дуюм, ин санади муҳимми сиёсиву ҳуқуқӣ аввалин ҳуччати сатҳи олии кишвар мебошад, ки на аз номи халқ, балки аз ҷониби худи халқ бо дарки масъулияти баланд ва бо умеди бунёди ҷомеаи адолатпарвар тавассути баргузори раёйпурсӣ қабул ва эълон гардидааст.

Сеюм, дар Конститутсия давлати демокративу дунявӣ ва ягона будани Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардида, дар заминаи он принципҳои демократӣ, ба монанди эътирофи халқ ҳамчун баёнгари соҳибхитиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ, иштироки озодонаи ҳар шахс дар идоракунии давлат, афзалияти ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд, гуногунандешии сиёсӣ ва дигар падидаҳои нодирӣ демократӣ таҷассуми худро пайдо намудаанд.

Чорум, бори аввал дар сатҳи Конститутсия эътироф шудани забони тоҷикӣ ба ҳайси забони давлатӣ имкон дод, ки арзишҳои миллию фарҳангии миллати тоҷик эмин нигоҳ

дошта шуда, ба эҳёи дубораи забони тоҷикӣ шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Дар ин замина забони тоҷикӣ дар кишвар рушд ёфта, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз соли 2009 дар таҳрири нав қабул карда шуда, вазъи ҳуқуқии забони давлатӣ ва истифодаи онро дар кишвар танзим намуда, мақоми махсуси ваколатдор дар ин соҳа – Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Панҷум, дар Қонуни асосии кишвар меъёри муҳим, яъне арзиши олий эътироф шудани инсон ва ҳуқуқу озодихоӣ (мод. 5) дарҷ гардидааст, ки ин меъёри умумипазирфташудаи ҷомеаи башарӣ ба Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ки имрӯз таърихи зиёда аз шастсола дорад, Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва дигар санадҳои байналмилалӣ таъяс мекунад.

Ҳамзамон бо ин, дар Конститутсия меъёрҳои инъикос шудаанд, ки ҳанӯз зиёда аз дуҷумҳурии ҳазор сол қабл дар Эъломияи Куруши Кабир дарҷ ёфта буданд, масалан, дар хусуси ҳуқуқ ба озодии вичдон. Дар ин замина имрӯз дар Конститутсия (мод. 5) ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазир эътироф шуда, муқаррар гардидааст, ки ҳар кас ҳуқуқ дорад муносибати ҳурро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд (мод. 26), ки меъёри мазкур ифодакунандаи моҳияти демократии давлат буда, барои инкишофи озодонаи инсон шароити мусоид фароҳам меорад.

Шашум, дар Конститутсия аввалин маротиба шакли идораи ҷумҳурии президентӣ яқдилона пешбинӣ карда шуд ва интихоби ин шакли идоракунӣ дар тӯли даврони соҳибистиклолии мамлакат борҳо собит сохт, ки он ҷавобгӯии мақсаду мароми халқи кишвар буда, пешбаранда ва ташаққулдиҳандаи ғояву ақидаҳои миллӣ ва ҳифзкунандаи арзишҳои дастовардҳои мардумӣ мебошад.

Ҳафтум, дар сатҳи Конститутсия амалӣ гардидани ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгу-

зор, ичроия ва судӣ муқаррар карда шуда, ин меъёр имкон дод, ки шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ дар асоси принципи боздорӣ ва мувозинат, мустақилона бидуни даҳолат ба фаъолияти ҳамдигар ташаккул ёфта, ба нафъи ҷомеаи Тоҷикистон хизмат намоянд.

Ҳаштум, тибқи Конститутсияи кишвар (мод. 12) асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад. Дар шароити муосир, бинобар дар сатҳи Конститутсия дарч гардидани эътирофи шаклҳои гуногуни моликият, хусусан, моликияти хусусӣ ва кафолати фаъолияти озоди соҳибкорӣ барои ташаккули муносибатҳои иқтисоди бозорӣ дар асоси рақобати озод ва ҷалби шахрвандон ба фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат кард.

Нӯҳум, тибқи Конститутсия аввалин маротиба соли 1999 дар таърихи сиёсии кишвар парламенти думачлисаи доимамалкунандаи касбӣ (боби 3, мод.48-63) таъсис ёфта, ба инкишофи ҳам андешаи парламентаризми миллии мо ва ҳам амалияи демократии давлату давлатдориамон мусоидат намуд.

Таъсиси парламенти думачлиса – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон барои эҷод ва қабули қонунҳои ҷавобгӯ ба талаботи ҷомеа заминаи боэътимод гузошт ва тавре ки мебинем раванди қонунэҷодкунӣ аз ҷониби мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори кишвар бомаром амалӣ мегардад. Имрӯз дар кишвар зиёда аз сесаду панҷоҳ қонун ва бисту як кодекси ҷавобгӯ ба талаботи замони муосир, ки муносибатҳои мухталифи ҷамъиятиро ба танзим медароранд, амал намуда, тибқи Конститутсияи кишвар заминаи боэътимоди ҳуқуқи давлати миллии мо мебошанд.

Даҳум, дигар падидаи нав, ки дар Конститутсия (мод. 78) инъикоси худро пайдо намудааст, дар воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ кишвар ба монанди шаҳраку деҳот кафолати мавҷуд будани мақомоти худидоракунии маҳаллӣ мебошад.

Ниходи мазкур яке аз нишондиҳандаи муҳимми демократияи муосир дар кишвар маҳсуб меёбад, ки аз ҷониби худи аҳолии маҳал бо дарназардошти манфиатҳои умумичамбурӣ, анъанаҳои миллӣ ва хусусиятҳои маҳаллӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии аҳамияти маҳаллидошта таъсис ёфта, робитаи наздики давлатро бо аҳоли таъмин менамояд.

Дар Конститутсияи кишвар, инчунин, дигар падидаҳои низ инъикос ёфтаанд, ки бори аввал бо дарназардошти манфиатҳои миллии ҷомеаи Тоҷикистон, бо умеди ояндаи неку дурахшони миллати тоҷик инъикоси худро пайдо намуданд ва исботи яке аз беҳтарин конститутсияҳо будани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

§ 5. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Зиндагӣ дар ҷомеае, ки бунёди онро таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, адлу масъулияти баланди ҳокимиятдорӣ ташкил медиҳад, орзуи халқи тоҷик буд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 ин орзуи халқи тоҷикро амалӣ сохта, барои эҳтиром гузоштан ба арзишҳои инсонӣ ҳуқуқ ва озодиҳои шахсро муқаддас эълон кард. Аз ин ҷиҳат, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф, риоя ва ҳифз намудани давлат ба ҳайси яке аз унсурҳои муҳимми сохтори конститутсионии Тоҷикистон муайян гардидааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз дар давраи омода намудани лоиҳаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо таъкид намуда буданд, ки ҳуқуқҳои инсон бояд яке аз бахшҳои муҳимми Конститутсияи навамон гардад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъкид доштанд, ки ҳуқуқи инсон масъалаи муҳим буда, «**ҳоло дар маркази диққати ҷаҳониён, махсусан, афкори умуми**

кишварҳои мутамаддин ва мутараққии дунё қарор дорад».

Амалӣ гардидани ҳуқуқи инсон аз шароити мушаххаси таърихии ҳар як кишвар ва анъанаҳои миллию фарҳангии он вобастагӣ дорад. Ин нукта дар даҳсолаҳои охир, махсусан, бо таъсири ҷаҳонишавӣ, аз ҷумла ворид гардидани фарҳанги ба мо бегонаи ҳуқуқи инсон бештар зоҳир мешавад. Ҳамин раванди амалӣ гардидани ҳуқуқи инсонро дар иртибот ба омилҳои фарҳангӣ, ханӯз дар давраи омода намудани лоиҳаи Конститутсияи Тоҷикистон дарк ва пешбинӣ намуда, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи XVIII Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла таъкид намуда буданд: **«Гап фақат дар сари татбиқи амалии ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандхост, ки вобаста ба шароити мушаххаси ҷомеаҳои инсонӣ, суннатҳои таърихию маънавии кишвар, сатҳи рушди фарҳанги сиёсии мардум сурат мегирад».**

Дар Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон чун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона эълон гардидааст. Ин меъёр ҷавобгӯи ҳадаф ва талаботи инкишофи ҷомеаи демократӣ дар ҷаҳони мутамаддин буда, ҳоло дар конститутсияи ҳамаи давлатҳои демократии дунё ифода гаштааст. Аз тариқи меъёри зикршуда Тоҷикистон худро узви ҷомеаи башар, муборизи арзишҳои ҳуқуқӣ, қонун ва демократия эълон мекунад. Ҳамзамон бо ин, пуштибонӣ аз манфиатҳои давлати миллӣ, пеш аз ҳама, соҳибхитӣ ва истиклолияти давлатиро дар назар дорад. Дар ҳамин замина боби дуюми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд бахшида шуда, механизми амалишавӣ ва кафолати онҳоро пешбинӣ месозад. Ин боб аз сию чор модда иборат буда, аз моддаи 14 оғоз мегардад.

Ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро, ки дар боби дуюми Конститутсия пешбинӣ гардидаанд, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

а) ҳуқуқу озодиҳои табиӣ. Ин ҳуқуқу озодии меканӣ мебошанд, ки ба таври табиӣ пайдо гардида, ба инсон ва

шаҳрванд аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ доранд. Онҳо гурӯҳи махсуси ҳуқуқу озодихое мебошанд, ки озодӣ ва мухторияти фардро ҳамчун узви ҷомеаи шаҳрвандӣ таъмин менамоянд. Масалан, ҳуқуқ ба ҳаёт, дахлнопазирии манзил, дахлнопазирии шахсӣ ва ғайра;

б) ҳуқуқу озодихои сиёсӣ. Чунин ҳуқуқу озодихое мебошанд, ки танҳо ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дошта, ба онҳо имкон медиҳанд, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсии мамлакат, аз ҷумла идоракунии давлат ва амалисозии ҳокимияти давлатӣ иштирок намоянд. Ба сифати ҳуқуқу озодихои сиёсӣ инҳо шинохта мешаванд: ҳуқуқ ба хизмати давлатӣ, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ, ҳуқуқ ба иштирок дар раёйпурсӣ ва интиҳобот ва ғайра;

в) ҳуқуқу озодихои иқтисодӣ. Ин чунин ҳуқуқу озодихое мебошанд, ки ба инсон ва шаҳрванд имконияти озодона ба амал баровардани ҳуқуқи моликият, амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар намуди фаъолияти иқтисодиро таъмин менамоянд. Ҳуқуқ ба моликият, ҳуқуқ ба мерос, ҳуқуқ ба амалӣ кардани фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра аз ҷумлаи ҳуқуқу озодихои иқтисодӣ мебошанд;

г) ҳуқуқу озодихои иҷтимоӣ. Ҳуқуқу озодихое мебошанд, ки ба инсон ва шаҳрванд шарту шароит ва сатҳи арзандаи зисту зиндагониро фароҳам меоранд. Ба сифати чунин ҳуқуқу озодихо мисол шуда метавонанд: ҳуқуқ ба нафақа, ҳуқуқ ба хифзи саломатӣ, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти корӣ, маҳрум шудан аз саробон ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст;

д) ҳуқуқу озодихои фарҳангӣ. Ин чунин ҳуқуқу озодихое мебошанд, ки ба рушди маънавии ҷомеа равона карда шуда, дар асоси он инсон ва шаҳрванд метавонад муносибати фарҳангии худро ба амал барорад. Ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, ҳуқуқи дастрасӣ ба ёдгориҳои таърихӣ, ҳуқуқ ба таҳсил ва ғайра аз ҷумлаи ҳуқуқу озодихои фарҳангӣ мебошанд;

Ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд

бо ҳамдигар дар алоқамандии зич қарор дошта, ҳамдигарро пурра месозанд. Поймол гардидани яке аз ин ҳуқуқҳо метавонад барои поймол шудани ҳуқуқҳои дигар боис гардад. Масалан, поймол шудани ҳуқуқ ба меҳнат, инсон ва шаҳрвандро аз ҳуқуқи иштирокчии муносибатҳои меҳнатӣ будан ва гирифтани даромад маҳрум месозад.

Вобаста ба ин, амалишавии ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, ки дар боби дуюми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ шудааст, аз кафолатҳои муайяни ҳуқуқӣ вобаста мебошанд. Кафолатҳои ҳуқуқӣ барои амалӣ гардидани ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд равона карда шуда, онҳоро аз поймолшавӣ хифз мекунанд.

Дар баробари амалишавии ҳуқуқу озодӣ Конститутсия дар моддаи 14, инчунин, маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохти конститусионӣ, амнияти давлат, мудофияи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳати аҳолӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ пешбинӣ намудааст.

Конститутсия гарчанде дар моддаи 14 асосҳои маҳдуд карда шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро пешбинӣ менамояд, дар моддаи 47 ҳуқуқҳоеро пешбинӣ кардааст, ки чунин ҳуқуқҳо наметавонанд ҳатто дар давраи вазъияти ғавқулода маҳдуд карда шаванд, аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳимоя, ҳуқуқ ба ҳаёт, дахлнопазирии шахс, дахлнопазирии манзил, уҳдадории давлат барои пешниҳоди маълумот ва дигарҳо. Кафолати мазкур аҳамияти назаррас дошта, ҳуқуқу озодиҳоро аз поймолшавӣ нигоҳ медорад.

Тибқи Конститутсия дахлнопазирии шахс эътироф карда шудааст. Ин маънои онро дорад, ки дахлнопазирии шахсро давлат кафолат медиҳад. Бинобар ин, ҳеч касро бе асоси қонунӣ дастгир кардан ё ҳабс кардан мумкин нест. Ғайр аз ин, ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳкор доништа на-

мешавад. Дар ин самт кафолати муҳимми конституционии ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд дар он зоҳир мегардад, ки қонуне, ки баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунии шахс қабул шудааст ва он ҷазои шахсро вазнин мекунад, қувваи бозгашт надорад (моддаи 20 Конститутсия).

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайр аз ҳуқуқу озодихои табиӣ, инчунин, ҳуқуқу озодихои сиёсиро низ кафолат додааст. Мутобиқи моддаи 27 Конститутсияи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ё ба воситаи вакилонашон иштирок намоянд. Чунин тартиб аз моҳияти демократӣ доштани Тоҷикистон сарчашма гирифта, ба он равона карда шудааст, ки халқи Тоҷикистон ба идоракунии давлатӣ бештар ҷалб карда шавад.

Хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ низ ҳуқуқ доранд, ки дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ва давлат фаъолона иштирок намуда, саҳми худро дар пешрафти Тоҷикистон гузоранд. Бо ин мақсад хонандагон метавонанд дар иттиҳодияҳои гуногуни кӯдакон ва наврасон муттаҳид гардид, дар муҳокимаи масъалаҳои ба ҳаёти онҳо вобаста буда иштирок кунанд. Ҳуқуқи мазкури хонандагон бевосита дар моддаи 28 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шудааст. Дар иттиҳодияҳои гуногуни кӯдакон ва наврасон муттаҳид гардидани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фаъолнокии онҳоро таъмин намуда, ба ташаққули шуурнокии онҳо мусоидат менамояд.

Ҳуқуқу озодихои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ низ дар баробари ҳуқуқу озодихои дигари инсон ва шаҳрванд аҳамияти махсус дошта, аз ҷониби Конститутсия кафолат дода мешаванд.

Конститутсия дар моддаи 32 муқаррар кардааст, ки ҳар кас метавонад соҳиби моликият ва мерос бошад. Моликияти шахс дахлнопазир буда, ягон кас наметавонад ҳуқуқи мазкурро маҳдуд ё бекор кунад. Моликияти шахс мумкин

аст танҳо аз чониби давлат ба манфиати чамъият дар ҳолатҳои муқарраркардаи қонун гирифта шавад. Ҳангоми ба манфиати ҷомеа гирифтани моликияти шахс давлат уҳдадор аст арзиши пурраи онро пардохт намояд.

Конститутсия инчунин кафолат медиҳад, ки агар дар натиҷаи амали ғайриқонунии шахс, аз ҷумла иттиҳодияҳои чамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар шахсони ҳуқуқӣ ба моликияти шахс зарар расонида шавад, товони зарари расонидашуда аз ҳисоби шахсони гунаҳкор ситонида мешавад.

Шахс метавонад бо моликияти ба ғаёлияти соҳибкорӣ машғул шавад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 12 ғаёлияти озодаи иқтисодӣ ва соҳибкорию кафолат медиҳад. Яъне, шахс метавонад озодаи ғаёлияти соҳибкорию ба амал барорад. Вай метавонад ҳамон намуди ғаёлиятеро интихоб намояд, ки барояш маъқул аст.

Конститутсия ба оила ҳамчун ҳуқуқи муҳими иҷтимоӣ диққати махсус зоҳир менамояд. Бинобар ин, дар моддаи 33 Конститутсия зикр гардидааст, ки давлат оиларо ҳамчун асоси ҷомеа ҳимоя менамояд. Дар моддаи 34 Конститутсия зикр шудааст, ки модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлат қарор доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси моддаҳои зикргардидаи Конститутсия кӯшиш карда истодааст, ки нисбат ба рушди оила ғамхорӣ махсус зоҳир карда, онро зеро ҳимоя қарор диҳад. Бо ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (13 ноябри соли 1998), Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» (1 март соли 2005), «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ» (29 апрели соли 2006), «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (2 августи соли 2011), «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» (19 март соли 2013), «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» (18 март соли 2015) ва дигар қонунҳо қабул карда шуда, бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2015 – Соли оила эълон гардида буд.

Қобили зикр аст, ки дар шароити муосири пешрафт мазмуни ҳар як ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд аз ҷониби Конститутсия ва қонунҳои мувофиқи он қабулшуда бо дарназардошти аҳамияти ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд маънидод карда мешаванд. Қонунҳо ва санадҳои дигари ҳуқуқии тибқи Конститутсия қабулшаванда мазмун ва муҳтавои ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро пурра гардонид, татбиқи осони онҳоро таъмин менамоянд.

Масалан, мувофиқи моддаи 34 Конститутсия падару модар барои таълиму тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъминоти иҷтимоии падару модар масъул мебошанд. Масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон ва масъулияти фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъминоти иҷтимоии падару модар, ки бо моддаи 34 Конститутсия муқаррар гардидааст, минбаъд бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» на танҳо шарҳ, ҳамчунин, тақвият дода шуд. Ҷунончи, дар асоси моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» фарзанди болиғу қобили меҳнат уҳдадор аст, ки падару модари худро нигоҳубин ва таъмин намуда, онҳоро аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ дастгирӣ намояд. Дар ҳолати иҷро накардани уҳдадорӣҳои мазкур фарзанди болиғу қобили меҳнат бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Барои баланд бардоштани маърифати шаҳрвандон ҳуқуқҳои фарҳангӣ нақши асосӣ мебозанд. Шаҳрвандон метавонанд дар асоси дастрасӣ ба ёдгориҳои таърихӣ, иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ, озодона истифода кардан аз дастовардҳои илму техника ҳуқуқҳои фарҳангии худро ба амал бароранд. Ҳамаи ин бе гирифтани таҳсил ғайриимкон аст. Аз ин хотир, Конститутсия дар моддаи 41 зикр менамояд, ки

хар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад.

Тоҷикистон ба шахрвандон гирифтани таҳсилоти ройгонро кафолат медиҳад. Бо ин мақсад ҳамасола шумораи зиёди муассисаҳои таълимии замонавӣ сохта, ба истифода дода мешаванд ва барои баланд бардоштани сатҳи сифати таълим тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Яъне давлат нисбат ба шахрвандонаш дар самти гирифтани таҳсил ғамхории махсус зоҳир карда, нақши калидӣ доштани илмро дар рушду тараққиёти давлат эътироф мекунад.

Аз ҷониби давлат кафолат дода шудани ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд ҳамма вақт бо уҳдадорӣ давлат алоқаманд набуда, амалишавии он дар ҳолатҳои алоҳида аз ҳуди шахс вобаста мебошад. Ин маъноӣ онро дорад, ки дар низоми ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд гурӯҳи ҳуқуқу озодихоёе ҷой доранд, ки онҳо бе иштироки давлат амалӣ шуда метавонанд. Масалан, тибқи моддаи 41 Конститутсия ҳар кас ба таҳсил ҳуқуқ дорад. Чунин ҳуқуқ метавонад, ҳамчунин, бо роҳи худомӯзӣ ба амал бароварда шавад, лекин ин нақши давлатро дар таҳким ва кафолати ҳуқуқу озодихоии асосии инсон ва шахрванд маҳдуд ё инкор карда наметавонад. Яъне доираи амалишавии ҳуқуқи шахс ва мазмунӣ он аксаран аз ҳуди шахс ва дараҷаи лаёқати вай вобаста мебошад.

Аз ҷониби давлат дар сатҳи Конститутсия кафолат дода шудани ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ ба он равона карда шудааст, ки чунин ҳуқуқҳо аз даҳолати шахсони дигар ҳимоя карда шаванд.

Дар радиҳои ҳуқуқу озодихоёе боби 2 Конститутсия, инчунин, дар моддаҳои 42, 43, 44 ва 45 вазифаҳои асосии инсон ва шахрвандро пешбинӣ намудааст.

Тибқи моддаи 42-юми Конститутсия ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро риоя намуда, ҳуқуқу озодӣ ва шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд. Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолатҳои амалишавии ҳуқуқу озодихоии инсон ва шахрванд, инчунин, ҳифзи ҳуқуқи ӯро муқаррар намуда,

барои танзими муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ заминаи ҳуқуқӣ ба вуҷуд меоранд. Аммо амалишавии меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳо аз амали ҳар як шахс вобаста мебошад, зеро дар сурати аз ҷониби шахс эҳтиром гузоштан ба қонун ва таъмини риояи меъёрҳои он ҳадафҳои давлати ҳуқуқбунёд татбиқи гардида, таъмини волоияти қонун ва хифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд амалӣ мешавад. Дар сурати ҳарчи бештар огоҳ будани шахс аз муқаррароти Конститутсия ва қонунҳо ҳамон қадар содир шудани амалҳои ҳуқуқвайронкунӣ кам гардида, тартиботи ҷамъиятӣ устувор мегардад. Надонистани қонун бошад, боиси содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ гардида, манфиатҳои қонунии шаҳрвандони кишварро халалдор месозад ва шахси содирнамудаи ҳуқуқвайронкунӣ оқибат ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Бо мақсади роҳ надодан ба чунин амал, яъне ҳавола кардан ба надонистани қонун зимни содир кардани амали ҳуқуқвайронкунӣ Конститутсия дар қисми дуюми моддаи 42 инчунин меъёреро пешбинӣ мекунад, ки тибқи он надонистани қонун ҷавобгариро истисно намекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади бархурдор будани шаҳрвандон аз муқаррароти қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, онҳо пас аз қабул дар рӯзномаҳои расмӣ ба таври васеъ интишор карда мешаванд ва танҳо аз наشري расмӣ мавриди амал қарор дода мешаванд. Ҷамчунин, тавассути воситаҳои ахбори омма, аз ҷумла телевизиону радио бо мақсади ба тавачҷуҳи аҳоли расонидани мазмуну муҳтавои қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшуда барномаҳои махсус пахш карда шуда, чорабиниҳои фаҳмондадиҳӣ амалӣ карда мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки тамоми шаҳрвандони кишвар аз фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сари вақт бархурдор бошанд.

Моддаи 43 Конститутсия хифзи Ватан, химояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудоғиавии онро вазифаи муқаддаси шаҳрванд муқаррар намудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби адои хизмати ҳарбиرو Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳда-

дории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», ки 29 ноябри соли 2000 қабул шудааст, ба танзим мебарорад. Тибқи ин қонун шаҳрванди ба синни 18-солагӣ расида, агар ӯ ҳуқуқи озод шудан ва ба таъхир андохтани хизмати ҳарбиро надошта бошад, ба хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллахи Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват карда мешавад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» асосҳои озод кардан аз даъват ба хизмати ҳарбиро пешбинӣ намуда, муқаррар кардааст, ки дар баробари шаҳрванде, ки барои содир кардани ҷинойати махсусан вазнин ё вазнин доғи судии бардоштана-шуда дорад, инчунин, аз даъват ба хизмати ҳарбӣ шаҳрвандони зерин озод карда мешаванд:

– онҳое, ки бинобар вазъи саломатӣ ғайри қобили хизмати ҳарбӣ ё ба таври маҳдуд ба хизмати ҳарбӣ қобил до-ниста шудаанд;

– онҳое, ки хизмати ҳарбӣ ё алтернативӣ адо мекунанд ё адо кардаанд;

– онҳое, ки дар давлати дигар хизмати ҳарбиро адо на-мудаанд;

– онҳое, ки унвони илмӣ номзади илм ё доктори илм доранд;

– онҳое, ки падар (модар) ё бародарашон (хоҳар) ҳанго-ми адои хизмати ҳарбӣ дар асоси даъват ва бо тартиби их-тиёрӣ дар вазифаҳои сержантҳо, прапоршикҳо ва афсарон ё дар давраи гузаштани ҷамъомадҳои ҳарбӣ ҳалок шудааст ё вафот кардааст;

– онҳое, ки дар оила писари (писархонди) ягона мебо-шанд.

Дигар вазифаи муҳиму ҳатмии шаҳрвандон супоридани андоз ва дигар пардохтҳои бо қонун муайяншуда ба шумор рафта, меёри мазкур дар моддаи 45 Конститутсия пешбинӣ шудааст. Ҳангоми аз ҷониби шаҳрвандон сари вақт ва бо дарки масъулияти шаҳрвандӣ пардохт гардидани андоз ва дигар пардохтҳои муқарраркардаи қонун бучети давлатӣ ғанӣ гардида, имкон медиҳад сиёсати давлатӣ дар соҳаи

дастгирии давлатии шахсони эҳтиёчманд ва барҷомонда ба амал бароварда шавад.

Умуман, боби дуюми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро муқаррар намудааст, калонтарин боби Конститутсия ба шумор меравад ва тамоми қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти меъёрҳои ин боб қабулу тақвим дода мешаванд. Риоя ва иҷрои муқаррароти боби дуюми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар заминаи онҳо риояву иҷро кардани талаботи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз маърифати баланди ҳуқуқии аҳоли вообастагӣ дорад.

Дар асоси Конститутсия дар даврони соҳибистиклолӣ аз ҷониби давлату Ҳукумати кишвар бо мақсади таъмини волоияти қонун, таҳкими раванди демократикунонӣ дар ҷомеа, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли ва пешгирии намудани ҳар гуна ҳуқуқвайронкунӣ чораҳои муассир андешида шуда, як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд.

Ҳанӯз моҳи апрели соли 1997 бо мақсади таъмини волоияти қонун дар ҷомеа, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли ва пешгирии роҳи қонуншикани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул шуда буд.

22 августи ҳамон сол чихати дар амал татбиқ намудани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баъзе чораҳои беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ» қабул гардид.

Бо мақсади таҳкими минбаъдаи раванди демократикунонии ҷомеа, тарғиби арзишҳои демократӣ ва ба ин васила фароҳам овардани фазои демократӣ дар кишвар 1 декабри соли 1999 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чараҳои демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар

чумхурӣ» қабул гардид.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009 «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009–2019» тасдиқ гардид, ки мақсади асосии он баланд бардоштани сатҳи донишҳои ҳуқуқӣ, ташаккули ҳисси масъулиятшиносӣ, ватандӯстӣ, эҳтиром нисбат ба Конститутсия ва қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дарк намудани ягонагии ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд, таъмини фаъолнокии сиёсии аҳолии чумхурӣ мебошад.

Ҷамчунин, бо мақсади баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли соли 2009 аз ҷониби олимону мутахассисони варзидаи кишвар тафсири илмиву оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шуда, дастраси хонандагон гардонида шуд ва имрӯз аз он шахрвандони зиёди кишвар дар фаъолияти ҳамаҷунан худ истифода мебаранд.

§ 6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди ҷомеаи шахрвандӣ

Истиқлолияти давлатӣ ва аз нигоҳи ҳуқуқӣ ба расмият дароварда шудани он, дар пешрафт ва ташаккули минбаъдаи муносибатҳои нави ҷамъиятӣ нақши калидӣ ва ҳалкунанда бозид. Тоҷикистон дар робита бо ин раванд самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии худро бо дарназардошти манфиатҳо ва хусусиятҳои миллӣ муайян намуд. Дар навбати аввал бунёд намудани давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шахрвандӣ ҳадафи асосӣ ва муҳим муайян карда шуд. Татбиқи амалии ҳадафи мазкур зарурати андешидани чораҳои зарурӣ ва фароҳам овардани заминаи мустаҳкамаи ҳуқуқи роҳи талаб мекард.

Дар ҳамин радиқ Эълумияи Истиқлолият ва қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи аввалин ва марказии расидан ба ҷунин ҳадаф гардиданд. Эълумия унсурҳои аввалиндараҷаи барқарорӣи давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шахрвандиро муайян намуда, дар бандҳои гуногун ба онҳо ҳукми қонунӣ дод. Аз ҷумла бандҳои 1, 2 Эълуми-

яи истиқлолияти Тоҷикистон ягонагӣ ва ҳукмравоии ҳокимияти давлатиро дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда, аз ҷониби халқи Тоҷикистон бевосита ё бавоситаи мақомоти намояндагӣ амалӣ шудани ҳокимияти давлатиро муқаррар кард. Эъломия, ҳамчунин, дар бандҳои 3, 8 падидаҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ – таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, гуногунақидагии сиёсиро кафолат дод. Ин муқаррарот минбаъд дар Конститутсия инъикоси ҳурро пайдо кард. Моддаи 6-уми Конститутсия халқро ба сифати баёнгарии соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ муайян намуда, бевосита ё ба воситаи вакилони худ амалӣ гардидани ҳокимияти давлатиро муқаррар кард. Моддаи 8-уми Конститутсия дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъиятиро кафолат дод.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз арзишҳои умумибашарӣ – гуногунандешии сиёсӣ сабт шудааст. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи XVIII Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ин масъала як нуктаи басо муҳимро таъкид намуда буданд: **«Табиист, ки давлати тозабунёди тоҷикон, агар он аз қатори давлатҳои мутараққӣ ва мутамаддин ҷой гирифтани бошад, бояд аз арзишҳои умумибашарӣ пуштибонӣ кунад. Гуногунандешии сиёсӣ аз ҷумлаи ҷунин арзишҳои, ки мо онро қабул дорем».**

Қабул гардидани Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», «Дар бораи хизмҳои сиёсӣ», «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот», «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ» ва дигар қонунҳои шаклҳои гуногуни ташаккули равияҳои сиёсӣ ва мафкуравиро муқаррар намуда, ҷалб гардидани халқро ба идоракунии давлатӣ ва татбиқи принсипи гуногунандешии сиёсиро пешбинӣ кард. Вобаста ба ин, сиёсат дар як вақт мустақилиятро соҳиб буда, ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъ-

иятӣ – иқтисодиёт, иҷтимоиёт, фарҳанг таъсир мерасонад. Агар сиёсати давлатӣ манфиати на омма, балки манфиати гурӯҳҳои алоҳидаи одамонро дар бар гирад, ҳадафи асосии он дар даст нигоҳ доштани ҳокимият ба шумор меравад. Дар чунин ҳолат сиёсат нисбат ба иқтисодиёт ба манфиати нигоҳ доштани ҳокимият аз ҷониби гурӯҳҳои алоҳидаи одамон бартарият пайдо намуда, муносибатҳои рушдкардаи иқтисодӣ ҳамчун унсури марказии ҷомеаи шаҳрвандӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши дуҷумдараҷаро мебозад. Аз ин рӯ, вазифаи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва идоракунии давлатӣ дар он зоҳир мегардад, ки таносуби рушди низоми иқтисодӣ, иҷтимоӣ, унсурҳои таркибии он нигоҳ дошта шуда, сохторҳои кӯтоҳмуддати ташкилии субъектҳои хоҷагидор ба самти ҳаллу фасли вазифаҳои стратегӣ равона карда шаванд. Муносибати мазкур мавзӯи сиёсати амалӣ ва воқеиро ташкил медиҳад.

Дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократӣ эълон гардид. Моҳияти муҳимми давлати демократӣ таъмини иштироки васеи шаҳрвандон дар идоракунии корҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Рушди демократия ва падидаҳои демократӣ, эълон доштан ва барқарорӣ гуногунандешӣ дар Тоҷикистон ба васеъ шудани иштироки шаҳрвандон дар идоракунии корҳои давлатию ҷамъиятӣ ва умуман, ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат менамояд.

Ҷомеаи шаҳрвандии муосир натиҷаи ташаккули тӯлонии таърихӣ буда, имрӯз дар радифи давлати демократӣ барои кӯшиши шаҳрвандон оид ба мустақилона ё дар якҷоягӣ ба зимма гирифтани ҳалли масъалаҳои давлативу ҷамъиятӣ сиёсати аниқро мушаххас менамояд. Дар ҷомеаи шаҳрвандии ташаккулёфта шарафи инсон, эҳтиром ба шахсият ва оила ба сифати пояи асосии сохтори ҷамъиятиву сиёсӣ ва давлатӣ эътироф карда мешавад.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ унсури муҳимми ҷомеаи иҷтимоӣ буда, барои амалишавии ҳуқуқи озодихон асосии инсон ва

шахрванд шароити зарурӣ фароҳам меоварад. Аз ин лиҳоз, алоқамандии мантиқии ин ниҳоди демократӣ бо Конститутсияи кишвар возеҳ аст.

Ақидаи «ҷомеаи шахрвандӣ» ханӯз дар Юнони қадим зухур карда, то асрҳои XVIII ҳамчун ҳаммаъноии мафҳуми «давлат» истифода мешуд. Гузариш аз асри миёна ба давраи нав ва замони муосир ва дарки он, ки байни ин мафҳумҳо ва махсусан, байни ҷомеаи шахрвандӣ ва мақомоти давлатӣ тафовут мавҷуд аст, имрӯз ғояи пешбарандаи ҷомеаи шахрвандӣ бо ғояи пешбарандаи давлатӣ, ба монанди эътироф ва кафолати ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, озодии сухан, гуногунандешии сиёсӣ ва дигар падидаҳои демократӣ, ки ба ташаккул ва ифодаи иродаи халқ мусоидат менамоянд, дар як радиф қарор дорад.

Бояд гуфт, ки дар кишвари мо дар даврони соҳти гузашта ибораи «ҷомеаи шахрвандӣ» қариб, ки истифода намегардид ва ба он тавачҷуҳ дода намешуд. Ташаккули таълимоти ҷомеаи шахрвандӣ асосан дар кишвари мо баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, яъне дар замоне, ки арзишҳо ва ниҳодҳои демократӣ фаъолона зухур карда, дар сатҳи Конститутсия дар ҷарғиданд, ба миён омад.

Конститутсияи Тоҷикистон муносибатҳои ташаккулёбандаи судманди ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандиро бо давлат таъмин намуда, вазифаи мақомоти давлатиро дар хусуси хизмат кардан ба манфиати ҷомеа ва шахс муқаррар менамояд. Ҳамзамон бо ин, Конститутсия вазъи ҳуқуқии аъзои ҷомеаи шахрвандиро таъмин намуда, тавассути кафолати ҳифз ва амалишавии беамониати он ба муттаҳид намудани ҷомеа мусоидат менамояд. Асоси ҷомеаи шахрвандиро коллектив, шахсият ва ҳокимият ташкил дода, муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, ташкил ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои касаба, созмонҳои эҷодӣ, ҷамъиятҳои динӣ, соҳаи таълиму тарбия ва фарҳанг ва низомии воситаҳои ахбори оммаро фаро мегирад. Давлат ҳамеша барои ташаккули ҷомеаи озоди шахрвандӣ дар асо-

си ақидаҳои демократӣ кӯшиш намуда, ба иштироки фаъоли он дар ҳалли масъалаҳои муҳимми давлативу ҷамъиятӣ манфиатдор мебошад.

Барои ташаккул ва фаъолияти озоди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар асоси Конститутсия имрӯз дар кишвар тамоми шароити зарурӣ муҳайё буда, эътирофи ҳуқуқҳои шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ ва диниву фарҳангии ҳар шахс ҷузъи таркибии сиёсати пешгирифтаи давлат мебошад ва онҳо пайваста такмил дода мешаванд. Барои бемамониат фаъолият намудани ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар қонунҳои зиёд, ба монанди қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизбҳои сиёсӣ», «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма», «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд.

Конститутсия ҳуқуқи ҳар шахсро ба озодии суҳан, нашр, истифодаи воситаҳои ахбори омма, иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ, муттаҳид шудан, иштирок дар ташкили хизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои касаба ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ихтиёран дохил шудан ва баромадан аз онҳо, мурочиат намудан ба мақомоти давлатӣ ва дигар ҳуқуқҳои инсонро таҳким бахшида, кафолати таъмин ва амалишавии онҳоро аз ҷониби тамоми мақомоти давлатӣ муқаррар кардааст.

Дар ҳамин радиф баъди ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ дар асоси конститутсия барои таъсиси ниҳодҳои демократӣ замина гузошта шуда, механизми ҳамкории мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таъмин гардид, ки ин иқдом барои густариши минбаъдаи ислоҳоти иқтисодиву иҷтимоӣ, ҳалли проблемаҳои ҳаётӣ ва рушди андешаи давлатдорӣ миллӣ мусоидат намуд. Дар заминаи Конститутсия ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкилотҳои гуногун таъсис дода шуда, фаъолияти воситаҳои ахбори омма дар шароити озод ва гуногунондешӣ пеш бурда мешавад ва мустақилияти хизбҳои сиёсӣ кафолат дода

шуда, худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун принципи муҳимми демократӣ эътироф карда шудааст.

Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ дар маҷлиси Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 январи соли 2017 иброз доштанд: «...**Ҷомеаи шаҳрвандӣ зодаи давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунёявӣ мебошад ва дар навбати худ ҳар қадаре, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ инкишоф ёбад, давлати демократӣ ҳам ба ҳамон андоза пеш меравад.**

... Ҳоло дар мамлакат 7 ҳизби сиёсӣ ва қариб дуҷоним ҳазор созмони ҷамъиятӣ бо дархосту пешниҳодҳои созидаи худ таъсиргузор буда, онҳо дар доираи талаботи оинномавии худ ба хотири пешрафти соҳаҳои гуногуни сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии мамлакат саъю талош мекунанд».

Дар шароити муосир нақш ва мавқеи ҷомеаи шаҳрвандӣ бо дарназардошти арзишҳои миллӣ дар таҳкими ғояи давлати демокративу озод аз ҳарвақта бештар муҳим мебошад.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳалли масъалаҳои гуногуни давлативу ҷамъиятӣ фаъолона иштирок намуда, барои тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ҷавонмардиву ахлоқи ҳамида, риояи арзишҳои миллӣ ва демокративу умумибашарӣ, эҳтиром нисбат ба Конститутсия ва қонунҳо, дарк намудани ягонагии ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, таъмини фаъолнокии сиёсии аҳолии ҷумҳурӣ саҳми арзанда дорад.

Дар шароити муосир дар асоси умумияти манфиату ақидаҳо ва эътирофи ҳадафҳо шаҳрвандон ба идоракунии корҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ ҷалб карда мешаванд. Масалан, дар асоси таъсис ва ташкили фаъолияти мақомоти худфаъолиятии ҷамъиятӣ – кумита ва шӯроҳои маҳаллӣ муттаҳид гардидани шаҳрвандон ва бо ҳамин роҳ идора гардидани масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта аз ҷониби худи онҳо.

Ҳамин тавр, Конститутсияи нави Тоҷикистон барои тақвияти Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва ваҳдати

халки тоҷик, ташаккули падидаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун асоси ноил гардидан ба ҳадафҳои конституционӣ боэътимодтарин омил ва санади асосии ҳуқуқӣ барои ташаккули давлатдории миллӣ мебошад. Аҳамияти ғавқулода ва бузурги Конститутсия дар таҳкими пояҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва мафкуравии давлати соҳибистиклоли тоҷикон тавассути тағйирнопазир эълон шудани на танҳо шакли идора, балки моҳияти ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ, демократӣ ва иҷтимоии давлат ба таври барҷаста аён мегардад.

Воқеан, ҷавобгӯи демократия будани ин ё он конститутсия аз мундариҷаи демократӣ доштани он бармеояд. Қабл аз ҳама, конститутсия бояд ба рушди мунтазаму устувори ниҳодҳои бунёдии демократӣ мусоидат кунад, ки интиҳоботи озоду шаффоф, интиҳобӣ будани шахсони мансабдор, озодии ақида, дастрасӣ ба сарчашмаҳои алтернативии иттилоот, ҳуқуқҳои умумии шаҳрвандӣ, мухторияти иттиҳодияҳо (ҳизбҳои сиёсӣ, гурӯҳҳо аз рӯи манфиат, ҷамъиятҳои шаҳрвандон ва ғ.) ба онҳо шомиланд. Ғайр аз ин, ҳуқуқҳои асосӣ, мувозинати манфиатҳо, ҳисоботдиҳӣ, намояндагӣ, мусолиҳакорӣ, идоракунии пурсамар, баровардани қарорҳои босалоҳият, шаффофият ва ошкорбаёнӣ омилҳои мебошанд, ки аз рӯи сабаб ва кафолати таъмини онҳо дар қонунҳои асосӣ инкишофи демократӣ бебозгашт хоҳад шуд. Ҳатто аз рӯи ин назария метавон бо гузашти солҳо ба Конститутсияи Тоҷикистон баҳои мусбат дод.

Новобаста аз муҳлати хеле кӯтоҳи баъди қабули Конститутсия сипаришуда ниҳодҳои бунёдии демократӣ дар Тоҷикистон рушди муътадил пайдо кардаанд, чунончи, интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ бо иштироки назирони дохиливу хориҷӣ мегузаранд. Озодии ақида тавассути шабакаи васеи воситаҳои ахбори омма ва матбуоти хусусӣ сурат гирифта, сензура ва таъкиб барои танқид тибқи Конститутсия манъ карда шудааст (м. 30 Конститутсия).

Саволҳо:

1. Конститутсия чист?
2. Моҳияти конститутсия чиро ифода мекунад?
3. Вазифаҳои конститутсия кадомҳоянд?
4. Конститутсия дар кадом замон пайдо гардидааст?
5. Дар аввал кадом санадҳои конститутсия номида мешуданд?
6. Конститутсия ба маънои имрӯза қай пайдо шуд?
7. Конститутсия чӣ гуна ҳуҷҷат аст?
8. Кадом муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятӣ аз ҷониби конститутсия ба танзим дароварда мешаванд?
9. Конститутсия бо кадом хусусиятҳои аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фарқ мекунад?
10. Принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ бори аввал дар кадом санади ҳуқуқӣ дарҷ карда шуд?
11. Тартиби қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ гуна сурат мегирад?
12. Тафовути Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз конститутсияҳои қаблӣ дар чӣ ифода меёбад?
13. Хусусиятҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кадомҳоянд?
14. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати баёнғари соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ кӣ эътироф гардидааст?
15. Кадом боби Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳуқуқи озодии асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст ва онҳо дар чанд модда инъикос гардидаанд?
16. Ҳуқуқи озодии асосии инсон ва шаҳрвандро, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гардидаанд, ба чанд гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст?
17. Нақши конститутсия дар ташаккули давлатдорӣ миллий чӣ гуна аст?
18. Конститутсия ҳуқуқи озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро чӣ гуна кафолат медиҳад?
19. Ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом солҳо тағйири иловаҳо ворид карда шуд?
20. Моҳияти муҳими давлати демократӣ дар чӣ зоҳир мегардад?
21. Ақидаи ҷомеаи шаҳрвандӣ бори аввал қай ва дар кучо зуҳур кардааст?
22. Ҷомеаи шаҳрвандӣ сараввал ба кадом маъно истифода мегардид?
23. Кадом унсурҳои ҷомеаи шаҳрвандиро медонед?

БОБИ 8. СОХТИ СИЁСӢ, ИҚТИСОДИ ВА ИҚТИМОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§ 1. Сохти сиёсӣ

Ҳамон тавре ки аз унвони давлат, яъне Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, шакли идоракунии Тоҷикистон **шакли ҷумҳуриявӣ** мебошад. Шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ чунин тарзи ташкили ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки дар он мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ тавассути интихобот ташаққул меёбанд. Аломатҳои асосии шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ аз инҳо иборатанд:

– ба муҳлати муайян интихоб шудани Сарвари давлат ва дигар мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ;

– таҷзияи ҳокимият ба мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ;

– ҷавобгарии ҳуқуқи Сарвари давлат дар ҳолатҳои, ки қонун пешбинӣ кардааст;

– ҳатмӣ будани иҷрои қарорҳои ҳокимияти олии давлатӣ барои ҳамаи дигар мақомоти давлатӣ;

– ҳифзи афзалиятноки манфиатҳои шахрвандони давлат;

– масъулияти байниҳамдигарии шахсият ва давлат.

Чунонки аз мундариҷаи ин аломатҳо маълум мешавад, шакли ҷумҳуриявии идоракунии давлат дар таърихи башарият аз ҳама пешқадам аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ **шакли идоракунии президентиро** тавассути раёйпурсии умумихалқӣ 6-уми ноябри соли 1994 ба қабули Конституцияи Тоҷикистон маъқул донист.

Шакли идоракунии президентиро аз мазмуни меъёрҳои зерини Конституция фаҳмидан мумкин аст: дар моддаи 64-уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон навишта шудааст, ки «**Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст**». Яъне Президенти кишвар дар як вақт ҳам Сарвари давлат ва ҳам Раиси Ҳукумат мебошад, ки чунин ҳолат танҳо ба ҷумҳурии президентӣ хос аст.

Дар кишвари мо Президент тавассути интихоботи умумӣ

ва мустақим, бо тарзи баробар ва овоздиҳии пинҳонӣ аз чо-ниби тамоми халқ ба муҳлати ҳафт сол интиҳоб мешавад. Ин тарзи интиҳобот низ ба шакли идоракунии президентӣ хос аст.

Қиҳати сеюмаш ҳамин аст, ки Ҳукумат пурра ба Пре-зидент тобеъ буда, аз фаъолияти худ ба ӯ мунтазам ҳисобот медиҳад. Файр аз ин, тибқи моддаи 69-уми Конститутсия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвазир ва аъзои Ҳу-куматро ба вазифа таъйин ва озод мекунад. Чунин вазъи-ят низ дар давлатҳои шакли идоракуниашон президентӣ ба мушоҳида мерасад. Хусусиятҳои номбурда аз он гувоҳӣ ме-диҳанд, ки шакли идоракунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне шакли ҷумҳурии президентӣ, ба шароити кунунӣ ва дурна-мои пешрафти Тоҷикистон хеле мувофиқ аст.

Қиҳати аз ҳама муҳим дар ин шакли идоракунӣ ба шо-хаҳои мустақил тақсим шудани ҳокимияти давлатист. Чунин таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба демократикунони ҳаёти чо-меа ва иштироқи васеи мардум дар амалӣ гардонидани ҳо-кимият шароити мусоид фароҳам меорад. Файр аз ин, чунин сохти давлатдорӣ бо принсипи давлати иҷтимоии ҳуқуқӣ будани Тоҷикистон мувофиқат мекунад.

Дар ҷумҳурии мо ҳама шаклҳои моликият, аз ҷумла мо-ликияти хусусӣ инкишофи озодона дорад. Аммо иқтисоди бозории мо ба иҷтимоиёти кишвар нигаронида шудааст. Дар қисми дуюми моддаи якуми Конститутсия Тоҷикис-тон давлати иҷтимоӣ эълон гардидааст. Давлатҳое, ки ху-дро иҷтимоӣ эълон кардаанд, кӯшиши зиёде мекунанд, ки барои рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ, инчунин, барои пешрафти соҳаҳое, ки ба ша-роити зист ва некуаҳволии мардум дахл доранд, тадбирҳои амалӣ андешанд. Махсусан соҳаҳои таъминоти иҷтимоӣ, тандурустӣ, нафақаву суғурта, нақлиёт ва алоқа, маориф, беҳдошти муҳити зист бо шароити зиндагии мардум робитаи бевосита дошта, ғамхории ҳамаҷонибаи давлатро тақо-зо мекунанд.

Дар Тоҷикистон аз соли 1994 то ба ҳол бо вусъат ёфта-ни раванди қонунгузорӣ ва устувор шудани қонуният, фаъ-

олияти муътадили мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва аз ҳама муҳимаш – пойдор шудани сулҳу суботи умумӣ пояҳои чо-меаи шахрвандӣ гузошта шуда истодаанд. Бояд гуфт, ки чо-меаи шахрвандӣ – чомеаи одамони озод буда, онҳо аз ҳама ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсӣ бо имкониятҳои ба-робар истифода мекунанд ва мансубият ба наҷоду миллат ва эътиқод фарқе надорад. Принципиҳои муҳими чомеаи шахрвандӣ – кафолати ҳифзи ҳуқуқҳои шахсият, даҳолат на-кардани давлат ба ҳаёти шахсии шахрвандон, озодии сухан, ақида ва матбуот, инчунин хусусияти демократӣ доштани ҳокимият аст. Зиндагӣ дар чунин чомеаи озоду пешрафта аз қадимулайём аҳли илму адаб ва олимонро ба худ ҷалб кар-дааст. Ҳанӯз дар Юнону Руми қадим файласуфони машҳур Афлотун ва Сисерон доир ба бартарияти ин тарзи зиндагӣ ақидаҳо баён карда буданд. Мулоҳизаи олимони пешинро хулоса карда, ба таври умумӣ **чор унсури чомеаи шахрванди-ро ҷудо кардан мумкин аст. Инҳо – хирад, озодӣ, некуаҳволӣ ва адолат мебошанд.**

Дар шароити имрӯзаи инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр унсурҳои чомеаи шахрвандӣ ба назар мерасанд. Чунончи, ҳуқуқҳои фитрии инсон мувофиқи моддаи 5-уми Конститутсия дахлнопазир эълон шудаанд. Ғайр аз ин, дав-лат ҳуқуқу озодихои инсон ва шахрвандро на фақат эъти-роф, балки риоя ва ҳифз менамояд.

Ҷуногуншаклии моликият, озодии фаъолияти иқтисо-дӣ ва рушди муносибатҳои бозаргонӣ дар асоси рақобати солим ҷиҳати муҳими ташаккули чомеаи шахрвандӣ ба ҳисоб меравад. Дар моддаи 12-уми Конститутсия навишта шудааст, ки «**Асоси иқтисодии Тоҷикистонро шаклҳои гу-ногуни моликият ташкил медиҳад**». Дар кишвари мо ҳама навъҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ ҳуқуқи баро-бари мавҷудият доранд.

Яке аз хусусиятҳои асосии чомеаи шахрвандӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳа-ёти ҷамъиятӣ мебошад. **Мувофиқи моддаи 8-уми Конститут-сия ҳеҷ як мафкура, аз ҷумла мафкураи динӣ ба сифати маф-кураи давлатӣ эътироф намешавад.** Ин ақида чунин маънӣ

дорад, ки дар интихоби мафкура, пайравӣ кардан ба ин ё он назарияву ақида ва таълимоти сиёсӣ ҳар шахрванди Тоҷикистон комилан озод аст. Инчунин, ҳар шахрванд ҳуқуқи комил дорад, ки ба кадом дину мазҳабе, ки майл дорад, пайравӣ намояд. Дар бист соли охир дар Тоҷикистон хизбҳои сиёсӣ, ҷунбишҳои оммавӣ, ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, иттифоқҳои касбӣ ва эҷодӣ, созмонҳои хайрия ва муассисаҳои хусусӣ хеле зиёд ташкил ёфтаанд. **Фаъолияти озодонаи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва иштироки фаъолони онҳо дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ яке аз шартҳои муҳимми ҷомеаи шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд аст.** Дар Тоҷикистон даҳҳо санадҳои ҳуқуқӣ қабул шудаанд, ки барои фаъолияти оммаи васеи мардум дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ шароит фароҳам меоранд.

Озодии суҳан ва матбуот ҳамчун воситаи муҳимми ташаққули афкори ҷамъиятӣ аз хосияти демократӣ доштани давлати Тоҷикистон гувоҳӣ медиҳад. Алҳол дар мамлакати мо баробари матбуот ва нашрияҳои давлатӣ инчунин, даҳҳо рӯзномаву маҷаллаҳои хусусӣ, телевизион ва радиоҳои ғайридавлатӣ фаъолият мекунанд. Дар моддаи 30-юми Конститутсия зикр шудааст, ки **ба ҳар кас озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбори кафолат дода мешавад.** Меъёри дигари конститусионӣ – манъ будани сензураи давлатӣ ва таъқиби барои танқиди кафолати давлатии озодии ақида ба шумор меравад.

Ҳамин тавр, сохти сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботи низоми демократии давлатдорӣ муносиб созгор буда, дурнамои инкишофи давлат ва ҷомеаи Тоҷикистонро таъмин мекунад.

§ 2. Сохти иқтисодӣ

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаклҳои гуногуни моликият асос ёфтааст. Дар моддаи 12-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногуншаклии моликият ҳамчун асоси иқтисодиёти кишвар эътироф шудааст. Тибқи қисми дуюми ҳамин модда давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва хифзи ҳуқуқи ҳамаи

шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат додааст. Мазмун ин меъёри конституционӣ чунин аст, ки **ягон шакли моликият аз нигоҳи қонун нисбат ба шакли дигар бартарӣ дошта наметавонад**. Барои ривочи шаклҳои гуногуни моликият аз ҷониби парламенти кишвар санадҳои зиёди меъёрии ҳуқуқӣ қабул шудаанд, ки бо татбиқи онҳо соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти Тоҷикистон ба таври муътадил тараққӣ мекунанд.

Қонунҳои амалкунанда ба ҳар шаҳрванди Тоҷикистон ҳуқуқ додааст, ки соҳиби моликият бошад ва молу мулкашро ба мерос гузорад. Бекор кардани ҳуқуқи шахс ба моликият манъ карда мешавад. Дар ин бора дар моддаи 32-юми Конституцияи мамлакат чунин меъёр вучуд дорад: **«Ҳеч кас ҳуқуқ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Молу мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардохти арзиши пуррааш давлат гирифта метавонад»**.

Чунонки маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан давлати кишоварзӣ буда, маҳсулоти асосии он аз замин рӯёнида мешавад. Дар бисёр давлатҳои ҷаҳон замин ба моликияти хусусии шаҳрвандон дода шудааст. Дар Тоҷикистон бошад, замин дар баробари сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигариҳои табиӣ моликияти истисноии давлат ба шумор меравад. Аммо давлат кафолат додааст, ки мардум аз замин ва дигар сарватҳои табиӣ пурсамар истифода барад. Мувофиқи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандон метавонанд бо роҳи ба иҷора гирифтани замин онро коркард намуда, вазъи иқтисодии худро беҳтар намоянд. Ғайр аз ин, барои афзун намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва истифодаи оқилонаи замин фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1995 ва соли 1997 дар бораи чудо намудани мутобиқан 50 ва 25 ҳазор гектар замин барои хоҷагҳои ёрирасони шахсии шаҳрвандон интишор гардидаанд ва ин иқдоми Сарвари давлат ба ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ва заминдорӣ ибтидо гузошт.

Яке аз шаклҳои асосии амалигардонии ҳуқуқҳои иқтисодии шахрвандони Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Соҳибкорӣ фаъолияти мустақилонаи мувофиқи қонун бақайдгирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истехсол ва фурӯши мол, иҷрои қор ӯ хизматрасонӣ равона карда шудааст. Соҳибкорӣ дар кишвари мо мувофиқи қонунҳои амалкунанда, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 майи соли 2002 метавонад бо истифодаи меҳнати қироя ва бе истифодаи он, бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ ва бе таъсиси он амалӣ гардонида мешавад.

Ҳамаи шахрвандони Тоҷикистон, инчунин, шахсони ҳориҷӣ ва бешаҳрванд, ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ, ташкилотҳои ҳориҷӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуда метавонанд. Соҳибкор дар пешбурди фаъолияти иқтисодӣ қомилан озод аст. ӯ ҳуқуқи мустақилона ба муомилот баровардани молҳои истехсолқарда ва бадастовардашро дорад. Дар муносибат бо давлат соҳибкор танҳо дар асоси шартнома фаъолият дошта метавонад. Қам қардани бекорӣ ва ба вучуд овардани қойҳои қорӣ дар соҳаҳои гуногун – сохтмон, саноат, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ, инчунин, ба вучуд овардани рақобати молҳои ватанӣ бо молҳои ҳориҷӣ самтҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон мебошанд. Бояд гуфт, ки даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба фаъолияти соҳибқорон хеле маҳдуд аст. Хусусан ба соҳибқорон додани дастур барои иҷрои ин ӯ он навъи қор ва хизматрасонӣ, инчунин, муайян қардани нархҳо ба молҳои қурӯхташавандаи соҳибқорон манъ қарда шудааст.

§ 3. Соҳти иҷтимоӣ

Соҳти иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз принципи давлати иҷтимоӣ будани он бармеояд. Дар ин хусус дар моддаи якуми Қонститутсия гуфта мешавад: «**Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инқишофи озоднаро фароҳам меорад**».

Дар давлати иҷтимоӣ ғамхорӣ ба соҳаҳои муҳими марбут ба фаъолияти оммаи васеи мардум дар мадди аввал аст. Ин соҳаҳо аз он ҷиҳат муҳиманд, ки шаҳрвандон ҳар рӯз бо онҳо сарукор мегиранд, масалан соҳаҳои ниғаҳдории тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоии аҳоли – нафақа, суғурта ва ғайра. Фароҳам овардани шароит барои таҳсил имкон медиҳад, ки наврасону ҷавонон новобаста аз вазъи иҷтимоӣ ба омӯзиш ҷалб карда шаванд. Дар низоми мактабҳои олии вобаста ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ ва вазъи иқтисодии табақаҳои гуногуни ҷомеа шаклҳои ройгон ва шартномавии таҳсил ба роҳ монда шудаанд. Ҷавонон дар масъалаи интихоби шакли таҳсил комилҳуқуқ мебошанд. Бояд гуфт, ки таҳсили ройгон дар мактабҳои олии моҳиятан вучуд надорад. Дар гурӯҳҳои шакли таҳсилашон ройгон хароҷоти таҳсилро худӣ давлат пардохт мекунад. Давлат барои гурӯҳҳои муайяни шаҳрвандон истифодаи бепули хизматрасонии тибби-ро муқаррар кардааст. Нафақахӯрон, иштирокчиёни ҶБВ, гурӯҳҳои муайяни маъюбон ва ятимон аз хизматрасонии тиббӣ ба таври имтиёзнок истифода мебаранд.

Масъалаи табиат ё худ шаҳрвандӣ ба робитаи ҳуқуқи инсон бо давлат алоқаманд аст. Ин робита дар маҷмӯи ҳуқуқу вазифа ва масъулияти ҳамдигарии онҳо ифода меёбад. Мувофиқи моддаи 1-уми Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» шахсе, ки дар рӯзи қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буд ё мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шартномаҳои байналмилалии Тоҷикистон шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро соҳиб шуда бошад. Шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳҳои зерин ба даст оварда мешавад: аз рӯи таваллуд, дар натиҷаи қабул намудан ба шаҳрвандӣ, дар натиҷаи барқарор намудан ба шаҳрвандӣ, бо роҳи интихоби шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати тағйир ёфтани Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон шаҳрвандии ягона вучуд

дорад ва мансубияти шахрванди Тоҷикистон ба шахрвандии давлати дигар эътироф карда намешавад. Шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки шахрвандии дигар давлатро низ дорад, аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо чун шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон дониста мешавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки дар шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон нишон дода шудаанд. Масалан шартномаи байналмилалӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия оид ба душарвандӣ аз соли 1995. Яке аз нишонаҳои асосии шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон доштани шиноснома мебошад. Шиноснома санади муҳимест, ки шахсияти шахрвандро тасдиқ мекунад. Ҳама шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба синни 16-солагӣ расидаанд, ҳуқуқ доранд, ки соҳиби шиноснома шаванд.

Яке аз хусусиятҳои инсонпарваронаи қонунгузори амалкунандаи мо ин аст, ки ба шахрвандони Тоҷикистон, ки дар хориҷа қорӯз зиндагӣ мекунад, масъалаи қатъи гаштани шахрвандиро раво намебинанд. Шахрвандоне, ки дар хориҷи кишвар истиқомат доранд, бояд дар намояндагиҳои консули Тоҷикистон аз қайд гузаранд. Инчунин, ба шахрвандони хориҷе, ки гирифтори вайронкунии ҳуқуқи инсон шудаанд, давлат паноҳгоҳи сиёсӣ дода метавонад. Бояд таъкид кард, ки шахрвандон дар масъалаи тарки шахрвандӣ қомилан озоданд, вале аз ҳудуди мамлакат баромада рафтани ҳанӯз маънои тарк кардани шахрвандиро надорад. Дар Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои шахрвандӣ бевосита ба салоҳияти Сарвари давлат гузошта шудааст. Маҷмӯи қорӯзро доир ба масъалаи шахрвандӣ комиссияи махсус ҳал мекунад, ки дар назди Президенти кишвар таъсис дода шудааст.

Бояд гуфт, ки асоси иҷтимоии давлатро гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ – қорғарон, кишоварзон, ҳунармандон, хизматчиёни давлатӣ, соҳибқорон, тоҷирон, хизматчиёни ҳарбӣ, нафақахӯрон, кӯдакону наврасон, ҷавонон ва ғайра ташкил медиҳанд. Табақаҳои номбаршуда яке нисбат ба дигаре афзалият ё маҳдудият надорад. Вазъи ҳуқуқи онҳоро қонунҳои амалкунанда танзим мекунад.

Ҳар яке аз соҳаҳои иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон – маориф, илм, нигоҳдории тандурустӣ, фарҳанг, ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайра тавассути қонунҳои фаъолият мекунад, ки муносибатҳои муҳимтарини ҳамин соҳаҳо ро фаро мегиранд. Чунончи, барои танзими муносибатҳои соҳаи маориф Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», барои танзими муносибатҳо дар соҳаи фарҳанг Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» ва барои танзими муносибатҳои соҳаи нигоҳдории тандурустӣ бошад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» қабул карда шудаанд. Ин қонунҳо ва санадҳои дигари ҳуқуқие, ки соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣро давлатро ба танзим мебароранд, дар маҷмӯъи сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян месозанд.

Саволҳо:

1. Шакли идоракунии Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ гуна аст?
2. Аломатҳои шакли идоракунии ҷумҳуриявиро номбар кунед.
3. Мундариҷаи шакли идоракунии президентиро аз кадом меъёрҳои Конститутсия фаҳмидан мумкин аст?
4. Давлати иҷтимоӣ чӣ гуна хусусиятҳо дорад?
5. Гуногуншаклии моликият дар кадом моддаи Конститутсия зикр шудааст?
6. Принсипҳои ҷомеаи шаҳрвандиро номбар кунед.
7. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси кадом равияҳо ҷараён мегирад?
8. Ба фикри Шумо, озодии сухан ва матбуот чӣ зарурат дорад?
9. Мазмуни моддаи 12-уми Конститутсияро шарҳ диҳед.
10. Моликияти истисноии давлат гуфта, кадом навъи моликият дар назар дошта мешавад?
11. Масъалаҳои шаҳрвандиро кадом санади ҳуқуқӣ танзим мекунад?
12. Самтҳои фаъолияти соҳибкориро номбар намоед.
13. Шаҳс дар ҷандсолағӣ ҳуқуқи гирифтани шиноснома пайдо мекунад?
14. Шиноснома чӣ гуна ҳуҷжат аст ва вазифааш аз чӣ иборат мебошад?
15. Давлат ба кӣҳо паноҳгоҳи сиёсӣ дода метавонад?

БОБИ 9. МАЧЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§ 1. Ҳокимияти қонунгузор ва мавқеи он дар таҷзияи ҳокимияти давлатӣ

Ҳокимияти қонунгузор дар ҷараёни идоракунии давлат мавқеи марказӣ дорад, зеро тибқи принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ин навъи ҳокимият аз ҷама муҳимтар аст. Ҳокимияти қонунгузор талаботи умумихатмиро пеш мегузорад, ки ҳокимияти иҷроия онҳоро бояд дар ҳаёт татбиқ намояд ва ин талабот барои фаъолияти мақомоти судӣ низ ҳамчун асоси қонунӣ хизмат мекунад.

Дар давлатҳои пешрафтаи демократӣ парламент - мақоми олии қонунгузор ва намоёндагӣ ба ҳисоб меравад. Вай соҳибхитиёрии халқро ифода карда, иродаи мардумро дар шакли қонун пешниҳод менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ давлати демокративу ҳуқуқбунёд аст, аз ин рӯ, мувофиқи талаботи демократия халқ бояд баёнғари соҳибхитиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ бошад. Ҳокимияти давлатиро халқ бевоқифа ва ё ба воқифаи вақилони худ амалӣ мегардонад. Дар давлати демократӣ маҳз ҳокимияти қонунгузор воқифаи боэътимоди ифода кардани орзуву мароми оммаи васеи мардум ва манфиату талаботи он аст. Ҳокимияти қонунгузор манфиату иродаи халқро тавассути Парламент – мақоми олии қонунгузор ва намоёндагӣ ҳимоя мекунад.

Унвон ва сохтори парламент дар кишварҳои олам вобаста ба хусусиятҳои миллии тараққиёт гуногун аст. Масалан, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико парламентаро Конгресс, дар Федератсияи Русия – Маҷлиси Федералӣ, дар Полша – Сейм, дар Дания Фолкетинг меноманд.

Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ ном дорад. Вобаста ба шакли идоракунии ва тарзи давлатдорӣ, инчунин, шакли сохтори давлатӣ (ягона, федеративӣ ё конфедеративӣ будани мамлакат) парламентҳо якпалатагӣ ё ду-палатагӣ мешаванд. Масалан, дар Маҷористон, Финляндия,

Дания, Полша ва дигар кишварҳо парламент якпалатагӣ, дар Амрико, Австрия, Британияи Кабир дупалатагист. Ҳар палата ба худ унвоне дорад, масалан дар Амрико – Палатаи намояндагон ва Сенат, дар Австрия – Шӯрои Иттифоқ ва Шӯрои миллӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ Парламент аз ду палата – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат буда, мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои дахлдори конститусионӣ ҳар яке аз онҳо доираи муайяни вазифа ва салоҳияту ваколат доранд.

Ҳамин тавр, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 9-ум эълон кардааст, ки ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Ҳамчун давлати демократӣ дар Тоҷикистон ҳокимияти қонунгузор имтиёзи бештаре дорад, вай нисбат ба ҳокимияти иҷроия ва судӣ мустақил буда, аз онҳо вобастагӣ надорад. Ин гуна мустақилияти комил аз табиати сиёсӣ ҳуқуқи худӣ мақомоти қонунгузор бармеояд. Тасаввур кардан мушқил аст, ки ягон рукни ҳокимият, ягон мақомот ва муассисаву ташкилот ва умуман равиши табиӣ зиндагии мардум ба қонунгузорӣ вучуд дошта тавонад. Асоси пешрафти давлат ва ҳама соҳаҳои ҳаёти онро санадҳои меъриӣ ҳуқуқӣ, яъне мавҷудияти қонунҳои одилона ва ба талаботи ҷомеа ҷавобгӯ ташкил медиҳанд. Маҳз ба шарофати қонунҳо ҷомеа ба таври муназзам, яъне роҳу равиши муайян ва мураттаб пеш меравад ва таракқӣ мекунад.

Аз ин рӯ, Маҷлиси Олӣ – Парламент дар рушди ҳама соҳаҳои Тоҷикистон мақоми хосса дорад, аммо ин ақида набояд ба он маънӣ фаҳмида шавад, ки парламент комилан аз дигар шоҳаҳои ҳокимият ҷудост. Дар тамоми кишварҳои, ки сохти ҷумҳуриявӣ доранд, миёни ҳар се шакли ҳокимият алоқамандиву ҳамкорӣ вучуд дорад.

Ин ҳамкорӣ бо роҳу воситаҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Масалан, баробари вакили Маҷлиси намояндагон ва узви Маҷлиси миллӣ, яъне узви Парламент, инчунин

Ҳукумат ҳамчун мақоми олии ҳокимияти иҷроия ҳукуқи та-шаббуси қонунгузорӣ дорад. Ин чунин маънӣ дорад, ки дар тайёр намудани лоиҳаи қонунҳо Ҳукумат низ иштирок мекунад, танҳо салоҳияти қабули қонунҳо ба уҳдаи Маҷлиси намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

§ 2. Маҷлиси Олӣ – Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олиро ҳамчун мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузор муайян кардааст. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 апрели соли 2000 дар моддаи 1 Маҷлиси Олиро «дорои ҳокимияти олӣ ва мақоми ягонаи қонунгузорӣ» тавсиф намудааст. Маҷлиси Олӣ аз ду Маҷлис – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат аст, ки дар низоми қонунгузорӣ ва фаъолияти қонунгузорӣ якдигарро пурра мекунад. Маҷлиси намояндагон доимоамалкунанда ва касбӣ буда, вакилони он ғайр аз фаъолияти қонунгузорӣ ба кори дигар машғул намешаванд. Танҳо ба фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ шуғл варзида метавонанд халос. Фаъолияти Маҷлиси миллӣ бошад, даъватӣ аст. Барои фаҳмо шудани тарзу усули фаъолияти ин маҷлисо таркиби онҳоро дида мебароем.

Маҷлиси миллӣ аз 33 аъзо иборат буда, 25 аъзои он ба таври ғайримустақим дар маҷлисои якҷояи вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (якҷоя) бо овоздиҳии пинҳонӣ интиҳоб мегарданд. Дар Маҷлиси миллӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ намояндагони баробар доранд. 8 нафар аъзои Маҷлиси миллиро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин мекунад. Ҷар Президенти собиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон узви якуми Маҷлиси миллӣ мебошад, агар ӯ аз истифодаи ин ҳуқуқ даст накашад. Узви Маҷлиси миллӣ шахсе интиҳоб ё таъйин шуда метаво-

над, ки танҳо шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад ва синни вай аз 30 кам набуда, дорои таҳсилоти олі бошад.

Маҷлиси намояндагон аз 63 вакил иборат аст, ки онҳо дар асоси ҳуқуқи интихоботи умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ интихоб карда мешаванд. Вакили Маҷлиси намояндагон шахсе интихоб шуда метавонад, ки танҳо шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад ва синни ӯ аз 30 кам набуда, дорои таҳсилоти олі бошад.

Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон баъди интихоб ё таъйин шудан дар иҷлосияи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ба халқи Тоҷикистон савганд ёд мекунанд.

Муҳлати ваколати Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар рӯзи оғози фаъолияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони даъвати нав қатъ мегардад.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар давраи вазъияти фавқулода ва ҳолати ҷангӣ пароканда намешаванд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон фаъолияти худро дар шакли иҷлосияҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон доир мекунанд. Шӯрои Маҷлиси миллӣ ва Шӯрои Маҷлиси намояндагон, кумитаҳо ва комиссияҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон фаъолияти худро дар шакли ҷаласаҳо амалӣ мегардонанд.

Вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ба ҳам хеле шабоҳат дорад, чунончи узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ба амри интихобкунандагон тобеъ набуда, ҳақ доранд, ки фикри худро озодона баён намоянд, мувофиқи ақидаи худ овоз диҳанд, онҳо ҳуқуқи дахлнопазирӣ доранд, онҳоро ҳаёс кардан, дастгир намудан, маҷбуран овардан, кофтуков кардан мумкин нест, ба истиснои дастгир шуданашон дар ҷойи содиршавии ҷиноят.

Ҳамчунин, онҳо мавриди кофтукови шахсӣ қарор дода

намешаванд, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун барои таъмин амнияти дигарон муқаррар намудааст.

Масъалаи маҳрум намудани дахлнопазирии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди Прокурори генералӣ аз ҷониби Маҷлиси дахлдор ҳал карда мешавад.

Ваколати узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳангоми вафот, истеъфо, ғайри қобили амал эътироф шудани онҳо аз ҷониби суд, эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунандаи суд, қатъи шаҳрвандӣ, соҳиб шудан ба шаҳрвандии давлати дигар, тарки доимии ҷумҳурӣ, ишғоли вазифае, ки ба ваколати узви Маҷлиси миллӣ мувофиқ нест, парокандашавии Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон қатъ мегардад.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳимми фаъолияти Маҷлиси Олӣ ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон аст. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ҳангоми гузаронидани ҷаласаҳои якҷоя чунин салоҳият доранд:

– Тасдиқи фармони Президент дар бораи таъйин намудан ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат.

– Тасдиқи фармони Президент дар бораи ҷорӣ намудани ҳолати ҷангӣ ва вазъияти фавқулодда.

– Ризоият ба истифодаи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон берун аз ҳудуди он барои иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ Тоҷикистон.

– Таъйини интиҳоботи Президент.

– Қабули истеъфои Президент.

– Сарфароз гардонидани Президент бо мукофотҳои давлатӣ ва рутбаи олии ҳарбӣ.

– Баррасии масъалаҳои дахлнопазирии Президент.

Дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон Президент савганд ёд мекунад ва Паёми худро дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар пешниҳод менамояд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар ҷаласаи

якчоя дар бораи аз ҳукуқи дахлнопазирӣ маҳрум намудани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати аз тарафи ӯ содир шудани хиёнат ба давлат қарор қабул менамоянд.

Қарор оид ба ин масъала бо овоздиҳии пинҳонӣ ва бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд ва дар асоси ҳулосаи Суди конститусионӣ қабул карда мешавад.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар ҷаласаҳои якҷоя дар доираи ваколатҳои худ қарорҳо қабул мекунанд.

Қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон бо аксарияти овозҳои шумораи умумии аъзо ва вакилон қабул карда мешаванд.

§ 3. Маҷлиси миллӣ.

Маҷлиси миллӣ – палатаи болоии Парламенти ҷумҳурӣ мебошад. Фаъолияти он ба монанди Маҷлиси намояндагон дар шакли иҷлосия мегузарад. Чунонки дар боло қайд кардем, фаъолияти Маҷлиси миллӣ даъватӣ буда, соле на камтар аз 4 маротиба аз ҷониби Раиси Маҷлиси миллӣ даъват карда мешавад. Дар давраи байни иҷлосияҳои Маҷлиси миллӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷлосияҳои ғайринавбатии онро даъват менамояд. Дар ин иҷлосияҳо масъалаҳои баррасӣ мешаванд, ки боиси даъвати ин иҷлосияҳо гардидаанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конститусионӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» салоҳияти Маҷлиси миллиро ба таври зайл муайян кардааст:

1. Таъсис, барҳам додан ва тағйир додани сарҳади воҳидҳои марзиви маъмурӣ, муқаррар намудан ва ба ҷойи дигар кӯчонидани маркази маъмурии онҳо, мансуб доништан ва тағйир додани мансубияти маҳалҳои аҳолинишин ба категорияи шаҳр, шаҳрак ва деҳа, номгузорӣ ва номивазкунии воҳидҳои марзиви маъмурӣ ва маҳалҳои аҳолинишин.

2. Интихоб ва бозхонди Раис, муовини яқум, муовинон

ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ, ва Суди Олии иқтисодӣ бо пешниҳоди Президент.

3. Ҳалли масъалаи бекор кардани дахлнопазирии Раис, муовини яқум, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ.

4. Ризоият барои таъйин ва озод намудани Прокурори генералӣ, муовини яқум ва муовинони ӯ.

5. Интихоби Намояндаи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар дигар мақомоти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

6. Амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳимми фаъолияти Маҷлиси милли ҳа-мин аст, ки он қарорҳои Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳоро дар сурати бо Конститутсия, қонунҳои конституционӣ ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат накарданашон, бекор мекунад.

Инчунин, Маҷлиси милли ҳуқуқ дорад маҷлисҳои ва-килони халқи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳоро дар сурати Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро мунтазам иҷро накардани онҳо пароканда намояд.

Шӯрои Маҷлиси милли мақоми Ҳамоҳангсоз ва Ҳисобот-диҳандаи Маҷлиси милли ба шумор меравад ва фаъолияти он мутобиқи Конститутсия, Қонуни конституционӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Дастури Маҷлиси милли сурат мегирад.

Шӯрои Маҷлиси милли чунин салоҳиятҳо дорад:

1) ташкили тайёрии ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагон, иҷлосияҳои Маҷлиси милли;

2) таҳия кардани лоиҳаи рӯнома ва тартиби кори ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси милли ва Маҷлиси намоянда-гон, иҷлосияҳои Маҷлиси милли;

3) мурааттаб сохтани фаъолияти кумитаҳо ва комиссияҳои Маҷлиси миллӣ;

4) таъмини ҳамкорӣ бо Маҷлиси намояндагон, Шӯрои Маҷлиси намояндагон;

5) ташкили банақшагирии корҳои вобаста ба фаъолияти Маҷлиси миллӣ;

6) пешакӣ баррасӣ намудани қонунҳои, ки Маҷлиси намояндагон қабул кардааст ва дигар санадҳо;

7) таҳлили таклифи эродҳои аъзои Маҷлиси миллӣ, ки дар иҷлосияҳои Маҷлиси миллӣ баён кардаанд ва аз рӯи онҳо қабул намудани қарорҳои дахлдор;

8) ташкили робитаҳои байнипарламентии Маҷлиси миллӣ;

9) таъмини назорати иҷроии қарорҳои Маҷлиси миллӣ;

10) ба амал баровардани ваколатҳои вобаста ба фаъолияти Маҷлиси миллӣ ва аз ҷониби аъзои он самарабахш ба ҷо овардани ваколатҳои, ки Конститутсия, ҳамин Қонуни конституционӣ ва Дастури Маҷлиси миллӣ муайян намудаанд.

Маҷлиси миллӣ кумитаҳо ва комиссияҳои дахлдори худро таъсис медиҳад. Номгӯй ва ҳайати кумитаҳо ва комиссияҳоро Маҷлиси миллӣ бо пешниҳоди Раиси Маҷлиси миллӣ муайян мекунад. Раисони кумитаҳо ва комиссияҳои Маҷлиси миллӣ ба муҳлати салоҳияташон бо пешниҳоди Раиси Маҷлиси миллӣ, бо овоздиҳии кушод ва тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ интихоб мешаванд.

Маҷлиси миллӣ ҳангоми зарурат комиссияҳои муваққатӣ низ таъсис медиҳад. Салоҳият ва тартиби фаъолияти комиссияҳо аз тарафи Маҷлиси миллӣ ҳангоми таъсис ёфтанишон муайян карда мешавад.

§ 4. Маҷлиси намояндагон

Маҷлиси намояндагон палатаи доимоамалкунанда ва касбии парламенти мамлакат аст. Фаъолияти он ба монанди Маҷлиси миллӣ дар шакли иҷлосия сурат мегирад. Муво-

фики моддаи 35 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» вакили Маҷлиси намояндагон ғаъолияти худро дар асоси касбии доимӣ иҷро мекунад. Вай ба ҷуз ғаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ наметавонад ба ғаъолияти дигар машғул шавад.

Салоҳияти Маҷлиси намояндагон хеле васеъ мебошад. Он масъалаҳоеро дар бар мегирад, ки ба муҳимтарин соҳаҳои ҳаёту давлату ҷомеа дахл доранд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» салоҳияти Маҷлиси миллиро ба таври зайл муайян кардааст:

1. Таъсиси Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, интиҳоб ва бозхонди Раис, муовин ва аъзои он бо пешниҳоди Президент;

2. Ба муҳокимаи халқ пешниҳод намудани лоиҳаи қонунҳо ва дигар масъалаҳои муҳими давлатию ҷамъиятӣ;

3. Тасдиқи барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;

4. Ризоият ба додугирифти қарзи давлатӣ;

5. Тасдиқ ва бекор кардани шартномаҳои байналмилалӣ;

6. Таъйини раёйпурсӣ;

7. Таъсиси судҳо;

8. Тасдиқи рамзҳои давлатӣ;

9. Тасдиқи мукофотҳои давлатӣ;

10. Тасдиқи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод намудани раиси Бонки миллии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони ӯ;

11. Ризоят барои таъйин намудани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон;

12. Ризоят барои таъйин намудани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак;

13. Муқаррар намудани рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо ва унвонҳои махсус;

14. Муайян намудани маоши Президент;

15. Ташкил ва гузаронидани муҳокимаҳои парламентӣ;

16. Ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод намудани раиси Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини ӯ ва сараудиторони Палатаи ҳисоб бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

17. Интиҳоби Намояндаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар дигар мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

18. Баррасии масъалаи маҳрум кардан аз ҳуқуқи дахлнопазирии вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, раиси Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини ӯ ва сараудиторони Палатаи ҳисоб;

19. Амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд

Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунро дар бораи бучети давлатӣ қабул мекунад ва назоратро аз болои иҷрои он ба роҳ мемонад. Ҳукумат лоиҳаи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳар сол то якуми ноябр ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад.

Қонун дар бораи бучети давлатӣ бо тарафдории аксарияти шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон қабул карда мешавад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бучети давлатӣ, ки Маҷлиси намояндагон қабул кардааст, дар муддати понздаҳ рӯз ба Президент барои имзо ва интишор пешниҳод мешавад.

Агар Президент ба қонун ё қисме аз он розӣ набошад, қонунро дар муддати понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба Маҷлиси намояндагон бармегардонад. Дар сурати баррасии такрорӣ агар қонун дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон дастгирӣ ёбад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонун имзо мегузарад ва онро интишор менамояд.

Шӯрои Маҷлиси намояндагон мақоми Ҳамоҳангсоз ва ҳисоботдиҳандаи Маҷлиси намояндагон буда, ба ҳайати он Раиси Маҷлиси намояндагон, муовини яқум ва муовинони ӯ, раисони кумитаҳо ва комиссияҳои Маҷлиси намояндагон дохил мешаванд.

Шӯрои Маҷлиси намояндагон дорои салоҳияти зерин аст:

1) ташкили тайёрии ҷаласаҳои Маҷлиси намояндагон ва банақшагирии қорҳои марбут ба тартиб додани лоиҳаи қонунҳо;

2) баррасии масъалаҳои даъват намудани ҷаласаҳои ғайринавбатии Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди Раиси Маҷлиси намояндагон, кумитаҳо, комиссияҳои Маҷлиси намояндагон, аз се як ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон;

3) таҳияи лоиҳаи рӯзнома ва тартиби кори ҷаласаҳои Маҷлиси намояндагон;

4) Ҳамоҳангсозии фаъолияти кумитаҳо ва комиссияҳои Маҷлиси намояндагон;

5) муайян намудани кумитаи масъул оид ба омода кардани лоиҳаи қонун барои баррасӣ дар Маҷлиси намояндагон, ки субъекти ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ пешниҳод кардааст. Фиристодани лоиҳаҳо барои баррасӣ ба кумитаҳои Маҷлиси намояндагон, дар сурати зарурат ба дигар субъектҳои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ ва муайян намудани муҳлати тайёр кардани ҳулоса, пешниҳоди тағйиру иловаҳо ба лоиҳаи қонун ва дигар санадҳо;

6) фиристодани лоиҳаи қонун ва маводди ба он вобаста, ки кумитаи масъули Маҷлиси намояндагон барои баррасии Маҷлиси намояндагон тайёр кардааст, ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, вакилони Маҷлиси намояндагон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар субъектҳои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ, ки ба Маҷлиси намояндагон лоиҳаи қонуни мазкурро пешниҳод намудаанд, дар муҳлатҳои муқарраркардаи Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

7) таъмини баррасии пешакии лоиҳаи қонунҳо ва дигар санадҳо;

8) пас гардонидани лоиҳаи қонуни пешниҳодкардаи субъекти ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дар сурати муҳолифати он ба талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ва Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

9) қабули қарор дар бораи муҳокимаи парламентӣ;

10) қабули қарори дахлдор оид ба пешниҳоди эродҳои вакилон, ки дар ҷаласаҳои Маҷлиси намояндагон изҳор шудаанд;

11) ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шӯрои он, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти дахлдор;

12) ташкили робитаҳои байнипарламентии Маҷлиси намояндагон;

13) таъмини назорати иҷроии қарорҳои Маҷлиси намояндагон;

14) таъсис додани комиссияҳо вобаста ба масъалаҳое, ки ба салоҳияти онҳо дохил мешаванд;

15) пешниҳод ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чиҳати сарфарозгардонии вакили Маҷлиси намояндагон ва корманди Дастгоҳи Маҷлиси намояндагон бо мукофоти давлатӣ, рутба ва унвони махсус;

16) татбиқи ваколатҳои дигар вобаста ба фаъолияти Маҷлиси намояндагон, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, Қонуни конститутсионии мазкур, дигар қонунҳои конститутсионӣ, қонунҳо, Дастури ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудаанд.

Вакилони Маҷлиси намояндагон барои изҳори даста-чамъонаи ақидаҳои сиёсии худ, амалӣ гардонидани барномаҳо ва ҳадафҳои пешазинтиҳоботӣ ҳуқуқ доранд дар фраксияву гурӯҳҳо муттаҳид шаванд.

Фраксия ё гурӯҳ камаш аз панҷ вакили Маҷлиси намояндагон ташкил меёбад. Дар хусуси ташкил, ҳайат, ҳадафу вазифаҳои фраксия ё гурӯҳи вакилони Маҷлиси намояндагон ба Комиссияи назорати Дастур ва ташкили қори Маҷлиси намояндагон хаттӣ хабар дода, дигар вакилони Маҷлиси намояндагон низ воқиф гардонида мешаванд. Хабарномаҳо бояд роҳбари фраксия ё гурӯҳ имзо кунанд.

§ 5. Фаъолияти қонунгузори Маҷлиси Олӣ

Аъзои Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд.

Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дар шакли пешниҳоди лоиҳаи қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, лоиҳаи қонун дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё аз эътибор соқит донишҷуи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, дар шакли пешниҳоди хаттӣ дар бораи қабул кардани қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (таклифҳои қонунгузорӣ) амалӣ карда мешавад.

Лоиҳаи қонунҳо ва таклифҳои қонунгузорӣ ба Маҷлиси намояндагон ба тариқи амалигардонии ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ фиристода мешаванд, аммо лоиҳаи қонунро дар бораи авф – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва лоиҳаи қонунҳоро дар бораи бучет, оид ба муқаррар кардан ва бекор кардани андозҳо бошад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Бояд гуфт, ки чараёни қонунгузорӣ маҷмӯи амалҳои

фаро мегирад, ки ба воситаи онҳо фаъолияти мақомоти қонунгузор дар ҳаёт татбиқ мегардад. **Чараёни қонунгузориро аксар олимони ҳуқуқшинос ба чор давра тақсим кардаанд:**

1) пешниҳоди лоиҳаи қонун ё ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ;

2) муҳокимаи лоиҳаи қонун дар кумита ва комиссияҳои парламент ва баъдан дар палатае, ки масъулияти қабули қонунро дорад;

3) қабули қонун;

4) ҷонибдорӣ ва имзову нашри қонун.

Ҳамин тавр, мувофиқи қонун лоиҳаи қонунҳо ва таклифҳои қонунгузори ба Маҷлиси намояндагон расида ро Шӯрои Маҷлиси намояндагон барои муҳокимаи пешакӣ ба кумитаву комиссияҳои дахлдор мефиристад. Мақомоти дахлдор ҳулосаҳои ҳудро оид ба лоиҳаи қонун барои муҳокима ба ҷаласаи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамоянд.

Дар доираи салоҳияти худ Маҷлиси намояндагон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мекунад, ки онҳо ба 4 гурӯҳ тақсим мешаванд: 1) қонунҳои конститусионӣ; 2) кодексҳо 3) қонунҳо; 4) қарорҳо.

Қабули қонунҳо ваколати асосии Маҷлиси намояндагон аст. Қонунҳо бо тарафдории аксарияти шумораи умумии вакилон қабул мегарданд. Қонунҳои қабулнамудаи Маҷлиси намояндагон, ғайр аз қонунҳо дар бораи буҷети давлатӣ ва авф, ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод карда мешаванд. Қонун дар бораи буҷети давлатӣ ва авф танҳо аз ҷониби Маҷлиси намояндагон қабул карда мешавад. Назорат аз болои иҷроии буҷети давлатӣ низ ба уҳдаи Маҷлиси намояндагон мебошад.

Аз нигоҳи дараҷаи эътиборнокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баъд аз Конститутсия, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудаанд, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон қонунҳои конститусионӣ қарор доранд. Қонунҳои

конститутсионӣ оид ба масъалаҳое қабул карда мешаванд, ки Конститутсия муайян намудааст. Қонунҳои конституционӣ бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон қабул мегарданд ва Маҷлиси миллӣ онҳоро бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи аъзои худ ҷонибдорӣ мекунад. Дар сурати бо қарори Маҷлиси миллӣ норозӣ будани Маҷлиси намояндагон қонуни конституционӣ ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб мешавад, ки агар Маҷлиси намояндагон онро такроран ба тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон тасдиқ намояд.

Қонунҳои аз ҷониби Маҷлиси намояндагон қабулшуда ва аз тарафи Маҷлиси миллӣ ҷонибдоришуда дар давоми як ҳафта барои имзо ва интишор ба Президент фиристода мешаванд. Агар Президент бо қонун ё як қисми он розӣ набошад, қонунро дар давоми понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба Маҷлиси намояндагон бармегардонад. Баъдан бо тартиби муқаррарнамудаи Конститутсия Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон қонуни мазкурро такроран баррасӣ менамоянд. Дар сурати баррасии қонун дар матни пештар қабулшудааш агар бо аксарияти аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон дастгирӣ ёбад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонун имзо мегузорад ва онро интишор медиҳад.

Агар Президент қонуни конституциониро баргардонад, Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Конститутсия қонуни мазкурро такроран баррасӣ менамоянд. Дар ҳолати баррасии такрорӣ агар қонуни конституционӣ дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз чор се ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон тасдиқ шавад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонуни конституционӣ имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Саволҳо:

1. Мақоми олии қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон кадом аст?
2. Сохтори Парламенти Чумҳурии Тоҷикистон чӣ гуна аст?
3. Фаъолияти Маҷлиси Олиро кадом санади ҳуқуқӣ танзим мекунад?
4. Фаъолияти Маҷлиси миллий чӣ тавр сурат мегирад?
5. Умумият ва тафовути вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллий ва вакили Маҷлиси намояндагонро муайян кунед.
6. Дар ҷаласаҳои якҷояи палатаҳо кадом масъалаҳо баррасӣ мешаванд?
7. Салоҳияти Маҷлиси миллиро номбар кунед.
8. Кӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд?
9. Ҳайати Маҷлиси миллий аз чанд нафар иборат аст?
10. Салоҳияти Маҷлиси намояндагонро шарҳ диҳед.
11. Мақсади ташкили фраксия ё гурӯҳҳои вакилон аз чӣ иборат аст?
12. Маҷлиси намояндагон кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул мекунад?
13. Кадом лоиҳаи қонунро танҳо Президенти Чумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи пешниҳод намудан дорад?
14. Ҷараёни қонунгузорӣ кадом даврахоро дар бар мегирад?
15. Саҳми Шӯрои Маҷлиси намояндагон дар омода намудани лоиҳаи қонунҳо чӣ гуна аст?
16. Қонунҳои конститусионӣ оид ба кадом масъалаҳо қабул карда мешаванд?
17. Тартиби қабул намудани қонунҳои конституциониро шарҳ диҳед.
18. Агар Президент қонуни конституциониро баргардонад, он гоҳ амалиёти Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллий чӣ гуна сурат мегирад?

БОБИ 10. ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§1. Сабабҳо ва таърихи таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи қисми 1 моддаи 64-уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Президент Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст.

Аз рӯи таълимоте, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ, махсусан назарияи давлат ва ҳуқуқ вучуд дорад, Сарвари давлат шахси расмӣ мансабдор буда, дар табақабандии сохторҳои давлатӣ ҷойи аввалро ишғол мекунад ва дар муносибатҳои байнидавлатӣ ва байналмилалӣ намоёндаи олии давлат ба шумор меравад. Дар амалияи сиёсати ҷаҳонӣ ду навъи сарвари давлат вучуд дорад - яке президент (раиси ҷумҳурӣ) ва дигаре монарх (шоҳ, султон, амир ва ғайра). Мансаби президент танҳо дар шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ (республикавӣ) арзи вучуд дошта метавонад. Дар давлатҳои сохти ҷумҳуриявӣ президентро кулли шаҳрвандони дорои ҳуқуқи интихоботӣ, инчунин, аъзои парламент ва дар баъзе давлатҳо (масалан, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико) коллегияи интихобкунандагон бо роҳи овоздиҳӣ интихоб менамоянд. Монарх бошад, дар давлатҳое, ки сохти мутлақият доранд, бо роҳи махсус, яъне ба мерос гирифтани таъйин мегардад ва муҳлати роҳбарии ӯ маҳдуд нест.

Бояд гуфт, ки ягон ҳодисаву зухуроти сиёсӣ бе асоси қонунӣ инкишоф ёфта наметавонад. Асоси ҳуқуқӣ барои таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои зерини ҳуқуқӣ буданд:

Эълонияи истиқлолияти ҶШС Тоҷикистон аз 24 августи соли 1990.

Қарори Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1991 «Дар хусуси дохил кардани тағйироту иловаҳо ба Эълонияи истиқлолияти Тоҷикистон».

Изҳороти Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1991».

Мазмуни асосии санадҳои зикршуда аз он иборат буд, ки ҳокимияти давлатӣ аз ин пас мебоист ба воситаи се шохаи ҳокимият – қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мешуд. Аммо ин гуна тақсими ҳокимият ба мансаби президент имкон надошт.

Ҳамин тавр, 29 ноябри соли 1990 Қонуни ҶТ «Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти ҶШС Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ» қабул шуд. Дар ин қонун сабабҳои таъсиси ин мансаб шарҳ дода шудаанд. Инҳо, пеш аз ҳама ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиату амнияти шаҳрвандон, устувор сохтани сохти конституционӣ ва вусъат додани чараёни дигаргуниҳои сиёсиву иқтисодӣ буданд.

Ғайр аз ин, дар қонуни мазкур аниқ карда шуд, ки ба ин мансаб шахси синнаш аз 35 боло интихоб шуда метавонад. Президент бо роҳи овоздиҳии пинҳонӣ дар Шӯрои Олӣ ва аз ҳисоби вакилони халқ ба муҳлати салоҳияти ин Шӯро интихоб карда мешавад. Агар аз се ду ҳиссаи вакилони халқ хоҳанд, Президент аз вазифа сабукдӯш карда мешавад. Ҳамин тариқ, бори аввал 30 ноябри соли 1990 Қаҳҳор Маҳкамов дар интиҳоботи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид.

Мувофиқи Қонуни дигар аз 1-уми декабри соли 1990 «Дар бораи тақмили сохти ҳокимияти иҷроия ва амрдиханда дар ҶШС Тоҷикистон ва дохил кардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи (Қонуни асосии) ҶШС Тоҷикистон» вазифаи ноиби Президент таъсис дода шуд. Инчунин бо мақсади сари вақт ва бо сифати хуб иҷро кардани ваколатҳои сарвари давлат Шӯрои Олии Тоҷикистон Қарор «Дар бораи таъминоти хизматрасонӣ ва муҳофизати Президенти ҶШС Тоҷикистон»-ро қабул кард, ки ба ҳалли масъалаҳои муҳими фаъолияти Сарвари давлат – музди қор, таъминот бо манзил ва нақлиёт, муҳофизати шахсӣ, нафақа ва ғайра равана шуда буд.

Ҳар инсон, новобаста аз вазифа, баромади иҷтимоӣ

ва мавқеи дар қору зиндагӣ ишғолкардааш мувофиқи қонунҳои мамлакат ҳуқуқи ҳимояро аз ҳар гуна даҳлат, тухмат ва таҳқиру таъқиб дорад. Паст задани шаъну эътибори Президент мисли ҳар шахси дигар мумкин нест. Аз ин хотир, 29 июни соли 1991 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи шаъну эътибори Президенти ҶШС Тоҷикистон» қабул гардид, ки мувофиқи он таҳқири оммавии Президент, тухмат кардан ба ӯ, чи аз қониби шахсони алоҳида ва чи аз қониби воситаҳои ахбори умум, кирдори қиноятӣ эътироф карда шуд.

Санади дигаре, ки ба таърихи таъсис додани мансаби Президент дахл дорад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 сентябри соли 1991 мебошад.

Мувофиқи ин қонун муқаррар карда шуд, ки ҳар шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки синнаш аз 35 боло буда, 10 соли охир дар кишвар зиндагӣ карда бошад, метавонад барои интиҳоб шудан ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон номзодии худро пешбарӣ намояд. Як шахс паиҳам бештар аз ду муҳлат Президент шуда наметавонад.

Тибқи ҳамин Қонун 24 ноябри соли 1991 якумин интиҳоботи умумӣ барои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд. Дар ин интиҳобот Раҳмон Набиев дувумин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қониби халқ интиҳоб гардид. Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 ноябри соли 1992 қонуни дигар қабул намуд, ки мувофиқи он ҳамаи меъёрҳои конституционӣ роҷеъ ба ҳокимияти Президент бекор карда шуд. Ваколату салоҳияти Президент ба Шӯрои Олӣ ва Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонида шуданд. Баъди асосан ба анҷом расидани кашмакашиҳои дохилӣ 20 июли соли 1994 Қонун «Дар бораи ислоҳоти конституционӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид ва масъалаи аз нав таъсис додани мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мазмуни асосии қонуни навро ташкил намуд.

Ҳамин тавр, 21 июли соли 1994 Қонуни дигар «Дар бораи интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул шуд

ва дар асоси он 6-уми ноябри ҳамон сол дар ҳаёти кишвари мо ҳодисаи воқеан таърихӣ ба амал омад. Якҷоя бо интихоби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул гардид. Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон сеюмин Сарвари давлат аст, ки бо роҳи интихоботи умумӣ ба боварии халқи Тоҷикистон сазовор шуд.

Ҳамаи воқеаҳо, ки дар боло номбар кардем, давраи аввали ислоҳоти сиёсиву ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. Давраи дуюми ин ислоҳот ба оғози марҳилаи сулҳу суботи умумӣ ва ризояти миллӣ рост меояд. Сухан дар бораи он меравад, ки ҳарчанд соли 1997 миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди муҳолифини тоҷик Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризояти миллӣ ба имзо расида буд, вале то соли 1999 ҳанӯз масъалаҳои ҳалношуда боқӣ монда буданд. Бо роҳи қонунӣ ҳал нашудани ин масъалаҳо боиси сар задани муноқишаҳои нав ва ҳалалдор гардидани комёбиҳои сулҳи тоҷикон мегардид. Маҳз бо ташаббуси Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон қорҳои омодагӣ ба раёйпурсии умумихалқӣ оид ба дохил намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардиданд. Баробари дохил намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия шахрвандони дорои ҳуқуқи интихоботи Тоҷикистон дафъаи дуюм Эмомалӣ Раҳмонро ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб карданд.

Ислоҳоти конститусионӣ баъди ин боз ҳам идома ёфт, зеро ҳуди ҳаёт тақозо мекард, ки чараёни демократикунонӣ тезонида шавад ва ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва ҷамъиятиву сиёсӣ баробари ҷомеаи ҷаҳонӣ пеш равад. Аз ин сабаб, 22 июни соли 2003 оид ба даровардани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи мамлакат раёйпурсии умумихалқӣ гузаронида шуд. Мувофиқи натиҷаҳои ин раёйпурсӣ акнун шахрвандони кишвар Сарвари ҳудро ба муҳлати 7 сол интихоб мекунанд ва як шахс пайиҳам беш аз ду муҳлат ба мансаби Президент интихоб шуда наметавонад.

Тағйиротҳои солҳои 1999 ва 2003 ба Конститутсия воридгардида меъёрҳои Конститутсияро боз ҳам мукамал намуда, тибқи онҳо ҷомеа ба марҳалаи навбатии инкишофи худ ворид гардид.

Зарурат пеш омад, ки ин меъёрҳои Конститутсия бо дарназардошти инкишофи минбаъдаи ҷомеа боз ҳам такмил дода шаванд, то ки мо ба марҳалаи навбатии рушди демократия ва ҳуқуқу озодиҳои инсон комёб шавем. Бо ин мақсад 22-уми майи соли 2016 раъйпурсии умумихалқӣ гузаронида шуда, ба якҷанд меъёрҳои Конститутсия тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд, ки фарогири чунин масъалаҳои муҳим буданд: рушди устувору босуботи ҷомеа; рушди минбаъдаи равандҳои демократикунории ҳаёти ҷомеа, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва кафолати риояи ҳифзи онҳо; таҳкиму такмили асосҳои конститутсионии ҳокимияти давлатӣ, рукнҳои асосии он, мукаммалу самаранок гардонидани низоми мақомоти давлатӣ, фаъолияти ҳамкориҳои байнихамдигарии онҳо; бо дарназардошти рушди забони давлатӣ, баинобатгирии қоидаҳои нави имлои забони тоҷикӣ; ба ҳам мутобиқ намудани меъёрҳои Конститутсия ба истилоҳу меъёрҳои санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.

Тибқи натиҷаҳои раъйпурсии умумихалқӣ, ки 22 майи соли 2016 баргузор гардид, шахсе ба номзади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шуда метавонад, ки танҳо шаҳрвади Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад ва синни $\bar{u}$ аз 30 кам набошад. Ин талабот аз муҳим будани мансаби Президент барои ҷомеа ва давлат, инчунин, ба амнияти давлат вобаста аст. Синну соли шаҳрвандоне, ки ба вазифаҳои муҳим ва масъули давлатӣ пешниҳод мешаванд, дар Конститутсия яхела, яъне синни 30 пешбинӣ мешавад (узви Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, судҳои вилоятҳо, шаҳри Душанбе). Аз ин сабаб синну соли номзад ба Президент низ аз 35 ба 30 поён фуруварда шудааст.

Ҳамчунин, ба моддаи 65 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми панҷум илова шудааст, ки тибқи он маҳдудияти ба вазифаи Президент бештар аз ду муҳлат пай дар пай интихоб шуда наметавонад, нисбат ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат татбиқ намегардад. Ин тағйирот ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин ҳуқуқро медиҳад. Истифода бурдан ё набурдан аз он танҳо ҳуқуқи ин шахсият мебошад. Чунин таҷриба дар баъзе давлатҳои дигар, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Қазоқистон низ мавҷуд аст. Дар ин қисми модда ҳамчунон илова шудааст, ки вазъи ҳуқуқӣ ва вақолатҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллатро қонуни конституционӣ муайян мекунад.

Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат» 14 ноябри соли 2016 дар таҳрири нав қабул шудааст, ки аз 19 модда иборат буда, он вазъи сиёсӣ ва ҳуқуқии Пешвои миллатро муқаррар карда, ўро ҳамчун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, бунёдгузори давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон, хотимабахши ҷанги шаҳрвандӣ, эҳғари таъриху фарҳанги ғании миллати куҳанбунёд ва тамаддунофари тоҷик, кафили пойдориву бардавомии давлати мустақили Тоҷикистон эътироф кардааст. Чунин эътирофу эҳтиром ва қадрдонӣ ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат онро ифода мекунад, ки ў шахсияти умумиэътирофшудаи таърихӣ миллат, ифодагари ормону орзуҳои насли гузашта, имрӯза ва ояндаи миллати тоҷик буда, барои Ватан ва Миллат хизматҳои беназир ва таърихӣ кардааст. Бинобар ин, шахсияти таърихӣ бояд имконияти идомаи корҳои оғознамудаи тақдирсози худро дар оянда низ дошта бошад ва миллату ватанро ба қулҳои мурод расонад.

Бояд қайд намуд, ки ҷумҳуриҳои президентӣ, парламентӣ ва омехта (президентӣ – парламентӣ ё парламентӣ — президентӣ) мешаванд. Ин хусусияти ҷумҳуриҳои маъмулан, дар

конститутсияи онҳо дарҷ карда мешавад. Масалан, чунин меъёр дар давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла Конститутсияҳои Қазоқистон ва Туркманистон дарҷ гардидааст. Меъёри номбурда ифодакунандаи воқеии идоракунии давлатӣ буда, мазмуни конститутсияро комил мегардонад. Тоҷикистон низ ҷумҳурии президентӣ буда, Президент дар низоми мақомоти олии давлатӣ нақши асосӣ ва ҳалкунанда дорад ва ин меъёри конститутсионӣ, яъне шакли идоракунии президентӣ аввалин маротиба пас аз тағйири иловаҳои охири дар Конститутсия дарҷи худро ёфтааст.

Тавре ки мебинем, таърихи таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чандон тӯлонӣ набошад ҳам, аммо мазмуни амиқи сиёсӣ иҷтимоӣ дорад. Воқеияти 25 соли Истиклолияти давлатӣ гувоҳи медиҳад, ки ислоҳоти конститутсионӣ дар хусуси мансаби Президент барои расидан ба натиҷаҳои хеле назаррас имконият фароҳам овард.

Аввалан, маҳз тавассути ҷаҳду талош ва сиёсати оқилонаву дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сулҳу субот ва ризоияти миллӣ дар саросари мамлакат барқарор гашт. Дувум, дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъият – иқтисоду иҷтимоӣ, фарҳангу маънавият ва умуман ҳамаи самтҳои сиёсати дохиливу хориҷӣ, дигаргуниҳои азиме рух доданд, ки самараи онро мову шумо дар зиндагии ҳаррӯзаи худ мебинем ва эҳсос мекунем.

§ 2. Президент – сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат)

Президент дар баробари роҳбари умумии давлат будан, мувофиқи муқаррароти Конститутсия сарвари яке аз се шохаи ҳокимияти давлатӣ – ҳокимияти иҷроия, яъне Ҳукумат низ мебошад. Ҳукумат мақоми марказии ҳокимияти иҷроия ба шумор меравад.

Дар Конституцияи Тоҷикистон доир ба фаъолияти Президент як боби алоҳида – боби 4-ум бахшида шудааст. Президент маҳз дар асоси ҳамин боб фаъолият намуда, ба тамоми соҳаҳои ҳаёти кишвар роҳбарӣ мекунад. Бояд гуфт, ки на дар ҳамаи давлатҳои ҷаҳон мақоми Президент як хел муайян карда шудааст.

Аз кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) фақат конституцияҳои Ўзбекистон, Туркманистон ва Тоҷикистон Президентро сарвари ҳокимияти иҷроия муайян намуда, сардории Ҳукуматро ба уҳдаи Президент гузоштаанд, аммо баробари ин дар онҳо мансаби Сарвазир низ муқаррар гардидааст. Дар конституцияҳои Федератсияи Русия, Қазоқистон ва Қирғизистон роҳбарии ҳокимияти иҷроия ба уҳдаи Ҳукумат гузошта шудааст. Ҳамин тариқ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия нисбат ба президентҳои баъзе кишварҳои аъзои ИДМ салоҳияти васеътари конституционӣ дорад.

Мувофиқи Конституция Президент хомии Конституция ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдории давлат, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ, ҳамкориҳои онҳо ва риояи қарордодҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад. Иҷроии вазифаҳои Президент аксар вақт бо фаъолияти Маҷлиси Олӣ ва мақомоти судӣ алоқамандӣ дорад. Вале баробари ин Президент мураттабии фаъолияти ҳамаи соҳаҳои ҳокимияти давлатӣ ва масъулияти мақомоти ҳокимиятро дар назди қонун ва халқ таъмин менамояд.

Аз ин рӯ, мувофиқи Конституция Президент бояд шахси беғараз бошад. Ӯ наметавонад вазифаи дигарро иҷро намояд, вакили мақомоти намояндагӣ бошад, ба соҳибкорӣ машғул гардад (моддаи 68). Ин номгӯй хеле маҳдуд аст, зеро аслан ҳар як мансабу амале, ки Президент ба таври илова ишғол ё иҷро менамояд, набояд беғаразии ӯро ба шубҳа

гузорад. Ҳатто ичрои вазифаҳое, ки ҳамчун шаҳрванд ба уҳдаи вай гузошта шудаанд, бояд бечунучаро ва қатъӣ риоя гарданд. Шакли идораи президентӣ бо мавҷудият ва фаъолияти мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузор, яъне Маҷлиси Олӣ алоқаманд гардонида шудааст.

Дар муайян кардани ҳадди вазифаҳои Президент, хусусан алоқамандӣ ва фарқи онҳо бо вазифаҳои Маҷлиси Олӣ ба таври конституционӣ риоя кардани усули боздорию мувозинати ҳокимияти ҳар яки онҳо мавқеи калон дорад.

Мувофиқи моддаи 67-уми Конститутсия Президент пеш аз оғози вазифа дар чаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон савганд ёд мекунад. Матни савганди Президент чунин аст:

«Ман, ҳамчун Президент савганд ёд мекунам, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро ҳимоя менамоем, таъмини ҳуқуқ, озодиҳо ва шарафи шаҳрвандонро қафолат медиҳам, сарзамин, истиқлолияти сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистонро ҳифз мекунам, ба халқ содиқона хизмат менамоем».

Дар матни савганд самтҳои асосии фаъолияти Сарвари давлат зикр шудаанд. Ин вазифаҳоро ба гурӯҳҳои зерин тасниф кардан мумкин аст: якум, вазифаҳое, ки ба ҳимояи Конститутсия ва қонунҳои кишвар алоқаманданд. Дуюм, қафолату таъмини ҳуқуқу озодӣ ва шаъну шарафи шаҳрвандон. Сеюм – ҳифзи сарзамин, истиқлолияти сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ва чаҳорум, вазифаҳое, ки аз хизмати содиқона ба халқи Тоҷикистон бармеоянд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои рамзҳо мебошад, ки онро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июли соли 2006 муқаррар намудааст. Тибқи моддаи якуми Қонуни мазкур рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз **Ливо** ва **Нишони** Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад.

Ливои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон матои хоси росткунчаест, ки он аз се раҳи рангаи ба таври уфуқӣ ҷойгирифта иборат мебошад: раҳи боло ранги сурх дошта, паҳнои он ба раҳи сабзи поён баробар мебошад; раҳи сафеди мобайнӣ якуним баробари паҳнои яке аз раҳҳои ранга аст.

Дар Маркази **Ливо** тасвири «Дирафши Ковиён» инъикос ёфтааст, ки он рамзи пойдорӣ ва бардавомии давлатдорӣ миллӣ мебошад. Дар қисми болоии «Дирафши Ковиён» найза ҳамчун рамзи ирода ва қудрати ҳифзи Ватан тасвир ёфтааст. Қисмати чаҳоргонаи «Дирафши Ковиён» – чаҳор қисмати гетӣ буда, рамзи равобити некӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо кишварҳо ва халқҳои ҷаҳон аст.

Нишони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз се қисми таркибӣ – ордени «Ситораи Президенти Тоҷикистон, дараҷаи як», Шери болдор ва Шаддаи заррин иборат мебошад.

Дар меҳвари **Нишони** Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ситораи ҳафтгӯшаи сурх, ки аз ёкути сурх сохта шудааст, ҷойгир буда, баёнгари мубориза баҳри озодӣ, истиклол, адолат ва пешрафт мебошад.

Ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз интиҳоб шудан аз ҷониби Раиси Суди Конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон Нишони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон супорида мешавад.

Дар маросими ба вазифа шурӯъ намудани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон **Ливои** Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ӯ афрохта мешавад.

Таҳқири Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳар шакле, ки набошад, манъ аст.

Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани иҷрои ваколатҳои Президент дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, алоқа бо мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, парламент ва ғайра Президент аз хизмати гуруҳи ёрдамчиёни давлатӣ истифода мебарад.

§ 3. Салоҳияти Президент

Президент ҳамчун шахси олии мансабдори давлатӣ салоҳияти зиёде дорад ва салоҳияти ӯ аз мавқеи конститутсионии вай дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ бармеояд. Салоҳияти Президент, инчунин, аз мундариҷаи савганди вай бармеояд, чунки дар матни савганд мавқеи Президент ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия ба таври маҷмӯӣ муайян шудааст.

Салоҳияти Президент асосан дар моддаи 69-уми Конститутсия ва баъзе санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шудааст, ки шартан ба чунин соҳаҳо чудо мешавад:

1. Намояндагии Тоҷикистон дар дохил ва хориҷи кишвар.

Президент Тоҷикистонро дар дохили кишвар ва дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад. Доир ба намояндагии Президент дар дохили кишвар бояд қайд кард, ки ба Тоҷикистон мунтазам меҳмонони хориҷӣ меоянд. Аз рӯи мақомашон онҳоро аввал Президент пазиroy мекунад, суҳбатҳо мегузарад ва шартномаҳо мебандад.

Дар муносибатҳои байналмилалии Тоҷикистон бо дигар мамлакатҳо Президент равобитаи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангиро ба роҳ меонад. Ӯ на фақат дар муносибат бо дигар давлатҳо, балки бо ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ низ Тоҷикистонро намояндагӣ мекунад. Президент ба татбиқи самтҳои асосии сиёсати хориҷии Тоҷикистон роҳбарӣ менамояд, ба қарордоду созишномаҳои байналмилалӣ имзо мегузорад ва онҳоро ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд. Ғайр аз ин, сарони намояндагҳои дипломатиро дар давлатҳои хориҷӣ ва намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ташкилоту муассисаҳои байналмилалӣ таъйин ва озод мекунад, эътимодномаҳои сарони намояндагҳои дипломатии давлатҳои хориҷиро шахсан қабул мекунад.

2. Таъсис ва барҳам додани мақомоти давлатӣ, таъйин ва озод кардани шахсони мансабдори давлатӣ. Дар ин самт ба

Президент ваколатҳои зиёд дода шудааст. Ӯ вазоратҳо ва кумитаҳои давлатиро таъсис ва барҳам дода, дастгоҳи иҷроияи худро таъсис медиҳад.

Президент Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат, муовинони Сарвазирро ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод карда, фармонро дар ин хусус ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад. Раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳоро таъйин ва озод мекунад ва ба тасдиқи маҷлиси дахлдори вакилони халқ пешниҳод менамояд.

Президент номзадии раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Судии Олии иқтисодиро барои интихоб ва бозхонд ба Маҷлиси миллӣ Маҷлиси Олӣ пешниҳод менамояд. Бо ризояти Маҷлиси миллӣ Маҷлиси Олӣ Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод мекунад. Судяҳои Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, судҳои ҳарбии гарнизонҳо, шаҳр ва ноҳияро бо пешниҳоди Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанберо бо пешниҳоди Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин мекунад.

3. Имзо гузоштан ба қонунҳо, боздоштан ва бекор кардани санадҳои мақомоти давлатӣ.

Ваколати ба қонунҳо имзо гузоштани Президент бо принсипи боздорию мувозинати рукнҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ алоқаманд буда, ҳамкориҳои Президентро бо Маҷлиси Олӣ дар соҳаи қонунгузорӣ таъмин мекунад. Президент санадҳои мақомоти идораи давлатиро хангоми муҳолифати онҳо бо Конститутсия ва дигар қонунҳо бекор мекунад ва ё бозмедорад.

Масалан, мувофиқи Қонуни конституционии Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарору фармоишҳои Ҳукумати Тоҷикистон дар сурати ба Конститутсия ва қонунҳо мувофиқ набудани онҳо аз тарафи Президент бекор карда мешавад ё амали онҳо боздошта мешавад. Мувофиқи моддаи 19 - уми Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» Президент дар ҳолатҳои нишондодашуда метавонад санадҳои раисони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро бекор намояд.

4. Харҷи сармояи захиравӣ ва муайян намудани низоми пул. Президент ба сармояи захиравии Тоҷикистон масъул буда, ҳарчоти мақсадноки онро назорат мекунад. Дар ҳусуси қорӣ қардани низоми пули нав ё ба он даровардани тағйирот ба палатаҳои Маҷлиси Олӣ маълумот медиҳад.

5. Масъалаҳои ҳарбӣ ва таъмини амнияти давлатӣ. Президент мувофиқи вазифаи худ Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, фармондеҳони қўшунҳои ҳарбиро таъйин ва озод мекунад. Барои ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти давлат Шӯрои амниятро таъсис медиҳад ва ба он роҳбарӣ менамояд. Ҳангоми таҳдиди хатари воқеӣ ба амнияти давлат ҳолати қанг эълон намуда, фармонро ба тасдиқи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад. Дар саросари давлат ва ё дар минтақаҳои қудогонии он вазъияти ғавқулода эълон намуда, фармонро дар ин ҳусус февран ба тасдиқи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, инчунин, ба Созмони Милали Муттаҳид ирсол менамояд. Барои хизматҳои шоиста шахсон масъулро ба унвонҳои олии ҳарбӣ сарфароз мегардонад.

6. Ҳалли масъалаҳои додани паноҳгоҳи сиёсӣ, додани шаҳрвандӣ ва бахшиши ҷазо. Президент ҳақ дорад, ки масъалаи шаҳрвандиро ҳал намояд, яъне шахсонро алоҳидаро ба шаҳрвандии Тоҷикистон қабул намояд, шаҳрванди фахрии ҷумҳурӣ эълон кунад, инчунин, аз шаҳрвандии Тоҷикистон маҳрум гардонад.

Ҳалли масъалаҳои бахшиши чазо низ дар салоҳияти Президент аст. Ӯ бо фармони худ ба шаҳрвандони хориҷие, ки гирифтори вайронкунии ҳуқуқи инсон гаштаанд, паноҳгоҳи сиёсӣ дода метавонад. Ин ваколати Президент аз санадҳои умумиэтирофшудаи байналмилалӣ бармеояд.

7. Мукофотонидани шаҳрвандон. Президент мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои Тоҷикистон шаҳрвандонро бо мукофотҳои давлатӣ, нишонҳо ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон сарфароз мегардонад.

Президент тибқи моддаи 58-уми Конститутсия ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доштан маънои онро дорад, ки Президент дар тайёр намудани лоиҳаи қонунҳо иштирок мекунад ва онҳоро ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад. Мувофиқи моддаи 70 Конститутсия дар бораи вазъи мамлакат ба Маҷлиси Олӣ маълумот медиҳад ва масъалаҳои муҳимро ба муҳокимаи Маҷлиси Олӣ пешниҳод менамояд.

Бояд қайд кард, ки ваколатҳои номбаршуда ҳамаи ҳуқуқҳои Президентро дар бар намегиранд. Дар қонунҳои Тоҷикистон боз ваколатҳои дигари Президент пешбинӣ шудаанд, ки аз вазъи конститутсионии ӯ бармеоянд. Масалан, мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28-уми июни соли 2011 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин салоҳият дорад: роҳбарии умумии фаъолияти мақомоти таъмини амният, самтҳои асосии амнияти дохилӣ ва беруниро муайян мекунад, амалҳои мувофиқашудаи ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатиро дар соҳаи ҳифзи манфиатҳои кишвар таъмин менамояд, кафили таъмини амнияти инсон ва шаҳрванд, ҷамъият ва давлат мебошад, мақомоти ваколатдори давлатии таъмини амниятро ташкил, аз нав таъсис ва барҳам медиҳад, афзалиятҳои ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими объектҳои амниятро муайян мекунад ва ғайраҳо иборат мебошад.

§ 4. Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи банди 10 моддаи 69 - уми Конститутсия Президент Дастгоҳи иҷроияи худро таъсис медиҳад. Асоси ҳукукии фаъолияти Дастгоҳи иҷроияи Президентро Низомномаи махсус ташкил додааст.

Дастгоҳи иҷроияи Президент ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дахл дорад, зеро Президент дар як вақт Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мебошад.

Рохбарияти Дастгоҳи иҷроияи Президент дархосту пешниҳодҳоро доир ба нақшаи корӣ чамбаст ва мувофиқа намуда, онро ба тасдиқи Ҳукумат пешниҳод мекунад. Мувофиқи Низомнома Дастгоҳи иҷроияи Президент масъалаҳоро ба воситаи Раёсати Ҳукумат ба баррасии маҷлиси Ҳукумат пешниҳод мекунад.

Раёсату шуъбаҳои дахлдори Дастгоҳи иҷроияи Президент ба лоиҳаи қарорҳои Ҳукумат, ки ба муҳокимаи Ҳукумат пешниҳод мешаванд, маълумотнома тайёр мекунад, ки дар он сабабҳои таҳия шудани лоиҳа, доираи масъалаҳо, бо кадом вазорату идораҳо ва ташкилоту муассисаҳо мувофиқа шудани он зикр карда мешаванд. Лоиҳаи қарорҳои Ҳукумат бо ҳама раёсату шуъбаҳои дахлдори Дастгоҳи иҷроияи Президент мувофиқа карда мешаванд.

Дар маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Рохбари Дастгоҳи иҷроияи Президент ва муовинони ӯ, сардорони раёсату мудирони шуъбаҳои он иштирок менамоянд. Қарорҳои Ҳукумат дар «Маҷмӯи қарорҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» нашр карда мешаванд.

§ 5. Санадҳои Президент ва масъалаҳои таъминоту ҳимояи ӯ

Мувофиқи моддаи 70-уми Конститутсия Президент дар доираи салоҳияти худ фармон ва амр медиҳад. Ин санадҳои Президент дар тамоми қаламрави Тоҷикистон эътибори ҳатмӣ доранд. Дар асоси бандҳои 3 ва 5 моддаи 55 ва банди 10

моддаи 57-уми Конститутсия як қисми фармонҳои Президент ба тасдиқи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод карда мешаванд.

Фармони Президент санади зерқонунӣ буда, бояд бо Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат дошта бошад. Дар асоси банди якуми қисми чоруми моддаи 89-уми Конститутсия мувофиқат доштани санадҳои ҳуқуқии Президентро ба Конститутсия Суди конституционӣ муайян менамояд. Қарор ва ҳулосаи Суди конституционӣ дар ҳусуси бо Қонуни асосӣ мувофиқ набудани санади Президент амали онро бозмедорад ё бекор мекунад.

Дар низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон фармонҳои хусусияти меъёрии ҳуқуқӣ доштаи Президент қувваи ҳеле баланди ҳуқуқӣ доранд. Фармону амрҳои Президент барои Ҳукумати Тоҷикистон ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ хатмӣ буда, таъмини иҷрои қатъии онҳо вазифаи ҳокимияти иҷроия мебошад. Дар ин ҳусус ҳам дар Конститутсия, ҳам дар Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» ва баъзе санадҳои дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ мавҷуданд.

Президент шахси олии мансабдори давлатӣ буда, барои иҷрои ваколатҳояш ба таъминоти махсус ва чораҳои махсуси ҳимоя эҳтиёҷ дорад. Ҳамаи ин масъалаҳо, яъне масъалаҳои дахлнопазирӣ, вақт ва музди кор, таъминот бо манзил, нақлиёт, муолиҷаи тиббӣ ва санаторӣ, нафақа, амнияти шахсӣ ва аҳли оила дар Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъминоти иҷтимоӣ, хизматрасонӣ ва муҳофизати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ шудаанд.

Ҳаёт, саломатӣ ва шаъну шарафи Президент таҳти ҳимояи қонун қарор дорад. Шахсоне, ки ба ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва шаъну шарафи Президент суиқасд мекунад, ба ҷавобга-

рии маъмурӣ, шахрвандӣ ва ҷиноӣ кашида мешаванд.

Дар ин қонун давомнокии умумии вақти қор, муддати рухсатии қорӣ ҳарсола ва музди қори Президент муайян шудааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муддати иҷроӣ ваколаташ бо қароргоҳи давлатӣ, бўстонсароӣ давлатӣ ва биноӣ истиқоматии хизматӣ таъмин карда мешавад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба охир расидани ваколаташ ройгон бо манзили истиқоматии шахсӣ таъмин карда мешавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми иҷроӣ ваколатҳояш бо нақлиёти автомобилӣ, тайёра, чархбол ва дигар навъҳои нақлиёт таъмин карда мешавад ва аъзои оилаи ӯ низ ҳуқуқи бепул истифода бурданро аз тамоми навъҳои нақлиёт доранд.

Президент ба таъминоти бепули тиббӣ ва муолиҷаи ҳарсолаи санаторию курортӣ низ ҳуқуқ дорад. Ӯ дар давраи ваколати худ ва баъди як соли анҷоми он бо суғуртаи махсуси ҳатмии давлатӣ фаро гирифта мешавад.

Президент сарфи назар аз синну сол ҳангоми ба охир расидани муҳлати ваколаташ ба таъмини нафақа, ки онро Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи якҷоя таъйин менамоянд, ҳуқуқ дорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва шаъну шарафи ӯ таҳти ҳимояи давлат қарор доранд. Шаҳсоне, ки ба ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва шаъну шарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон суиқасд мекунанд, мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Амнияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми иҷроӣ ваколаташ дар ҷойи зисти доимӣ ва будубоши муваққатӣ аз ҷониби мақомоти давлатии амнияти миллӣ таъмин карда мешавад. Дар давраи иҷроӣ ваколати президентӣ амнияти аъзои оилаи Президент таъмин карда мешавад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи иҷроӣ ваколаташ ҳуқуқ надорад, ки аз таъмини амнияти давлатӣ даст

кашад. Пас аз қатъи ваколати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амнияти вай яқумра таъмин карда мешавад.

Маблағгузори тадбирҳо вобаста ба таъминот, хизматрасонӣ ва муҳофизати Президент ва дигар хароҷот барои мақсадҳои намояндагӣ дар дохили кишвар ва сафарҳо ба кишварҳои хориҷӣ мутобиқи меъёрҳои қабулгардидаи байналмилалӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ сурат мегирад.

Саволҳо:

1. Сабабҳои таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кадомҳоянд?
2. Бори аввал дар кадом санади ҳуқуқӣ оид ба таъсиси мансаби Президент ақида баён шудааст?
3. Аввалин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кай ва бо кадом роҳ таъйин ё интихоб шудааст?
4. Давраи аввал ва дуоми ислоҳоти конститусиониро дар кишвар чӯдо намоед.
5. Раъйпурсии охирин оид ба даровардани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия кай сурат гирифт ва мақсади гузаронидани он аз чӣ иборат буд?
6. Матни савганди Президентро ба фаҳмиши худатон шарҳ диҳед.
7. Салоҳияти Президент дар кадом моддаи Конститутсия зикр шудааст.
8. Ваколатҳои Президент дар муносибатҳои байналмилалӣ аз иҷрои кадом қору амалҳо иборат аст?
9. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузори Президент чӣ маънӣ дорад?
10. Дастгоҳи иҷроияи Президент чӣ гуна фаъолиятро анҷом медиҳад?
11. Санадҳои Президент кадомҳоянд?
12. Масъалаҳои таъминоту ҳимояи Президент дар кадом қонун пешбинӣ шудаанд?
13. Ба фикри шумо, чаро ба Президент дар масъалаи ҳимоя ва таъминоти гуногун имтиёзҳои зиёд дода шудааст?
14. Рамазҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кадомҳоянд?

БОБИ 11. ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§ 1. Мафҳуми ҳокимияти иҷроия ва нақши он дар ҳокимияти давлатӣ

Мувофиқи принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ҳокимияти иҷроия баъд аз ҳокимияти қонунгузор омадааст. **Дар моддаи 9-уми Конститутсия омадааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад.** Чунин таснифот асоси мустаҳками илмӣ дорад, яъне ҳокимияти иҷроия дар қиёс бо ҳокимияти қонунгузор характери зерқонунӣ дорад. Ҳама гуна ғаъолият ва санадҳои мақомоти иҷроия бо қонун асоснок карда мешаванд ва набояд бо қонун мухолиф бошанд. Худи калимаи иҷроия маънои иҷро кардан ва анҷом додани амалеро дорад. Яке аз аломатҳои ҳокимияти иҷроия универсалӣ, ё худ кулӣ будани он аст. Яъне мақомоти ҳокимияти иҷроия дар тамоми қаламрави давлат, дар ҳама ҷо вучуд доранд ва онҳо маҳз бо ҳамин хусусияташон аз ҳокимияти қонунгузор ва судӣ фарқ мекунанд.

Ҳокимияти иҷроия неруи бузурге буда, аз мансабдорон, маъмурон, дастаҳои мусаллаҳ – артиш, мақомоти амният, милиса иборат аст. Ҳамин тавр, ҳокимияти иҷроия шоҳаи дувум ва зерқонунии ҳокимияти давлатӣ буда, қудрату тавоноии он ба таъмини иҷрои қонунҳо ва дигар санадҳои ҳокимияти қонунгузор равона шудааст. Ҳокимияти иҷроияро давлат ба воситаи Ҳукумат ва мақомоти он дар маҳалҳо амалӣ мегардонад. Ҳукумат (Президент) роҳбарии олии сиёсӣ ва идораи қорҳои ҷамъиятиро ба сомон мерасонад. Роҳбарии Ҳукумат метавонад дар ихтиёри як нафар – дар ҷумҳуриҳои шакли идоракуниашон президентӣ ё ин ки мақомоти коллегиялӣ (дастҷамъӣ) – дар ҷумҳуриҳои шакли идоракуниашон парламентӣ бошад.

Дар ҷумҳуриҳои президентӣ Ҳукумат аз гурӯҳи мушо-

вирони сарвари давлат – Президент иборат буда, салоҳияти Ҳукумат аз салоҳияти сарвари давлат вобаста мебошад. Дар ҷумҳуриҳои парламентӣ бошад, Ҳукумат бо иштироки аъзои парламент ва бо тарзу усули хос ташкил карда мешавад.

Дар ин ҳолат Ҳукумат бояд аз ҷонибдории аксарияти аъзои Парламент бархурдор бошад. Ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мазмуну мундариҷаи аслиаш танҳо баъди қабули Конститутсияи соли 1994 ташаккул ёфт. Ҳоло ҷиғунагии ҳокимияти иҷроияро дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем.

Дар Конститутсия зикр шудааст, ки Президент сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст. Шарҳи одии ин ҷумла ҳамин аст, ки Президент, чи дар дохили мамлакат ва чи дар сатҳи байналмилалӣ, намояндаи олии кишвар аст. Таъкид бояд кард, ки тамоми соҳаҳои фаъолияти давлатӣ танҳо ба Президент бор нашуда, дар амалӣ гардонидани онҳо дигар шоҳаҳои ҳокимият низ бо усулу воситаҳои ба худашон хос иштирок мекунад. Президент ҳамохангӣ ва мураттабии фаъолияти ҳама мақомоти давлатиро таъмин мекунад.

Президент намояндаи олии давлат аст ва ин ҳуқуқро ба ӯ халқ ба воситаи интихоботи умумӣ ва мустақим додааст. Дар самти ҳамкорӣ бо Парламент Сарвари давлат ваколатҳои зиёде дорад. Вай интихоботи Маҷлиси Олиро таъйин мекунад, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад, лоиҳаи қонунҳоро метавонад барои баррасии такрорӣ баргардонад, қонунҳоро имзо кунад ва нашр намояд. Яъне Президент ба қори Парламент таъсири хеле фаъол мерасонад, вале онро иваз карда наметавонад, чунки ӯ қонун қабул карда наметавонад.

Санадҳои меъёрие, ки Президент қабул мекунад, набояд бо Конститутсия мухолиф бошанд. Президент дар соҳаи идоракунии давлат ваколатҳои хеле зиёд дорад. Вай Сарвазир, муовинони ӯ, вазирону раисони кумитаҳои давлатиро ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод мекунад. Аммо барои

маҳдуд кардани таъсир ва даҳолати Президент ба Ҳукумат аз рӯйи принципи «боздорӣ ва мувозинат» якчанд монеаҳо вучуд доранд.

Принципи «боздорӣ ва мувозинат» барои он зарур аст, ки байни се шоҳаи ҳокимият мувозинат бошад, яке бар дигаре таъсири аз ҳад зиёд нарасонад, яке ҷойи дигарро ишғол накунад. Агар ҳамин принцип риоя нашавад, он гоҳ давлатҳои демократӣ зуд ба давлатҳои худкома ё тоталитарӣ ё ин ки яккаҳукмронӣ – авторитарӣ табдил меёбанд ва ҳокимияти халқӣ, ки асоси демократия аст, аз байн меравад.

Тавре ки гуфтем, Президент мувофиқи моддаи 69-уми Конститутсия Сарвазир, муовинони ӯ ва аъзои Ҳукуматро таъйин мекунад. Фармони Президент барои тасдиқ ба иҷлосияи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон фиристода мешавад. Агар Парламент фармонро тасдиқ накунад Президент онро дубора мефиристад ва ё шахси дигарро таъйин мекунад. Бубинед, ки иродаи Сарвари давлат аз қарори дастҷамъонаи аъзои Парламент вобастагӣ доштааст. Ё худ мисоли дигар, парламент наметавонад, ки Президентро маҷбуран ба истеъфо фиристад. Вале ин ҳаргиз чунин маъно надорад, ки Президент аз нишондодҳои Конститутсия берун баромада метавонад.

Агар дар фаъолияти Сарвари давлат кирдори муҳолифи Конститутсия ба мушоҳида расад, он гоҳ усули махсуси ба ҷавобгарӣ кашидан ва ба истеъфо фиристодани ӯ ба қор мебарояд, ки дар ин сурат ҳулосаи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дорад. Мувофиқи моддаи 72-юми Конститутсия дахлнопазирии Президент дар сурати аз тарафи ӯ содир шудани хиёнат ба давлат дар асоси ҳулосаи Суди конститутсионӣ ва бо тарафдорӣ аз се ду хиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд, бекор карда мешавад.

§ 2. Тарзи ташкил, сохтор ва таркиби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тавре ки дар мавзӯи пешина қайд карда будем, Ҳукумати Тоҷикистон мақоми олии ҳокимияти иҷроия буда, роҳбарии бевоситаи он ба уҳдаи Президент ва ҳамзамон Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор шудааст.

Мувофиқи моддаи 73-юми Конститутсия Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Сарвазир, муовини яқум ва муовинони ӯ, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ иборат аст. Ба зиммаи Ҳукумат вазифаҳои ниҳоят сершумор вогузор шудаанд, ки ҳамаи онҳоро номбар кардан ғайриимкон аст. Ҳама гуна муваффақият ва норасоӣҳое, ки дар ҳаёти ҳар-рӯзаии мо ба амал меоянд, ба фаъолияти Ҳукумат вобаста мебошад. Масалан, кори нақлиёт, вазъи сохтмон, таҳсил, тандурустӣ, амният, тартиботи ҷамъиятӣ ва садҳо масъалаи дигар. Бо вучуди ин, дар Конститутсия ба таври умумӣ чунин вазифаҳо ҳамчун салоҳияти бевоситаи Ҳукумат муайян карда шудаанд:

– Роҳбарии самаранок ба соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ.

– Иҷрои қонунҳо, қарорҳои яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

– Аъзои Ҳукумат баъди аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин шудан ва тасдиқ гардидани фармон дар ҷаласаи яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон савганд ёд мекунанд.

– Сохтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз вазоратҳо ва кумитаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст, ки онҳоро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва барҳам медиҳад.

Робитаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Президент хеле зич буда, он танҳо дар муҳлати ваколати Президент

фаъолият мекунад. Ҳукумат ваколатҳои худро дар назди Президенти навинтихобшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вомегузорад ва мутобиқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои худро то тасдиқ шудани ҳайати нави Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро менамояд.

Ҳукумат дар ҳолати ғайриимкон будани иҷрои фаъолияти худ метавонад ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба истеъфо баромадан муроҷиат намояд. Ҳар як узви Ҳукумат низ ҳуқуқи ба истеъфо рафтан дорад.

Дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» 12 майи соли 2001 номгӯи фаъолияте, ки ба иҷрои вазифаи аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ нест, муайян карда шудааст (моддаи 11).

Мувофиқи қонуни номбурда узви Ҳукумат ба иҷрои чунин амалҳо ҳуқуқ надорад:

- вакили мақомоти намояндагӣ бошад;
- вазифаи дигарро иҷро кунад;
- шахсан ё ба воситаи шахсони боваринок бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад;
- ғайр аз фаъолияти омӯзгорӣ, илмӣ ва эҷодӣ бо дигар фаъолияти музднок машғул шавад.

Қонуни мазкур, инчунин, муайян кардааст, ки узви Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон наметавонад аз воситаҳои техникӣ, молиявӣ ва иттилоотии хизматӣ бо мақсадҳои ғайрихизматӣ истифода намояд, барои осори нашршуда ва суҳанрониҳои худ, ҳамчун узви Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаққи қалам гирад. Узви Ҳукумат вазифодор аст, ки хангоми ба вазифа таъйин шудан мутобиқи қонунҳо дар бораи даромад ва молумулкии худ маълумот пешниҳод намояд.

Дар сохтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Раёсати Ҳукумат нақши муҳим дорад. Раёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чун таркибии Ҳукумат аст ва мувофиқи моддаи 24-и Қонуни номбурда барои пешакӣ тайёр кардани масъалаҳое, ки дар маҷлисҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷи-

кистон баррасӣ мегарданд, ҳамчун мақоми машваратӣ таъсис дода мешавад. Ҳайати Раёсат аз Сарвазир, муовини якум ва муовинони ӯ иборат аст. Маҷлиси Раёсати Ҳукуматро Сарвазир ва хангоми набудани ӯ муовини якуми Сарвазир мегузаронад. Раёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таҳияи рӯзномаи маҷлиси Ҳукумат қарорҳо қабул мекунад.

Мақоми Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовинони ӯ дар ташкили фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қонуни номбурда пешбинӣ шудааст. Бо супориши Раиси Ҳукумат Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон кори Ҳукуматро ташкил мекунад, яъне вазифаҳоро дар байни муовини якум ва муовинони худаш тақсим мекунад, маҷлиси Раёсати Ҳукуматро мегузаронад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад ва созишномаҳои байниҳукуматиро имзо менамояд, доир ба таъмини иҷрои қарорҳо ва фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон супоришҳо медиҳад, инчунин ваколатҳои дигареро, ки қонун пешбинӣ намудааст, иҷро мекунад. Хангоми набудани Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои ӯро муовини якум иҷро менамояд. Тартиби баррасии масъалаҳо дар Раёсати Ҳукумат дар боби чоруми Дастури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумат аз 7-уми сентябри соли 2001 тасдиқ шудааст, муқаррар гардидааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади татбиқи саривақтии санадҳои Ҳукумат, назорат аз болои иҷрои қарорҳо ва ҳамоҳангсозии фаъолияти вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораҳо ва мақомоти ҳокимияти иҷроия дар маҳалҳо комиссияҳои доимӣ таъсис медиҳад.

Қонун ваколатҳои муовини якум ва муовинони Сарвазирро муқаррар кардааст. Онҳо мувофиқи тақсими вазифаҳо фаъолияти вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идораи давлатии мамлакатро танзим намуда, ба фаъолияти онҳо назорат мекунанд, ба онҳо барои иҷрои қарору фармоишҳои Ҳукумат ва доир ба дигар масъалаҳои

фаъолияташон супоришҳои фаврӣ медиханд.

Дар ташкили кори Ҳукумат ва ба амал баровардани ваколатҳои он ҳиссаи аъзои Ҳукумат низ калон аст. Онҳо ҳам ба соҳаҳои, ки худашон роҳбарӣ мекунад ва инчунин, ба кори умумии Ҳукумат масъуланд. Аъзои Ҳукумат дар баррасии масъалаҳои маҷлиси Ҳукумат иштирок карда, ҳуқуқи ба муҳокимаи маҷлиси Ҳукумат масъала гузоштан доранд, метавонанд лоиҳаи қарорҳои Ҳукуматро таҳия кунанд, лоиҳаи санадҳои қонунгузориро таҳия карда, ба муҳокимаи маҷлиси Ҳукумат пешниҳод намоянд.

§ 3. Салоҳияти Ҳукумат ва шаклҳои фаъолияти он

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон боби панҷум пурра ба Ҳукумат бахшида шудааст ва моддаи 75-уми ин боб салоҳияти Ҳукуматро дар бар мегирад. Дар ин модда гуфта мешавад, ки «**Ҳукумат барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсати додугирифтӣ қарзи давлатӣ ва ёрии иқтисодӣ ба дигар давлатҳо, лоиҳаи бучети давлатӣ, масъалаи андозаи имконпазири касри бучети давлатӣ ва манбаи ҷуброни онро ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд**».

Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян мекунад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок мекунад, роҳбарии самараноки соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангиро таъмин мекунад, низоми мақомоти ҳокимияти иҷроияро роҳбарӣ мекунад, барномаҳои мақсадноки давлатиро таҳия намуда, татбиқи онҳоро таъмин мекунад (моддаи 13).

Салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои иқтисодӣ, бучет, молия, пул, қарз ва андоз, соҳаи иҷтимоӣ, илм, фарҳанг, маориф ва тандурустӣ, истифодабарии табиат ва муҳофизати муҳити зист, таъмини қонуният, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, таъмини мудофия ва амнияти давлатӣ, сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ ва соҳаҳои дигарро дар бар мегирад (моддаҳои 14-22).

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кори вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идораи давлатӣ роҳбарӣ менамояд ва фаъолияти онҳоро назорат мекунад. Муовинони вазирҳо, муовинони раисони кумитаҳои давлатӣ, роҳбарони кумитаҳо ва дигар мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовинони онҳо, роҳбарони мақомоти идораи давлатӣ ва муассисаҳоеро, ки дар санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ пешбинӣ шудаанд, ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод мекунад, аъзои мушовараи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идораи давлатиро тасдиқ мекунад. Ҳукумат инчунин, ваколатҳои дигареро, ки қонун пешбинӣ кардааст, амалӣ мегардонад. Баъзе ваколатҳои худро, агар онҳо ваколатҳои истисноӣ набоянд, ба ихтиёри дигар мақомоти иҷроия вомегузорад. Дар доираи маблағи дар бучет муқарраргардида сарраёсатҳо, кумитаҳо ва комиссияҳо, бозрасҳои давлатӣ ва дигар мақомоти назди худро таъсис медиҳад.

Ҳукумат низомномаи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти иҷроияи худро тасдиқ намуда, сохтори онҳоро муайян ва маблағи заруриро ҷудо намуда, фаъолияти онҳоро назорат мекунад.

Салоҳияти Ҳукумат бо салоҳияти Президент алоқаманд буда, ба шояи иҷроияи ҳокимияти давлатӣ мансуб будани онҳоро нишон медиҳад.

Ҳукумат инчунин, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузори доирад, яъне лоиҳаи қонунҳоро ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад.

Шакли асосии фаъолияти Ҳукумат маҷлисиҳои он мебошад. Маҷлиси Ҳукумат моҳе камаш як маротиба гузаронида мешавад ва дар ҳолате салоҳиятнок ҳисоб мегардад, ки агар дар он камаш аз се ду ҳиссаи аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок дошта бошанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад маҷлисиҳои пӯшида низ гузаронад.

Маҷлиси Ҳукуматро Раиси Ҳукумат ё бо супориши ӯ Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузаронад. Фаъолияти Ҳукумат мувофиқи нақшаи тасдиқгардидаи он, ки дар таҳияи онҳо вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, раисони вилоятҳо,

шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, воҳидҳои сохтории Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамоянд, амалӣ гардонида мешавад. Ба нақшаҳои кори Ҳукумат мувофиқи тартибе, ки Дастури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, тағйироту иловаҳо даровардан мумкин аст.

Доир ба масъалаҳои ба баррасии Ҳукумат пешниҳодшаванда аъзои Ҳукумат, роҳбарони идораҳо, Дастгоҳи иҷроияи Президент ва воҳидҳои сохтории он, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо лоиҳаи қарорҳои (фармоишҳои) Ҳукумат ва маводи барои қабули ин санадҳо зарурӣ пешниҳод менамоянд. Дар ташкили маҷлисиҳои Ҳукумат нақши Раёсати он калон буда, масъалаҳои, ки барои баррасӣ дар маҷлисиҳои Ҳукумат таҳия мегарданд, пешакӣ дар маҷлиси Раёсати Ҳукумат муҳокима карда мешаванд. Раёсати Ҳукумат доир ба рӯзномаи маҷлиси навбатии Ҳукумат қарор қабул менамояд. Дар маҷлисиҳои Ҳукумат ҳамаи масъалаҳои мавриди салоҳияти он ҳаллу ҷароғ мегарданд ва қарорҳои Ҳукумат фақат дар маҷлис қабул карда мешаванд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси моддаи 74-уми Конститутсия ва қонунҳои мамлакат қарор мебарорад ва фармоиш медиҳад. Қарорҳо аз рӯи масъалаҳои таъҷилӣ ва дигар масъалаҳои ҷорӣ дар шакли фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд.

Ба қарору фармоишҳои Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо мегузорад. Қарору фармоишҳои Ҳукумат дар сурати бо Конститутсия ва қонунҳо мувофиқ набуданашон метавонанд аз тарафи Президент ё Суди конститусионӣ беқарор карда шаванд ё амали онҳо боздошта шаванд. Аз болои қарорҳои Ҳукумат шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд дар асоси қонун ба суд шикоят намоянд.

Дар қарорҳои, ки хусусияти меъёрӣ доранд, муҳлати эътибор пайдо кардани онҳо нишон дода шуда, дар ҳолатҳои дигар бошад, онҳо ва аз ҷумла фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи ба имзо расиданашон эътибор пайдо мекунанд.

Мувофиқи Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» тартиби ташкили фаъолият, таҳия ва қабули қарорҳои Ҳукумати Тоҷикистонро Дастури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад.

Дар ҳолатҳои зарурӣ танҳо бо иҷозати Раиси Ҳукумат аз рӯйи масъалаҳои алоҳида бе гузаронидани маҷлис бо роҳи пурсиши хаттӣ аъзои Ҳукумат дар асоси тартиби муқарраргардида метавонанд қарорҳои Ҳукумат қабул карда шаванд.

§4. Муносибати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти судӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми олии ҳокимияти иҷроия бо дигар шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла Парламент ва мақомоти судӣ робитаи зичи ҳамкорӣ дорад. **Алоқаи Ҳукумат бо Маҷлиси Олӣ дар он ифода меёбад, ки Ҳукумат мувофиқи Конституция дар фаъолияти қонунгузорӣ иштирок мекунад, яъне аз ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ бархурдор аст.** Ин ҳуқуқ дар чунин шаклҳо амалӣ мешавад: яқум, пешниҳоди лоиҳаи қонунҳои нав; дуюм, лоиҳаи қонунҳо дар бораи тағйир додан ё бекор кардани қонунҳои қорӣ; сеюм, пешниҳоди хаттӣ дар бораи қабул кардани қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дохил намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои қорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки онро тақлифи қонунгузорӣ низ меноманд.

Инчунин, аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд, ки дар ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ҷаласаҳои алоҳидаи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, кумитаҳо ва комиссияҳои онҳо иштирок кунанд ва суҳанронӣ намоянд.

Муносибати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақомоти судӣ дар асоси Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад. Миёни ин ду шоҳаи ҳокимият аз нигоҳи талаботи давлати демократӣ набояд ҳеч гуна даҳлат ва таъсиррасонӣ вучуд дошта бошад.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва хизбҳои сиёсӣ низ танҳо дар асоси қонунҳо бо Ҳукумат ҳамкорӣ мекунанд. Бояд гуфт, ки дар тӯли 25 соли Истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пояҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ гузошта шудаанд ва ҷунонки воқеияти имрӯзаи иҷтимоию сиёсии кишварамон гувоҳӣ медиҳад, инкишофи озодонаи ҳар гуна иттиҳодияҳои шаҳрвандон, муассисаҳои ғайриҳукуматӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, маҳфилҳои касбӣ ва ассотсиатсияҳо танҳо ба манфиати пешрафти мамлакат хизмат мекунад. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳуқуқи комил доранд, ки дар асоси қонун ба фаъолияти Ҳукумат таъсир расонида, ба ислоҳи камбудиву норасоииҳои фаъолияти он мусоидат кунанд. Ин гуна ҳамкорӣ дар шакли пешниҳодоти гуногун ба мақомоти ҳокимияти иҷроия сурат мегирад.

Саволҳо:

1. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кадом шоҳаи ҳокимияти давлатӣ дохил мешавад?
2. Сарвазир ва аъзои Ҳукуматро кадом мақомот ҳуқуқи таъйин кардан дорад?
3. Ваколатҳои Ҳукуматро тибқи Конститутсия номбар намоед.
4. Мувофиқи қонун аъзои Ҳукумат кадом амалҳоро иҷро карда наметавонанд?
5. Сохтори Ҳукумат чӣ гуна аст?
6. Нақши Раёсати Ҳукумат дар сохтори Ҳукумат чӣ тавр аст?
7. Ваколатҳои Сарвазирро номбар намоед.
8. Фаъолияти Ҳукуматро ғайр аз Конститутсия боз кадом қонун ба танзим медарорад?
9. Салоҳияти Ҳукумат кадом соҳаҳои ҳаёти кишварро фаро мегирад?
10. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории Ҳукумат чӣ гуна сурат мегирад?
11. Шакли асосии фаъолияти Ҳукумат кадом аст?
12. Санадҳои Ҳукуматро номбар кунед.
13. Муносибати Ҳукуматро бо дигар шоҳаҳои ҳокимият шарҳ диҳед.

БОБИ 12. ҲОКИМИЯТИ СУДӢ

§ 1. Мафҳумҳои ҳоқимияти судӣ ва адолати судӣ.

Принсипҳои адолати судӣ

Чи тавре ки дар мавзӯҳои гузашта қайд намуда будем, ҳоқимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба се шоҳаи мустақил – қонунгузор, иҷроия ва судӣ тақсим мешавад ва ҳар яке аз онҳо дар асоси Конститутсия ва қонунҳо бо тарзу усули муайян вазифаҳои ба худ хосро иҷро менамоянд. Ҳоқимияти судӣ низ ҳамчун навъи мустақили ҳоқимияти давлатӣ мувофиқи моддаи 84-и Конститутсия ба ҳифзи ҳуқуқи озодаҳои инсонро шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо ва қонуниятро адолат масъул аст.

Таҷрибаи таърихӣ гувоҳи медиҳад, ки муҳофизати судӣ ягона шакли муқаррар намудани ҳақиқати воқеа ва беҳтарин роҳи ҳалли ҳар гуна муноқишаҳо. Мо дар зиндагӣ борҳо шояд он мешавем, ки дар натиҷаи поймол кардани қонунҳо ва содир намудани қонуншиканӣ ашхоси ғуногун ба ҷазоҳои ба кирдорашон сазовор қашида мешаванд. Нуқтаи охириро дар муайян кардани асли кирдор ва ҷазо барои он танҳо суд мегузорад.

Ҳамин тавр, суд на танҳо манфиати шахси алоҳида ё ташкилоту муассиса, балки давлатро низ ҳимоя мекунад, ки дар маҷмӯъ, онро адолати судӣ мегӯянд. Таъмини адолат ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки агар ҳуди мақомоти суд аз ҳар гуна фишору даҳлати сохторҳои давлатӣ озод буда, судяҳо ҳақиқатро дар асоси далелҳои мавҷуда, ҳолисона, аз рӯи вичдон ва донишу малакаи касбиашон ҷустуҷӯ ва дарёфт кунанд.

Конститутсия аниқ муқаррар кардааст, ки ҳоқимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад. Ин мулоҳиза чунин маънӣ дорад, ки ягон мақомоти дигар ё шахсони алоҳида ҳуқуқи таъмини адолати судиро надоранд. Ҳонандагони азиз ба хубӣ дарк кардаанд, ки дар давлати ҳуқуқбунёд ягон мақомот ё ташкилоту муассиса бе асоси қонунӣ, худ аз худ амал карда наметаво-

над. Барои ҳамачониба равшан кардани вазифаҳо, тарзу усули фаъолият ва ҳалли масъалаҳо, ки дар назди мақомоти судӣ қарор доранд, Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26-уми июли соли 2014 қабул шудааст, ки роҳнамои фаъолияти мақомоти суд мебошад.

Ҳам дар Конститутсия, ки боби 8-уми он пурра ба суд бахшида шудааст ва ҳам дар қонуни конститутсионии мазкур принципҳои адолати судӣ муқаррар шудаанд. **Принцип гуфта, усулҳои асосии роҳбарикунандаро дар ин ҷо он навъи фаъолият меноманд.** Дар Конститутсия зикр шудааст, ки адолати судиро танҳо мақомоти суд – Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе амалӣ мекунанд.

Зери мафҳуми «адолати судӣ» чиро фаҳмидан мумкин аст? Адолати судӣ ба маънои васеаш ҳамин аст, ки судҳо меъёрҳои ҳуқуқиро нисбат ба баҳсҳо ва масъалаҳои дигари ҳуқуқӣ аз рӯйи парвандаҳои гражданин, ҷиноятӣ, оилавӣ ва маъмури дар маҷлисҳои судӣ татбиқ менамоянд.

Баробарии шахрвандон сарфи назар аз насабу наҷод, вазъи иҷтимоӣ, ақидаҳои сиёсӣ, мансубият ба дину мазҳаб ва навъи машғулият дар назди суд яке аз принципҳои асосии фаъолияти суд ба шумор меравад. Яъне дар истифода аз ҳуқуқи ҳимояи судӣ ҳама шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, шахрвандони хориҷӣ ва бетабаият низ баробар мебошанд.

Принципи дигар – мустақилияти пурраи судҳо мебошад. Ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ онҳо танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд. Ваколат, дахлнопазирӣ, махфӣ будани машварати судҳо ҳангоми баровардани санадҳои судӣ, ҳуқуқи ба истеъфо баромадан, ҷавобгарӣ барои беэҳтиромӣ ба суд ва дигар масъалаҳои фаъолияти судро қонун муайян кардааст.

Принципи сеюм – ба таври дастаҷамъӣ ва ғайри танҳо муҳо-

кима шудани парвандаҳо аз тарафи судҳо мебошад. Ба таври дастаҷамъӣ ё худ танҳо баррасӣ шудани парвандаҳо ба ҷиғунагии парванда ва ҷинояти содиршуда вобастагӣ дорад. Масалан, агар парванда – парвандаи граждани бошад, онро як худи судя баррасӣ мекунад, вале агар барои ҷинояти содиршуда қонуни ҷиноятӣ зиёда аз 5 сол маҳрумӣ аз озодиро пешбинӣ кунад, он гоҳ дар баррасии парванда баробар бо судя ду машваратчи низ иштирок мекунад.

Принсипи ҷорум забони мурофияи судӣ мебошад. Дар моддаи 88-уми Конституция ин масъала ҳал шудааст, яъне дар он гуфта мешавад, ки мурофияи судӣ ба забони давлатӣ ва ё забони аксарияти аҳолии маҳал баргузор мегардад. Шахсоне, ки забони мурофияро намедонанд, бо тарҷумон таъмин карда мешаванд.

Ошкоро сурат гирифтани баррасии парвандаҳо дар тамоми судҳо принсипи панҷуми адолати судӣ мебошад. Аммо қонун муайян кардааст, ки дар баъзе ҳолатҳо мурофия метавонад пӯшида гузарад, лекин қарор ё ҳукмномаи суд дар ин маврид ошкоро эълон карда мешавад.

Танҳо суд қодир аст, ки баъди мурофияи судӣ шахсро гунаҳкор ё бегуноҳ эътироф кунад. Дар таҷрибаи судии кишвари мо борҳо ҳодисаҳои шудаанд, ки суд ин ё он шахсро баъд аз ҳама тарафа баррасӣ намудани парвандаи ӯ бегуноҳ эълон кардааст. Чунин ҳолатҳо аз он сабаб рух медиҳанд, ки мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ ба таври лозима ҳолатҳои парвандаро намесанҷанд ё худ ба шитобкорӣ роҳ медиҳанд.

Принсипи шашум – манъ будани даҳолат ба ғайолияти судҳо мебошад. Қонунҳои амалкунанда барои содир намудани беэҳтиромӣ ба суд ҳангоми баргузори маҷлиси судӣ ё ин ки ҳалалдор намудани ҷараёни баррасии парвандаҳо ҷавобгарӣ муқаррар намудааст.

Принсипи ҳафтум ҳамин аст, ки судя ҳуқуқи даҳопазирӣ дорад. Ин даҳопазирӣ на танҳо ба шахсияти судя, балки ба манзил, ҷойи қор, нақлиёт, воситаҳои алоқаи дар ихтиёри ӯ буда, ҳуҷҷатҳо ва ашёи шахсии ӯ низ тааллуқ дорад.

Парвандаи ҷиноятиро нисбати судя танҳо Прокурори генералӣ метавонад оғоз кунад. Бе ризоияти Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии ҶТ судяи Суди конститусионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва бе ризоияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон судяи Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, суди вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе, суди шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, Суди иқтисодии вилоятҳо, Суди иқтисодии шаҳри Душанберо ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва ба ҳабс гирифтани мумкин нест.

Ҳатмӣ будани иҷрои санадҳои судӣ принсипи дигари адолати судӣ ба ҳисоб меравад. Санадҳои судӣ иборат аз ҳалнома, ҳукм, таъйинот ва қарорҳои судҳо баъди эътибори қонунӣ пайдо карданишон барои иҷро ҳатмӣ мебошанд.

Ниҳоят, принсипи охири таъмини амнияти судяҳо мебошад. На фақат судяҳо, балки аъзои оила ва молумулки онҳо низ мувофиқи қонун таҳти ҳимояи махсуси давлат қарор доранд. Агар судя зарур шуморад, бо ариза дар хусуси муҳофизати шахсӣ ва аъзои оила, инчунин, хонаи истиқоматӣ ва молумулкаш муроҷиат мекунад ва ин гуна муҳофизатро мақомоти қорҳои дохилӣ ба таври ройгон таъмин мекунанд. Судя инчунин барои гирифта гаштан, нигоҳ доштан ва истифодаи силоҳ ҳуқуқ дорад.

§2. Мавқеи судя дар мақомоти судӣ: тарзи интиҳоб, таъйин ва озодкуниву бозхонд

Судя шахси мансабдори давлатӣ буда, адолати судиро ба амал мебарорад. Аз ин сабаб Конститутсия, Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26-уми июли соли 2014 нисбат ба хошишмандони вазифаи судя талаботи муайян гузоштаанд. Ин талаботҳо вобаста ба мақоми суд аз ҳамдигар тафовут доранд. Дар моддаи 8-уми Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян шудааст, ки ба вазифаи суд-

яи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ дошта, забони давлатиро донад, синнаш аз 30 кам набошад ва беш аз 7 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад, интиҳоб мешавад.

Тибқи моддаи 12-уми Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба вазифаи судяҳои Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят ва шаҳри Душанбе шахсе интиҳоб ё таъйин мешавад, ки танҳо шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, дорои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ буда, забони давлатиро донад, синни ӯ аз 30 кам набошад ва ҳадди ақал 5 сол собиқаи кории судягӣ дошта бошад.

Ба вазифаи судяҳои судҳои шаҳр ва ноҳия, суди ҳарбии гарнизонҳо, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе шахсе таъйин мешавад, ки танҳо шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, дорои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ буда, забони давлатиро донад, синни ӯ аз 25 кам набошад ва ҳадди ақал 3 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад.

Судя бояд шоистаи номи худ бошад, яъне пеш аз ҳама, худаш қонунҳоро бечунучаро риоя кунад, аз ҳар гуна амалҳое, ки боиси паст шудани обрӯи ҳокимияти судӣ мегарданд, ҳазар намояд. Қонун ба вазифаи дигар машғул шудан, инчунин вакили мақомоти намояндагӣ, узви ҳизб ё созмонҳои сиёсӣ будани судяро манъ кардааст. Ба фаъолияти соҳибкорӣ, ғайр аз фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ машғул шудани судя мумкин нест. Мухлати ваколати судяҳо дар ҳама зинаҳо 10 сол аст.

Тарзи интиҳоб ва таъйини судяҳо ба вазифаашон вобаста ба мақомоти суд аз ҳамдигар фарқ мекунад. Агар раис, муовинони раис ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодиро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб намояд, пас судяҳои Суди Вилояти

Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, судҳои ҳарбии гарнизонҳо, шаҳр ва ноҳияро бо пешниҳоди Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанберо бо пешниҳоди Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин мекунад.

Судяҳо низ мисли дигар мансабдорони давлатӣ аз вазифа озод ё бозхонд шуда метавонанд, инчунин онҳо ҳуқуқи ба истеъфо баромадан доранд. Сабабҳо гуногун шуда метавонанд, масалан, бо сабаби оилавӣ тағйир додани ҷойи истиқомат, аз ҳудуди кишвар баромада рафтани, ба кори дигар гузаштани, эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунии суд, бинобар вазъи бади саломатӣ ё сабабҳои дигари узрнок на кам аз 4 моҳ пайиҳам иҷро карда натавонистани вазифаи судягӣ, бедарак ғоиб шудани ё фавтида эълон намудани, ихтисор шудани шумораи судяҳо, вафоти судя, вайрон кардани қонунгузори меҳнатӣ, тамом шудани муҳлати ваколат, ошкор шудани номувофиқ будани судя ба вазифаи ишғолкардааш ва ғайра.

Тартиби бозхонд ё аз вазифа озод кардани судяҳо ба монанди ҳамон тартибест, ки онҳоро таъйин ва ё интихоб кардаанд. Масалан, судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ аз ҷониби Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Президенти мамлакат, судяҳои Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, судҳои ҳарбии гарнизонҳо, шаҳр ва ноҳия бо пешниҳоди Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе бо пешниҳоди Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бозхонд ва озод карда мешаванд.

Қонун муайян кардааст, ки ҳар судя бо хоҳиши худ сарфи назар аз синну сол ҳангоми на камтар аз сию панҷ сол собиқаи кории умумии ҳуқуқшиносӣ, аз ҷумла на камтар аз бисту панҷ сол собиқаи кории судягӣ доштан, судяи Суди

конститутсионӣ бошад на камтар аз сию панҷ сол собикаи кории умумии ҳуқуқшиносӣ, аз ҷумла на камтар аз понздаҳ сол собикаи кории судягӣ доштан, ҳуқуқ дорад ба истеъфо барояд. Барои судяи ба истеъфо баромада номи судя, кафолати дахлнопазирии шахсӣ ва мансубият ба ҷомеаи судяҳо нигоҳ дошта мешавад ва дар ин бобат ба ӯ шаҳодатнома дода мешавад.

§ 3. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи моддаи 84-и Конститутсия, Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26-уми июли соли 2014 низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро судҳои зерин ташкил медиҳад: Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе ташкил медиҳанд.

Ҳоло ба таври мухтасар мақоми баъзе аз ин судҳоро дида мебароем.

Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар Конститутсия ҳангоми номбар кардани судҳо ба Суди конститутсионӣ мақоми аввал дода шудааст. Инчунин, яке аз моддаҳои боби 8-ум, ки «Суд» ном дорад, ба тарзи ташкил ва салоҳияти Суди конститутсионӣ бахшида шудааст. Дар ин модда гуфта мешавад, ки Суди конститутсионӣ аз 7 нафар иборат буда, яке аз онҳо намоёндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад.

Ба вазифаи судяи Суди конститутсионӣ шахсе интихоб мешавад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, дорои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ буда, синни ӯ аз 30 кам набошад ва ҳадди ақал 7 сол собикаи кории касбӣ дошта бошад. Синни ниҳоии дар вазифаи судяи Суди конститутсионӣ фаъолият намуданро қонуни конститутсионӣ муайян менамояд.

Шахсе, ки бори аввал ба вазифаи судьяи Суди конституционӣ интихоб шудааст, дар иҷтисоии Маҷлиси миллӣ савганд ёд мекунад.

Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои салоҳияти конституционии дар модаи 89-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конституционии мазкур пешбинишуда мебошад.

Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон парвандаҳоро дар хусуси ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат доштани:

- қонунҳо, қарорҳои яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, тавзеҳоти дастурии пленумҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- шартномаҳои байналмилалӣ эътибори қонунӣ пайдонакардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- санадҳои меъёрии ҳуқуқии вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти давлатӣ;

- санадҳои меъёрии ҳуқуқии маҷлисҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе;

- санадҳои меъёрии ҳуқуқии маҷлисҳои вакилони халқи шаҳру ноҳияҳо ва раисони шаҳру ноҳияҳо;

- санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳотро баррасӣ менамояд.

Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин масъалаҳои зеринро баррасӣ менамояд:

- лоиҳаи тағйири иловаҳои ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда, лоиҳаи қонунҳо ва дигар масъалаҳои ба раёипурсии умумихалқӣ пешниҳодшаванда;

- баҳси байни мақомоти давлатиро доир ба салоҳияти онҳо;

– дархости шахрвандонро дар хусуси ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат доштани қонун, дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ, тавзеҳоти дастурии пленумҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки нисбат ба онҳо аз тарафи мақомоти дахлдори давлатӣ ё ҷамъиятӣ, инчунин мақомоти судӣ дар парвандаи мушаххас татбиқ карда шудааст ва ба андешаи онҳо боиси вайрон шудани ҳуқуқу озодиҳои конститутсиониашон гардидааст;

– ваколатҳои дигареро, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конститутсионии мазкур ва дигар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардаанд, анҷом медиҳад.

Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сураати аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон содир шудани хиёнат ба давлат ҳулоса қабул мекунад.

Санадҳои Суди конститутсионӣ қатъист.

Чунонки аз ин нишондоди Конститутсия ва аз унвони ҳуди суд бармеояд, Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми мустақили ҳокимияти судӣ оид ба назорати конститутсионӣ буда, бо мақсади таъмини волоият ва амали бевоситаи меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Чунонки дар боло зикр намудем, Суди конститутсионӣ аз 7 нафар – раис, муовини раис ва 5 судья иборат аст, ки яке аз онҳо намояндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад. Мухлати ваколати судяҳои Суди конститутсионӣ 10 сол аст.

Раис, муовини раис ва судяҳои Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тариқи алоҳида интихоб карда мешаванд. Шахсе интихобшуда ҳисоб мегардад, ки аксарияти овози шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллиро гирифта бошад.

Судяҳои Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вақти иҷрои вазифаҳои худ мустақил буда, фақат тобеи Конститутсия ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷи-

кистон «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошанд. Ягон ҳел мудохила ба фаъолияти онҳо, инчунин, ба ягон шакле таъсиррасонӣ бо мақсади мамониат кардан ба фаъолияти онҳо мумкин нест.

Мақоми судьяи Суди конституционӣ бо ваколати вакилӣ, узвияти ҳизби сиёсӣ ва иттиҳодияи ҷамъиятию сиёсӣ, ишғоли вазифаи дигар, фаъолияти соҳибкорӣ, иҷрои қор ва гирифтани музд дар дигар мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, машғулият ба фаъолияти хусусӣ, ба истиснои фаъолияти эҷодӣ, илмӣ ва омӯзгорӣ номувофиқ мебошад.

Судьяи Суди конституционӣ ҳуқуқ надорад, ки дар суд ё дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба сифати Ҳимоятгар ё намоянда, ғайр аз намояндаи қонунӣ будан иштирок кунад, ягон шахро барои соҳиб шудан ба ҳуқуқ ё озод гардонидан аз масъулият Ҳимоя намояд.

Судьяи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи дахлнопазирӣ дорад.

Дахлнопазирии судьяи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаёт, қадр ва номуси ӯ, манзили истиқоматӣ ва хизматӣ, воситаҳои нақлиёт ва алоқае, ки дар истифодаи ӯ қарор доранд, инчунин ба муросилот, ашё ва ҳуччатҳои вайро дар бар мегирад.

Судьяи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бе ризоияти Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурӣ кашидан, ҳабс кардан ва ба ҳабси хонагӣ гирифтани мумкин нест.

Парвандаҳои ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ нисбати судьяи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо аз тарафи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз карда мешаванд. Парвандаҳои ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ нисбати судьяи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд.

Чораҳои маҷбуркунии мурофиавӣ дар намуди ба ҳабс ва ҳабси хонагӣ гирифтани судьяи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муваққатан дур кардан аз вазифа, азназаргузаронии манзил, кофтукови манзил ва утоқи хиз-

мати ӯ, ҳабси молу мулк, гӯш ва сабт кардани гуфтугӯи телефонӣ ва дигар гуфтугӯҳо, ҳабси муросилот, азназаргузаронӣ ва ёфта гирифтани онҳо, кофтуков, ёфта гирифтани ашё, ҳуччатҳои дорои маълумоти пасандоз ва суратҳисобҳои бонкӣ, ҳабси маблағҳои дар суратҳисобҳо ва пасандозҳо ё дар нигоҳдории бонк ва ташкилотҳои кредитӣ қарордоштаи судьяи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дархости прокурор ё муфаттиш бо розигии Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷозати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешаванд.

Дастгир кардан, маҷбуран овардан, кофтукови шахсии судьяи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, азназаргузаронии молу мулк, воситаҳои нақлиёт ва алоқа, ки онҳоро истифода мебарад, танҳо дар вақти дастгир намудани ӯ ҳангоми содир кардани ҷиноят, дар дигар мавридҳо бошад, танҳо вобаста ба парвандаи ҷиноятии нисбати судьяи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғозгардида бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.

Судьяи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои изхори ақидааш таҳти ягон ҳел таъсиррасонӣ қарор додан мумкин нест.

Бозхонди судьяи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавридҳои зерин амалӣ мегардад:

– бо хоҳиши ҳудаш;

– бинобар қонё гардонидани аризаи хаттии судьяи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба истеъфо баромадан;

– нисбати судьяи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд будани ҳукми айбдоркунанда, ки эътибори қонунӣ пайдо кардааст;

– дар асоси ҳалномаи қувваи қонунӣ пайдокардаи суд дар бораи ғайри қобили амал эътироф намудан, маҳдуд сохтани қобилияти амалкунӣ, бедарак ғоиб эътироф намудан ё ғавтида эълон намудани ӯ;

- вафоти судя;
- машгул шудани судя бо фаъолияте, ки ба вазифаи ӯ но-мувофиқ аст;
- қатъ гаштани шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- барои истиқомати доимӣ баромада рафтани аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- содир намудани кирдоре, ки шаъну эътибори судяро паст мезанад;
- бе сабабҳои узрнок дар мувофиқаҳои судӣ зиёда аз ду маротиба пайдарпай иштирок накардан ё саркашӣ намудани судяи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз овоздиҳӣ оид ба қабули қарор;
- бо сабаби вазъи саломатӣ ё бо дигар сабабҳои узрнок муддати дуру дароз (на камтар аз чор моҳ пай дар пай) вазифаҳои худро иҷро накардани судя;
- ба охир расидани муҳлати ваколат;
- бинобар ба кори дигар гузаштан;
- ба нафақа баромадан;
- вайрон кардани тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба танзими анъана ва чашну маросимҳо.

Қарорҳои Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъӣ буда, доир ба онҳо шикоят кардан мумкин нест ва иҷрои онҳо аз тарафи ҳамаи мақомот, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, асҳоби сиёсӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор ва шахрвандон, ки қарорҳо ба онҳо дахл доранд, хатмӣ мебошанд.

Санадҳои Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қарор, хулоса ва таъйинот иборатанд.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Чунонки аз унвони суд маълум аст, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми олии судӣ ба ҳисоб рафта, назорати судиро аз болои фаъолияти Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, судҳои ҳарбии гарнизонҳо, шаҳр ва ноҳия оид ба парвандаҳои граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва дигар парвандаҳои дар тобеияти ин судҳо буда амалӣ менамояд.

Бояд гуфт, ки вазифа ва салоҳияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле мураккаб ва пурмасъулият мебошад. Вай дар доираи салоҳияти худ парвандаҳоро ба сифати суди зинаи якум ва дуюм бо тартиби назоратӣ аз рӯи ҳолатҳои навошкоргардида баррасӣ менамояд; ҳуқуқ дорад дар бораи конститутсионӣ будани қонуни татбиқшуда оид ба парвандаи мушаххас ба Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат намояд; таҷрибаи судиро ҷамъбаст менамояд, омори судиро таҳлил менамояд, ба судҳо доир ба масъалаҳои татбиқи қонунҳои амалқунанда, ки хангоми баррасии парвандаҳои судӣ ба миён меоянд, тавзеҳоти дастурӣ медиҳад, барои аз тарафи судҳо иҷро намудани ин тавзеҳот назорат мекунад; дар доираи салоҳияташ масъалаҳоеро, ки аз шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд, ҳаллу фасл менамояд; дигар салоҳиятҳоеро, ки қонун пешбинӣ намудааст, амалӣ мегардонад.

Дар Суди Олӣ Пленуми Суди Олӣ, Раёсати Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои граждании Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои оилавии Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурии Суди Олӣ ва Коллегияи ҳарбии Суди Олӣ таъсис дода мешавад.

Дар муайян қардани ҳайати Суди Олӣ бевосита Президент ва Маҷлиси миллӣ иштирок мекунад. Ҷунончи, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ҳайати раис, муовини якум, муовинон, судяҳо ва машваратчиёни халқӣ интихоб намуда, шумораи судяҳои Суди Олиро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зинаи олии судӣ буда, дар ҳайати Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум, муовинони ӯ, котиби Пленум ва судяҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад.

Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавридҳои зарурӣ, вале на камтар аз ду маротиба дар як сол

аз ҷониби Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват карда мешавад. Ҷаласаи Пленумро Раиси Суди Олӣ таъйин мекунад.

Тавзеҳоти дастурии Пленуми Суди Олӣ оид ба татбиқи қонунгузорӣ, ки дар мавриди баррасии парвандаҳои судӣ пайдо мешаванд, барои судҳо, дигар мақомату шахсони мансабдор, ки қонуни тавзеҳшударо татбиқ менамоянд, хатмӣ мебошанд.

Санадҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – ҳалнома, ҳукм, таъйинот ва қарор мебошанд.

Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар давлатҳои пешрафтаи мутамаддини ҷаҳон ҳама гуна баҳсҳо дар мақомоти суд ҳал карда мешаванд. Бо ривоч ёфтани шаклҳои гуногуни моликият ва рушди соҳаи иқтисодӣ дар ин давлатҳо хоҳу ноҳақ зуд-зуд баҳсҳо пайдо мешаванд, ки мазмуни молумулкӣ ва иқтисодӣ доранд, яъне ба муносибатҳои пуливу молӣ, қарз, андоз, соҳибкорӣ ва тичорат дахл мекунанд. Барои сари вақт ҳал намудани чунин баҳсҳо судҳои махсус – судҳои иқтисодӣ таъсис дода мешаванд.

Дар низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чунин наъми суд амал мекунад, ба ҳалли масъалаҳои соҳаи иқтисодӣ машғул мебошанд. То қабули Конститутсияи соли 1994 баҳсҳои хоҷагии қорхонаву ташкилотҳоро мақоми махсус – суди арбитражӣ ҳал мекард.

Ҳамин тавр, Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми олии судӣ доир ба ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ва парвандаҳои дигаре, ки бо фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар фаъолияти иқтисодӣ алоқаманданд, инчунин парвандаҳои дигари аз ҷониби судҳои иқтисодӣ баррасигардида ба ҳисоб рафта, назорати судиро аз болои фаъолияти Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе оид ба парвандаҳои иқтисодии дар тобеияти онҳобуда амалӣ менамояд.

Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз раис, муовини якум, муовини раис ва судяҳо иборат аст. Шумораи судяҳои ин судро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд. Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷи-

кистон дар ҳайати Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раёсати Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва коллегияи судии Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад.

Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон зинаи олии судӣ буда, дар ҳайати Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум, муовинҳои ӯ, котиби Пленум ва судяҳои Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад.

Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои муҳимтарини фаъолияти судҳои иқтисодиро ҳал мекунад.

Судҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Пайдоиши судҳои ҳарбӣ ба соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсиси артиши миллӣ ва мақомоти ҳарбии Тоҷикистон вобастагӣ дорад.

Судҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Гвардияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарраёсати Қўшунҳои сарҳади Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофияи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қўшунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бригадаи посбоникунандаи Сарраёсати иҷроӣ чазои ҷиноятии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии таъминоти амволи махсуси назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, корхонаҳо, муассисаҳо, дигар ташкилотҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоми қисмҳои ҳарбӣ адолати судиро амалӣ менамоянд.

Дар қисмҳои ҳарбии дигар давлатҳо, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеъ гардидаанд, адолати судӣ аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи созишномаҳои баймзорасидаи байнидавлатӣ ба амал бароварда мешавад.

Судҳои ҳарбӣ дар ҳайати Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи принсипи худудӣ дар маҳалли воқеъшавии гарнизонҳо таъсис дода шуда, аз судҳои ҳар-

бии гарнизонҳо ва коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошанд.

Фаъолияти судҳои ҳарбӣ ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои хизматчиёни ҳарбӣ, шахрвандоне, ки аз ҷамъомади ҳарбӣ мегузаранд ва дигар шахрвандон, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии қисмҳо, корхонаю муассиса ва ташкилотҳои ҳарбӣ, мустақкам қардани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нигаронида шудааст.

Ба судҳои ҳарбӣ ҳалли чунин парвандаҳо вогузор шудааст:

– парвандаҳо дар бораи тамоми ҷиноятҳои, ки хизматчиёни ҳарбӣ, ҳамчунин уҳдадорони ҳарбӣ дар давраи гузаштани ҷамъомади ҳарбӣ содир намудаанд; парвандаҳо дар бораи тамоми ҷиноятҳои, ки шахсони ҳайати афсарӣ, прапоршиқҳо, сержантҳо, старшинаҳо ва аскарони Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хизматчиёни ҳарбии Қўшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, хизматчиёни ҳарбии Гвардияи миллии ва Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда ва мудофияи граждани назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон содир кардаанд;

– парвандаҳо дар бораи ҷиноятҳои, ки хизматчиёни ҳарбии қўшунҳои дохилӣ, воҳидҳо ва қисмҳои милисаи аз рӯйи даъват ташкил кардашудаи Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохтмончиёни ҳарбӣ содир кардаанд;

– парвандаҳо дар бораи ҷиноятҳо бар зидди тартиби муқарраршудаи адои хизмат, ки шахсони ҳайати роҳбарикунандаи муассисаҳои ислоҳӣ содир намудаанд;

– парвандаҳо дар бораи ҷосусӣ;

– парвандаҳо дар бораи ҷиноятҳои, ки қонун пешбинӣ кардааст.

Ба низоми судҳои ҳарбӣ коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва судҳои ҳарбии гарнизонҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд.

Суди ҳарбии гарнизон дар ҳудуде, ки як ё якчанд гарнизони ҳарбӣ воқеъ гардидааст, ташкил мешавад ва аз раис,

муовини раис, судяҳо ва машваратчиёни халқӣ иборат аст. Дар судҳои ҳарбӣ, ки аз панҷ ва зиёда аз он судяҳо иборат аст, вазифаи муовини раис муқаррар карда мешавад.

Шумораи судяҳо барои ҳар як суди ҳарбии гарнизон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

Саволҳо:

1. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом мақомоти давлатӣ адолати судиро ба амал мебарорад?
2. Фаъолияти судҳо ғайр аз Конститутсия боз кадом санади меъёриву ҳуқуқӣ ба танзим мебарорад?
3. Адолати судӣ чист?
4. Принсипҳои адолати судӣ кадомҳоянд ва чӣ гуна мазмун доранд?
5. Мувофиқи судӣ бо кадом забон сурат мегирад?
6. Мафҳуми дахлнопазирӣ ба қори судяро шумо чӣ гуна мефаҳмед?
7. Парвандаи ҷиноятиро нисбати судя кӣ оғоз карда мегардад?
8. Судяҳои кадом мақомоти судӣ бо пешниҳоди Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Президент таъйин ва оғоз карда мешаванд?
9. Кӣҳо ба вазифаи судяҳои Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ВМКБ, суди вилоят ва шаҳри Душанбе интихоб ва таъйин шуда мегардад?
10. Муҳлати ваколати судяҳо чанд сол аст?
11. Оё судя ҳуқуқи ба истеъфо баромадан дорад ва он чӣ гуна амалӣ мегардад?
12. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед.
13. Суди конституционӣ дар низоми судӣ чӣ гуна мақом дорад?
14. Салоҳияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед.
15. Мақсади таъсиси судҳои ҳарбӣ чист?
16. Судҳои иқтисодӣ ба ҳалли кадом масъалаҳо машғуланд?

БОБИ 13. МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз мақомоти намояндагӣ ва иҷроия иборат мебошад (моддаи 76-и Конститутсия). Фаъолияти онҳо дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004 «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ», қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, ба танзим дароварда мешавад. Асоси иқтисодӣ ва молиявӣ фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро маблағҳои бучетӣ, молиявӣ онҳо, инчунин, объектҳои ташкил медиҳад, ки барои хоҷагидорӣ ба онҳо супорида шудаанд ва он объектҳо манбаи ба даст овардани даромад ва қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоӣ иқтисодӣ аҳоли мебошанд, ташкил медиҳанд. Онҳо фаъолияти худро бо роҳи фароҳам овардани шароити мусоид барои аз ҷониби шаҳрвандон амалӣ намудани ҳуқуқҳои конституционӣ худ оид ба иштирок дар идоракунии қорҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ анҷом медиҳанд.

Фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар асоси принципҳои қонуният ва адолати иҷтимоӣ; ҳифзи ҳуқуқи озодагии инсон ва шаҳрванд; ба таври демократӣ, ошкоро ва бо дарназардошти гуногунандешӣ сиёсӣ ҳал намудани масъалаҳо; масъулият барои натиҷаҳои фаъолияти худ дар назди аҳоли; изҳори иродаи аҳоли ба воситаи Маҷлиси вакилони халқи дахлдор; мустақилияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҳалли масъалаҳои доираи ваколати худ; дастаҷамъӣ будани фаъолияти мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва яккасари дорӣ фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба роҳ монда шудааст.

Қисми таркибии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳад. Он аз Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе,

шаҳр ва ноҳия иборат мебошад. Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро интихобкунандагони воҳидҳои маъмурию ҳудудии дахлдор дар асоси принсипҳои умумӣ, баробар, мустақим, бо овоздиҳии пинҳонӣ ба муҳлати 5 сол интихоб мекунанд. Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз синни 18 метавонад вакили Маҷлиси вакилони халқи дахлдор интихоб шавад. Шумораи вакилони Маҷлиси вакилони халқи дахлдорро Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия дар доираи меъёрҳои зерин муайян мекунанд: барои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанбе – то 70 нафар, барои шаҳр ва ноҳия то 40 – нафар.

Маҷлиси вакилони халқ дар сурати интихоб шудани на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии муқарраршудаи вакилони он ваколатдор мебошад.

Ба салоҳияти он қабули бучет, назорат аз болои он ва тасдиқи ҳисоботи он; муайян намудани роҳҳои инкишофи иқтисодию иҷтимоии маҳал; муқаррар намудани андоз ва пардохтҳои мувофиқи қонун; тарзи идора ва ихтиёрдорӣ намудани молияти коммуналро муайян намудан ва истифодаи самараноки онро назорат кардан; дар доираи ваколати худ муносибатҳои вобаста ба истифодаи об, замин ва дигар сарватҳои табииро тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқ танзим намудан, дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун пеш аз муҳлат қатъ намудани ваколати вакилони Маҷлиси вакилони халқ; оид ба таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ тадбирҳои зарурӣ андешидан; комиссияҳои доимӣ, муваққатӣ ва мақомоти дигарро таъсис додан; инчунин, ҳайат ва низомномаи онҳоро тасдиқ намудан; дастури Маҷлиси вакилони халқро қабул намудан ва дигар салоҳиятҳои оғозӣ намудани онро қонунгузорӣ муқаррар намудааст, дохил мешаванд.

Ҳамзамон, Маҷлиси мақомоти намоёндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳуқуқ дорад, ки ба Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия хангоми мавҷуд будани асос бо овоздиҳии пинҳонӣ

ва бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси вакилони халқи дахлдор нобоварӣ изҳор намуда, ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи озод намудани ӯ пешниҳод манзур намояд.

Шакли асосии фаъолияти Маҷлиси вакилони халқ иҷлосия мебошад. Иҷлосияи якуми он на дертар аз як моҳи баъди интихоботи Маҷлиси вакилони халқ аз тарафи раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва дар вақти набудани раис аз тарафи яке аз муовинони ӯ, ки вакили ин Маҷлиси вакилони халқ мебошад, даъват карда мешавад. Иҷлосия соли на камтар аз чор маротиба даъват карда мешавад. Иҷлосияи Маҷлиси вакилони халқ бо ташаббуси на камтар аз се як ҳиссаи шумораи умумии вакилони он низ даъват шуда метавонад.

Иҷлосияи маҷлиси вакилони халқро раис ва ҳангоми набудани раис яке аз муовинони ӯ, ки вакили маҷлиси вакилони халқ мебошад, мекушояд ва ба он раисӣ мекунад. Иҷлосия дар сурате ваколатдор ҳисобида мешавад, ки дар он на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи муқарраршудаи вакилон иштирок дошта бошанд. Аз рӯи масъалаҳое, ки дар иҷлосия баррасӣ мешаванд, маҷлиси вакилони халқ бо овоздиҳии ошкоро ё пинҳонӣ бо тарафдорӣ аз нисф зиёд ё аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон қарор қабул мекунад. Қарорҳои маҷлиси вакилони халқ дар ҳудуди он хусусияти умумихатмӣ доранд. Ҷамзамон, иҷрои қарорҳои Маҷлиси вакилони халқ, ки дар доираи ваколоти он қабул шудаанд, барои мақомоти давлатӣ, муассисаҳо, қорхонаҳо ва ташкилотҳо, новобаста аз тобеияти идоравӣ ва шакли моликиятшон, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон дар ҳудуди дахлдор ҳатмӣ мебошанд. Маҷлиси вакилони халқ метавонад қарорҳои худро тағйир диҳад ва ё бекор кунад. Дар сурати ба Конститутсия ва қонун мувофиқат накардани санадҳои Маҷлиси вакилони халқ онҳо аз тарафи ҳуди Маҷлиси вакилони халқ, мақомоти болоӣ ва ё суд бекор карда мешаванд. Дар фаъолияти Маҷлиси вакилони халқ мавқеи комиссияи доимӣ хеле калон аст. Онҳоро Маҷлиси вакилони халқ таъсис медиҳад. Номгӯӣ ва шумораи ҳайати комис-

сияи доимӣ ва муваққати ро бо пешниҳоди Раиси маҷлиси вакилони халқ Маҷлиси вакилони халқ муайян менамояд. Раис ва аъзои онҳо аз ҳисоби вакилон интиҳоб карда мешаванд. Комиссияҳои мазкур бо мақсади мусоидат ба баррасии пешакии масъалаҳо ва ба иҷлосия манзур намудани онҳо, татбиқи қарорҳои Маҷлиси вакилони халқ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода мешаванд.

Қисми дигари мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳад. Он аз Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, идораҳо, кумитаҳо, шӯъбаҳо ва дигар сохторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия иборат мебошад. Раис ҳокимияти иҷроияро дар маҳал амалӣ менамояд ва мақомоти намоёндагӣ ва иҷроияро дар воҳидҳои маъмурию ҳудудии дахлдор сарварӣ мекунад. Ёро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод менамояд ва ба тасдиқи Маҷлиси вакилони халқ дахлдор пешниҳод менамояд. Дар сурати дар Маҷлиси вакилони халқ дахлдор тасдиқ нашудани номзадии раис Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад ёро такроран ба Маҷлиси вакилони халқ барои тасдиқ пешниҳод намояд ё шахси дигарро ба ин вазифа таъйин намуда, барои тасдиқ ба Маҷлиси вакилони халқ пешниҳод намояд. Ҳамзамон хангоми пешниҳоди Президентро дар хусуси аз вазифа озод намудани раис тасдиқ накардани Маҷлиси вакилони халқ дахлдор, масъала такроран барои тасдиқ пешниҳод карда мешавад. Дар сурате ки шахс вакили Маҷлиси вакилони халқ дахлдор набошад, ё ба вазифаи раис ҳамчун иҷрокунанда таъйин гардида ва баъди вакил интиҳоб шуданаш бо тартиби дар боло овардашуда ба вазифа таъйин ва барои тасдиқ пешниҳод карда мешавад. Раис дар ҳудуди воҳидҳои маъмурию ҳудудии дахлдор салоҳиятҳои муайянкардаи қонунгузорию амалӣ менамояд. Ё иҷлосияи вакилони Маҷлиси халқро даъват намуда, ба он раисӣ мекунад, фаъолияти комиссияҳои доимии Маҷлиси вакилони халқро ҳамоханг месозад, лоиҳаи буҷетро барои қабул ба Маҷлиси вакилони халқ пешниҳод менамояд, барои

тасдиқи Маҷлиси вакилони халқ барномаҳои тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ ва дигар барнома ва нақшаҳои рушди иҷтимоиро пешниҳод менамояд ва доир ба иҷрои онҳо дар иҷлосия ҳисобот медиҳад, дар доираи ваколати худ оид ба такмили тартиботи ҳуқуқӣ ва пурзӯр намудани мубориза бо ҷинояткорӣ, таъмини амнияти шаҳрвандон, ҳифзи ҳуқуку озодиҳои онҳо чораҳо меандешад, моликияти коммуналиро дар доираи ваколати худ идора менамояд, дар доираи ваколати худ масъалаҳои оид ба заминро ҳал менамояд, қабули шаҳрвандонро ба роҳ мемонад, арзу шикоят ва таклифҳои онҳоро баррасӣ менамояд, инчунин, дигар ваколатҳоеро, ки қонунгузорӣ муқаррар намудааст, амалӣ менамояд.

Доир ба масъалаҳои ваколати худ раис дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти болоӣ ва Маҷлиси вакилони халқи дахлдор ҳисоботдиҳанда ва масъул мебошад.

Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳр ва ноҳия ҳангоми дар асоси аризаи худ ба истеъфо рафтан; ба қувваи қонунӣ даромадани ҳалномаи суд дар хусуси ғайри қобили амал донишани ӯ; ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми айбдоркунии суд, мунтазам иҷро накардани уҳдадориҳои хизматӣ ва қатъи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз вазифа озод карда мешавад.

Мувофиқи моддаи 78-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот Ҷамоат аст. Фаъолияти Ҷамоат дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот» аз 5 августи соли 2009 ба танзим дароварда мешавад. Мутобиқи Қонуни мазкур худидоракунии шаҳрак ва дехот - фаъолияти аҳолии шаҳрак ва дехот мебошад, ки бевосита ё ба воситаи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот тахти масъулияти худ барои ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии аҳамияти маҳаллидошта, бо дарназардошти манфиатҳои умумичамъиятӣ, анъанаҳои миллӣ ва хусусиятҳои маҳаллӣ, амалӣ карда мешавад. Мақоми худидоракунии шаҳрак ва дехот – Ҷамоат (Ҷамоати шаҳрак ва Ҷамоати дехот) мебошад, ки аз ҷониби интиҳобкунандагон шаҳрак ва дехот интиҳоб мешаванд.

Ҷамоат аз вакилон иборат буда, онҳо дар асоси прин-сипҳои умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ ба муҳлати 5 сол интихоб мешаванд. Шумораи вакилони Ҷамоат дар маҷлиси Ҷамоат муайян карда мешавад, ки онҳо аз 15 нафар кам ва аз 40 нафар зиёд буда наметавонанд. Ҳар як деҳа, новобаста аз шумораи интихобкунандагонаш, дар Ҷамоат бояд ҳадди ақал як нафар намоянда дошта бошад. Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки синни ӯ аз 18 кам набошад ва дар ҳудуди шаҳрак ва деҳоти дахлдор на камтар аз 3 соли охир истиқомат дошта бошад ва забони давлатиро донанд, метавонанд номзад ба вакили Ҷамоат пешбарӣ шаванд. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рӯзи интихобот синнашон ба 18 расидааст, қатъи назар аз миллат, наҷод, чинс, забон, этноқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсилот ва молумулк ҳуқуқи интихоб кардан ва интихоб шудан ба Ҷамоатро доранд. Шаҳрвандоне, ки мутобиқи ҳалномаи суд ғайриқобили амал доништа шудаанд; дар асоси ҳукми суд дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ мебошанд; бо қарори суд дар муассисаҳои таъбиқоти маҷбури қарор доранд; ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнини қасдона содир кардаанд; барои содир кардани ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин айбдор шудаанд ё дар кофтуков мебошанд ҳуқуқи ба вакили Ҷамоат номзад шуданро надоранд. Номзаде ба вакилии Ҷамоат интихобгардида доништа мешавад, ки дар интихобот аз 50 дарсад зиёди овозҳои интихобкунандагони дар овоздиҳӣ иштироккardаро гирифтааст.

Агар дар интихобот камтар аз 50 дарсади интихобкунандагони ба рӯйхати интихобкунандагон дохилшуда иштирок карда бошанд, он барпо шуда доништа мешавад. Ҷамоат дар сурати интихоб шудани на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон салоҳиятнок мебошад.

Шакли асосии фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот маҷлиси Ҷамоат мебошад, ки соли на камтар аз чор маротиба даъват карда мешавад. Маҷлиси якуми Ҷамоати навинтихобшударо комиссияи интихоботи Ҷамоат дар муддати на дертар аз ду ҳафтаи баъди интихоби вакилони Ҷамоат даъват менамояд. Маҷлиси Ҷамоат дар

сурати иштироки аз се ду хиссаи шумораи умумии вакилони Ҷамоат салоҳиятноки мебошад.

Маҷлиси якуми Ҷамоатро раиси комиссияи интихоботи Ҷамоат мекушояд ва то интихоб шудани раиси Ҷамоат ба он раисӣ намуда, дар овоздиҳии вакилони Ҷамоат иштирок намекунад.

Маҷлиси Ҷамоат ошкоро гузаронида шуда, дар он на-
мояндагони ташкилотҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои
сиёсӣ, воситаҳои ахбори омма ва шаҳрвандоне, ки дар ҳу-
дуди шаҳрак ва деҳоти дахлдор зиндагӣ мекунанд, бо муво-
фиқаи раиси Ҷамоат метавонанд иштирок намоянд.

Дар Ҷамоат Шӯрои Ҷамоат ҳамчун мақомоти
дастачамъӣ дар ҳайати 7 – 11 нафар ташкил карда мешавад.
Дар Ҷамоат бо мақсади баррасии пешакӣ ва тайёр намуда-
ни масъалаҳо, инчунин назорати иҷроӣ қарорҳои Ҷамоат,
шӯрои Ҷамоат ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз ҳайати
вакилони Ҷамоат комиссияҳо таъсис дода мешавад.

Раиси Ҷамоат дар маҷлиси Ҷамоат аз ҳайати вакилони
он бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии вакилони
Ҷамоат ба вазифа интихоб ва аз вазифа озод карда мешавад.
Номзатҳои раиси Ҷамоатро раиси шаҳр, ноҳия пешниҳод ме-
намояд.

Муовини (муовинони) раис ва котиби Ҷамоат аз ҳайати
вакилони Ҷамоат бо пешниҳоди раиси Ҷамоат дар маҷли-
си Ҷамоат бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии ва-
килони Ҷамоат ба вазифа интихоб ва аз вазифа озод карда
мешавад.

Раис, муовини $\bar{y}$ (муовинони $\bar{y}$) ва котиби Ҷамоат дар мав-
ридҳои зерин пеш аз муҳлат аз вазифа озод карда мешаванд:

- дар асоси ариза оид ба истеъфо рафтани;
- ба қувваи қонунӣ даромадани ҳалномаи суд дар хусуси
ғайри қобили амал дониستاني $\bar{y}$;
- ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми айбдоркунии суд;
- мунтазам иҷро накардани уҳдадорихои хизматӣ;
- қатъи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дигар асосҳои муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳу-
рии Тоҷикистон.

Асосҳои иқтисодии ғаёлияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳотро молу мулки шаҳрак ва деҳот ва дигар молу мулке, ки ба он барои истифодабарӣ дода шудааст, ташкил медиҳанд.

Манбаҳои молиявии шаҳрак ва деҳот аз инҳо иборатанд: маблағҳои бучети шаҳрак ва деҳот; маблағҳои мақсаднок аз ҳисоби бучети ҷумҳуриявӣ дар шакли кумаки молиявии беподош; мусоидати молиявӣ; маблағҳои хайрия; даромад аз хизматрасонии пулакӣ мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; даромад аз иҷрои ваколатҳои алоҳидаи воғузуршудаи давлатие, ки мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот анҷом медиҳад; даромад аз молумулки шаҳрак ва деҳот; даромад аз грантҳо ва сармоягузориҳо; дигар манбаҳое, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст.

Бучети шаҳрак ва деҳот дар шакли қарори Ҷамоат таҳия гардида, дар маҷлиси он қабул карда мешавад. Лоихаи бучет аз рӯи манбаҳои даромад ва самтҳои хароҷот мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешниҳод карда мешавад. Бучети шаҳрак ва деҳот барои амалӣ намудани вазифаҳои мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот харҷ карда мешавад.

Ҷамоат ғаёлияти худро дар доираи ваколатҳои худ, ки қонунгузори муқаррар намудааст, ба роҳ мемонад. Аз ҷумла, ободонии шаҳраку деҳот ва хизматрасонӣ ба аҳолии маҳалро ба роҳ монда, нақшаи чорабиниҳои ободонӣ ва беҳбудии вазъи санитарии маҳал, инчунин, нақшаи хароҷоти мақомоти худидораро тасдиқ мекунад, ба хароҷоти маблағи дар ихтиёраш буда назорат мекунад ва масъалаҳои дар қаламрави худ мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонун таъсис намудани корхонаҳои хурд, кооперативҳо, устухонаҳо ва сеҳҳои хунармандиро ҳал мекунад. Ваколатҳои Ҷамоат ба чунин гурӯҳ ҷудо мешаванд: дар соҳаи ташкили ғаёлияти Ҷамоат; дар соҳаи иқтисод ва молия, дар соҳаи қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ ва мудофия; дар соҳаи хифзи иҷтимоӣ, ободонӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳити зист ва ваколатҳои алоҳидаи воғузуршавандаи давлатӣ ба мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот. Ҳамзамон, масъалаҳои

дигареро, ки қонунгузорӣ ба салоҳияти ӯ додааст, амалӣ менамояд. Ҷамоат дар доираи ваколатҳояш қарорҳо қабул мекунад, ки иҷрои онҳо барои ҳамаи шаҳрвандони ҳудуди Ҷамоат ҳатмӣ мебошад. Аз болои қарорҳои ғайриқонунии Ҷамоат ба суд ё мақомоти болоӣ шикоят кардан мумкин аст.

Ҷамоат дорoi дастгоҳ мебошад, ки он аз тарафи раиси Ҷамоат ташкил ва роҳбарӣ карда мешавад. Низомномаи дастгоҳ, сохтор ва шумораи кормандони он аз тарафи Ҷамоат бо пешниҳоди раиси Ҷамоат тасдиқ карда мешавад. Маблағгузори дастгоҳи Ҷамоат дар доираи бучети пешбинишудаи шаҳрак ва дехот сурат мегирад.

Раиси Ҷамоат иҷрои талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, санадҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва Ҷамоатро таъмин мекунад; ба фаъолияти Ҷамоат роҳбарӣ ва дар ҷаласаи шӯрои Ҷамоат раисӣ мекунад ва ба санадҳои онҳо имзо мегузорад; Ҷамоатро дар муносибат бо мақомоти давлатӣ, ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ намояндагӣ мекунад; шаҳрвандонро қабул мекунад, мурочиати онҳоро баррасӣ менамояд, доир ба ҳалли онҳо дар доираи ваколатҳои худ чораҳои дахлдор меандешад; кормандони Ҷамоатро ба кор қабул ва аз кор озод менамояд; соле на камтар аз як маротиба аз фаъолияти худ ба Ҷамоат ҳисобот медиҳад.

Ҳамзамон, Раиси Ҷамоат сабти асноди ҳолати шаҳрвандиро мутобиқи қонунгузорӣ ташкил мекунад; амалиёти алоҳидаи нотариалиро тибқи меъёрҳои пешбининамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нотариали давлатӣ» таъмин менамояд; ҳуҷжатҳои тасдиқкунандаи ҷойи зист, вазъи оилавӣ ва дигар ҳолатҳоро ба шаҳрвандон медиҳад; оид ба таъмини тартиботи ҷамъиятӣ дар ҳудуди Ҷамоат, бақайдгирӣ ва азқайдбарории шаҳрвандон, пешгирии ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунӣ дар доираи салоҳияти Ҷамоат тадбирҳо меандешад; ба даъвати уҳдадорони ҳарбӣ ва даъватшавандагон мусоидат менамояд, аҳолиро барои гузаронидани чорабиниҳои мудофияи граждани ва ҳолатҳои фавқулода ҷалб мекунад.

Раиси Ҷамоат дар доираи қонунгузорӣ дигар вако-

латхоро анчом медихад; баҳисобгирии оилаҳои камбизоат ва дастгирии иҷтимоии онҳоро ташкил менамояд; оид ба беҳтар намудани шароити моддию маишии маъҷубон, оилаҳои камбизоат ва шахсоне, ки аз офатҳои табиӣ зарар дидаанд, мусоидат менамояд; дар бобати беҳбудии шароити манзилию маишии аҳоли, ҳифзи муҳити зист чораҳо меандешад; ободонии майдону гулгаштҳо ва қабристонҳоро ташкил мекунад; назорати вазъи санитарии маҳалҳо, манбаъҳои обтаъминкунӣ, муассисаҳои таълимӣ фарҳангӣ, тандурустӣ ва дигар иншоот, инчунин, риояи қоидаҳои байториро ташкил менамояд; фаъолияти комиссияро оид ба иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» назорат мекунад ва барои фаъолияти мунтазами комиссияи мазкур дар шаҳрак ва деҳот шароит муҳайё менамояд ва ғ.

Саволҳо:

1. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз кадом мақомот иборат мебошад?
2. Фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар асоси кадом принципҳо амалӣ карда мешавад?
3. Мақомоти намоёндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба кадом муҳлат ва дар асоси кадом принципҳо интихоб карда мешавад?
4. Дар бораи салоҳиятҳои маҷлиси вакилони халқ маълумот диҳед.
5. Шакли асосии фаъолияти маҷлиси вакилони халқ чӣ мебошад?
6. Дар бораи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ маълумот диҳед.
7. Ҷамоат чӣ гуна мақомот мебошад?
8. Вакили Ҷамоат ба кадом муҳлат ва кӣ интихоб шуда метавонад?
9. Доир ба шакли асосии фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот маълумот диҳед.
10. Дар бораи асоси иқтисодӣ ва молиявии мақомоти худидоракунии маҳаллӣ маълумот диҳед.

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мо, халқи Тоҷикистон, қисми чудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда, худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифдор дониста, таъмини соҳибхитиёрии давлати худ ва рушду камолати онро дарк намуда, озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор дода, ҳамин конститутсияро қабул ва эълон менамоем.

Боби якум

АСОСҶОИ СОҲТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ

Моддаи 1

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад.

Шакли идораи Ҷумҳурии Тоҷикистон президентӣ мебошад.

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Тоҷикистон ҳаммаъноанд.

Моддаи 2

Забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст.

Забони русӣ ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо амал мекунад.

Ҷамаи миллатҳо ва халқиятҳо, ки дар ҳудуди ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд, ҳуқуқ доранд аз забони модарашон озодона истифода кунанд.

Моддаи 3

Рамзҳои давлатии Тоҷикистон Парчам, Нишон ва Суруди Миллӣ аст.

Моддаи 4

Пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе аст.

Моддаи 5

Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд.

Ҷаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд.

Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.

Моддаи 6

Дар Тоҷикистон халқ баёнғари соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад.

Ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ раёспурсии умумихалқӣ ва интихобот аст.

Халқи Тоҷикистонро сарфи назар аз миллаташон шахрвандони Тоҷикистон ташкил менамоянд.

Ҳеч як иттиҳодияи ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, гурӯҳи одамон ва ё фарде ҳуқуқ надорад, ки ҳокимияти давлатиро ғасб намояд.

Ғасби ҳокимият ва ё тасарруфи салоҳияти он манъ аст.

Аз номи тамоми халқи Тоҷикистон фақат Президент, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи якҷояи худ ҳуқуқи сухан гуфтан доранд.

Моддаи 7

Ҳудуди Тоҷикистон тақсимнашаванда ва дахлнопазир мебошад.

Тоҷикистон аз Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо иборат аст.

Соҳибхитиёрӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистонро давлат таъмин менамояд. Тарғиб ва амалиёти ҷудоиандозӣ, ки ягонагии давлатро ҳалалдор мекунад, манъ аст.

Тартиби таъсис ва тағйири воҳидҳои маъмурию ҳудуди-ро қонуни конституционӣ танзим менамояд.

Моддаи 8

Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад.

Мафкураи ҳеч як ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи Конститутсия ва қонунҳо таъсис меёбанд ва амал мекунанд.

Иттиҳодияҳои динӣ аз давлат ҷудо буда, ба қорҳои давлатӣ мудохила қарда наметавонанд.

Таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун қардани сохтори конституционӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст.

Дар Тоҷикистон фаъолияти ҳизбҳои сиёсии дигар давлатҳо, таъсиси ҳизбҳои хусусияти миллӣ ва динидошта, инчунин маблағгузориҳои ҳизбҳои сиёсӣ аз ҷониби давлатҳо ва созмонҳои хориҷӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандони хориҷӣ манъ аст.

Моддаи 9

Ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад.

Моддаи 10

Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурий ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд.

Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунанд.

Моддаи 11

Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯёнаро ба амал татбиқ намунада, соҳибхушӣ ва истиқлолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эътиром менамояд ва муносибатҳои хориҷиро дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ муайян мекунад.

Ташвиқоти ҷанг манъ аст.

Тоҷикистон вобаста ба манфиатҳои олии халқ метавонад ба иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ дохил шавад, аз онҳо барояд, бо кишварҳои хориҷӣ робита намояд.

Давлат бо ҳамватанони берунмарзӣ ҳамкорӣ мекунад.

Моддаи 12

Асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд.

Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад.

Моддаи 13

Замин, сарватҳои зерзаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар бойиғарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад.

Боби дуюм ҲУҚУҚ, ОЗОДӢ, ВАЗИФАҶОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Моддаи 14

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ мешаванд. Онҳо мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракуниро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд.

Маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конституционӣ, амнияти давлат, мудоғибаи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сихати аҳоли ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад.

Моддаи 15

Шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсе ҳисоб меёбад, ки дар рӯзи қабули Конститутсияи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буд ё мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро соҳиб шуда бошад.

Мансубияти шахрванди Тоҷикистон ба шахрвандии давлати дигар эътироф намешавад, ба истиснои мавридҳое, ки дар қонун ё шартномаҳои байнидавлатии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Тартиби соҳиб шудан ва қатъ гардидани шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро қонуни конститусионӣ танзим менамояд.

Моддаи 16

Шахрванди Тоҷикистон дар хориҷи кишвар тахти ҳимояи давлат мебошад. Ҳеч як шахрванди ҷумҳуриро ба давлати хориҷӣ супурдан мумкин нест. Супурдани ҷинояткор ба давлати хориҷӣ дар асоси шартномаи тарафайн ҳал мешавад.

Шахрванди хориҷӣ ва шахси бешахрванд аз ҳуқуқ ва озодихои муқарраргардида истифода мебаранд ва баробари шахрванди Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун пешбинӣ намудааст.

Тоҷикистон ба шахрвандони хориҷие, ки гирифтори вайронкунии ҳуқуқи инсон гаштаанд, метавонад паноҳгоҳи сиёсӣ диҳад.

Моддаи 17

Ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодихоро кафолат медиҳад.

Мардон ва занон баробарҳуқуқанд.

Моддаи 18

Ҳар кас ҳуқуқ ба ҳаёт дорад.

Ҳеч кас аз ҳаёт маҳрум карда намешавад, ба истиснои ҳукми суд барои ҷинояти маҳсусан вазнин.

Дахлнопазирии шахсро давлат кафолат медиҳад. Ба ҳеч кас шиканча, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дида намешавад. Мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон манъ аст.

Моддаи 19

Ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад. Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва бегараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд.

Ҳеч касро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳабс кардан мумкин нест. Ҳар шахс аз лаҳзаи дастгир шудан метавонад аз ёрии адвокат истифода кунад.

Моддаи 20

Ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор дониста намешавад.

Ҳеч кас баъди гузаштани муҳлати таъқиби ҷиноятӣ, инчунин барои содир кардани рафторе, ки хангоми воқеъ шуданаш ҷиноят ҳисоб намеёфт, ба ҷавобгарӣ кашида намешавад. Барои як ҷиноят ҳеч кас такроран ҷазо намебинад.

Қонуне, ки баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунии шахс қабул шудааст ва он ҷазои шахсро вазнин мекунад, қувваи бозгашт надорад. Агар баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунӣ барои он ҷазо пешбинӣ нашуда бошад ва ё ҷазои сабук пешбинӣ шуда бошад, қонуни нав амал мекунад.

Мусодираи пурраи молу мулки шахси маҳкумшуда манъ аст.

Моддаи 21

Ҳуқуқи ҷабрдидаро қонун ҳифз мекунад. Давлат ҳифзи судӣ ва ҷуброни зарарро барои ҷабрдида кафолат медиҳад.

Моддаи 22

Манзили шахс дахлнопазир аст.

Ба манзили шахс зӯран даромадан ва касеро аз манзил маҳрум кардан, манъ аст, ба истиснои мавридҳое, ки қонун муқаррар кардааст.

Моддаи 23

Маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс таъмин карда мешавад, ба истиснои мавридҳое, ки дар қонун нишон дода шудааст.

Дар бораи ҳаёти шахсии инсон бе розигии ӯ ҷамъ на-

мудан, нигоҳ доштан, истифода ва паҳн кардани маълумот манъ аст.

Моддаи 24

Шаҳрванд ба мусофират, интихоби озода маҳалли зист, тарки ҷумҳури ва бозгашт ба он ҳуқуқ дорад.

Моддаи 25

Мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва шахсони мансабдор вазифадоранд ба ҳар кас имконияти пайдо намудан ва шинос шуданро ба ҳуҷҷатҳои, ки ба ҳуқуқ ва манфиати ӯ дахл доранд, таъмин намоянд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун муайян кардааст.

Моддаи 26

Ҳар кас ҳуқуқ дорад муносибати ҳудро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динеро пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд.

Моддаи 27

Шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд.

Шаҳрвандон ба хидмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд.

Шаҳрванд аз синни 18 ҳуқуқи дар раёипурсӣ иштирок кардан, интихоб намудан, инчунин аз синни муқаррарнамудаи Конститутсия, қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои ҳуқуқи интихоб шуданро дорад.

Шаҳрвандоне, ки аз тарафи суд ғайри қобили амал додани шудаанд ва ё мувофиқи ҳукми суд дар ҷойҳои аз озода маҳрумшудагон нигоҳ дошта мешаванд, ҳуқуқи дар интихобот ва раёипурсӣ иштирок кардан надоранд.

Тартиби гузаронидани интихоботро қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои танзим менамоянд. Баргузориҳои раёипурсӣ тибқи қонуни конституционӣ сурат мегирад.

Моддаи 28

Шаҳрвандон ҳуқуқи муттаҳид шудан доранд. Шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои касба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ иштирок намояд, ихти-

ёран ба онҳо дохил ва аз онҳо хориҷ гардад.

Ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси гуногунандешии сиёсӣ барои ташаккул ва ифодаи иродаи халқ мусоидат мекунад ва дар ҳаёти сиёсӣ иштирок менамоянд. Сохтор ва фаъолияти онҳо бояд ба меъёрҳои демократӣ мувофиқ бошанд.

Моддаи 29

Шахрванд ҳуқуқ дорад дар маҷлис, гирдиҳамоӣ, намоиш, раҳпаймоии озоишта, ки қонун муқаррар кардааст, ширкат варзад.

Ҳеч касро ба ин тадбирҳо маҷбуран ҷалб кардан мумкин нест.

Моддаи 30

Ба ҳар кас озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбори кафолат дода мешавад.

Таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва забониро бармеангезанд, манъ аст.

Сензураи давлатӣ ва таъқиб барои танқид манъ аст.

Номгуӣ маълумотҳоеро, ки сирри давлатӣ доранд, қонун муайян мекунад.

Моддаи 31

Шахрванд ҳуқуқ дорад шахсан ва ё якҷоя бо дигарон ба мақомоти давлатӣ муроҷиат намояд.

Моддаи 32

Ҳар кас ҳуқуқ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад.

Ҳеч кас ҳуқуқ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Моликияти шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардохти арзиши пуррааш давлат гирифта метавонад.

Товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, дигар шахсони ҳуқуқӣ ва ё шахсон алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯида мешавад.

Моддаи 33

Давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳимоя мекунад.

Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона ақди

никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробархуққанд.

Бисёрникоҳӣ манъ аст.

Моддаи 34

Модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлатанд.

Падару модар барои таълиму тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъминоти иҷтимоии падару модар масъул мебошанд.

Давлат барои ҳифзи кӯдакони یتим, маъҷуб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ менамояд.

Моддаи 35

Ҷар кас ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад. Музди кор аз ҳадди ақали музди меҳнат набояд кам бошад.

Дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳама гуна маҳдудият манъ аст. Барои иҷрои кори якхела музди баробар дода мешавад.

Ҷеҷ кас ба меҳнати маҷбури чалб карда намешавад, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст.

Дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифодаи меҳнати занон ва ноболиғон манъ аст.

Моддаи 36

Ҷар кас ба манзил ҳуқуқ дорад. Ин ҳуқуқ бо роҳи сохтмони манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва хусусӣ таъмин карда мешавад.

Моддаи 37

Шаҳрванд ҳуқуқи истироҳат дорад. Ин ҳуқуқ бо роҳи муқаррар кардани ҳафта ва рӯзи корӣ, рухсатии ҳарсолаи пардохтшаванда, рӯзҳои ҳарҳафтаинаи истироҳат ва шароитҳои дигаре таъмин карда мешавад, ки қонун муайян кардааст.

Моддаи 38

Ҷар шахс ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун аз ёрии тиббии роӣгон дар

муассисаҳои ниғаҳдории тандурустии давлатӣ истифода менамояд. Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва сайёҳӣ тадбирҳо меандешад.

Шаклҳои дигари ёрии тиббиро қонун муайян мекунад.

Моддаи 39

Ҳар шахс дар пиронсолӣ, ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, гумкардани қобилияти қор, маҳрум шудан аз сарпараст ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст, кафолати таъмини иҷтимоӣ дорад.

Моддаи 40

Ҳар шахс ҳуқуқ дорад озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, эҷоди бадеӣ, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои онҳо истифода кунад.

Сарватҳои фарҳангӣ ва маънавиро давлат ҳимоя мекунад.

Моликияти зеҳнӣ таҳти ҳимояи қонун аст.

Моддаи 41

Ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии роӣгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ кафолат медиҳад.

Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонад ба таври роӣгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад.

Шаклҳои дигари таълимро қонун муайян мекунад.

Моддаи 42

Дар Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд.

Надонистани қонун ҷавобгариро истисно намекунад.

Моддаи 43

Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиклолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст.

Тартиби хизмати ҳарбиро қонун муайян мекунад.

Моддаи 44

Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи

хар як шахс аст.

Моддаи 45

Супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, хатмист.

Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунад ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надоранд.

Моддаи 46

Ҳангоми таҳдиди бевосита ба ҳуқуқу озодихоии шаҳрвандон, истиқлолияти давлат, тамомияти арзии он ва офатҳои табиӣ, ки дар натиҷаи он мақомоти конституционии ҷумҳурии наметавонад ба таври муътадил фаъолият намояд, ҳамчун тадбири муваққатӣ барои амнияти шаҳрвандон ва давлат вазъияти фавқулода эълон мегардад.

Муҳлати вазъияти фавқулода то се моҳ аст. Дар мавридҳои зарурӣ ин муҳлатро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дароз намояд.

Моддаи 47

Дар давраи вазъияти фавқулода ҳуқуқ ва озодихое, ки дар моддаҳои 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 28-и Конститутсия пешбинӣ шудааст, маҳдуд карда намешавад.

Низоми ҳуқуқии вазъияти фавқулодаро қонуни конституционӣ муайян мекунад.

Боби сеюм МАҶЛИСИ ОЛӢ

Моддаи 48

Маҷлиси Олӣ–парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Маҷлиси Олӣ аз ду Маҷлис – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат аст.

Муҳлати ваколати Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон 5 сол аст. Ваколати Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар рӯзи оғози фаъолияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони даъвати нав қатъ мегардад.

Ташкил ва фаъолияти Маҷлиси Олиро қонуни конституционӣ танзим мекунад.

Моддаи 49

Интихоботи Маҷлиси намояндагон ба таври умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ сурат мегирад. Маҷлиси намояндагон доимоамалкунанда ва касбӣ мебошад. Вакили Маҷлиси намояндагон шахсе интихоб шуда метавонад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад ва синни ӯ аз 30 кам набуда, дорои таҳсилоти олии бошад.

Аз чор се ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллӣ ба таври ғайримустақим дар маҷлисҳои якҷояи вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳру ноҳияҳои он, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои онҳо, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (якҷоя) бо овоздиҳии пинҳонӣ интихоб мегардад. Дар Маҷлиси миллӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ намояндагони баробар доранд.

Аз чор як ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллиро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин мекунад.

Фаъолияти Маҷлиси миллӣ даъватӣ мебошад.

Узви Маҷлиси миллӣ шахсе интихоб ё таъйин шуда метавонад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад ва синни ӯ аз 30 кам набуда, дорои таҳсилоти олии бошад.

Ҳар Президенти собиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон узви яқумраи Маҷлиси миллӣ мебошад, агар ӯ аз истифодаи ин ҳуқуқ даст накашад.

Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон баъди интихоб ё таъйин шудан дар иҷлосияи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ба халқи Тоҷикистон савганд ёд мекунанд.

Шумораи аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, тартиби интихоб ё таъйин гардидани онҳоро қонуни конституционӣ муайян менамояд.

Моддаи 50

Аъзои Ҳукумат, судяҳо, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, хизматчиёни ҳарбӣ ва шахсони дигаре, ки қонуни конституционӣ муайян кардааст, наметавонанд узви Маҷлиси миллӣ бошанд.

Шаҳрванд наметавонад дар як вақт узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон бошад. Узви Маҷлиси миллӣ наметавонад вакили зиёда аз ду мақоми намояндагӣ бошад.

Вакили Маҷлиси намояндагон наметавонад вакили дигар мақомоти намояндагӣ бошад, вазифаи дигареро иҷро кунад, фаъолияти соҳибкорӣ намояд, ба истиснои фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ.

Моддаи 51

Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ба амри интихобкунандагон тобеъ набуда, ҳуқуқ дорад фикри худро озодона изҳор намояд, мувофиқи ақидаҳои худ овоз диҳад.

Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳуқуқи дахлнопазирӣ дорад, ӯро ҳабс кардан, дастгир кардан, маҷбуран овардан, кофтуков кардан мумкин нест, ба истиснои дастгир шуданаш дар чойи содири ҷиноят. Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳамчунон мавриди кофтукови шахсӣ қарор дода намешавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун барои таъмини амнияти дигарон муқаррар намудааст. Масъалаи маҳрум намудани дахлнопазирӣи узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди Прокурори генералӣ аз ҷониби маҷлиси дахлдор ҳал карда мешавад.

Ваколати узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳангоми вафот, истеъфо, ғайри қобили амал эътироф шудани онҳо аз ҷониби суд, эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунандаи суд, қатъи шаҳрвандӣ, соҳиб шудан ба шаҳрвандии давлати дигар, тарки доимии ҷумҳурӣ, ишғоли вазифае, ки ба ваколати узви Маҷлиси миллӣ мувофиқ нест, парокандашавии Маҷлиси миллӣ ва

Маҷлиси намояндагон қатъ мегардад.

Вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагонро қонуни конституционӣ танзим менамояд.

Моддаи 52

Иҷлосияи якуми Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагонро дар давоми як моҳи баъди интихоби онҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват мекунад.

Иҷлосияи якуми Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагонро узв ва вакили синну солаш калонтарин мекушояд ва то интихоб шудани раисони ин Маҷлисро онро мебарад.

Фаъолияти Маҷлиси миллӣ дар шакли иҷлосия сурат мегирад. Иҷлосияи Маҷлиси миллӣ соли на камтар аз чор бор аз тарафи Раиси Маҷлиси миллӣ даъват карда мешавад.

Фаъолияти Маҷлиси намояндагон дар шакли иҷлосия сурат мегирад. Иҷлосияи навбатии Маҷлиси намояндагон дар як сол як маротиба аз рӯзи аввали кории моҳи октябр то рӯзи охирини кории моҳи июн гузаронида мешавад.

Дар давраи байни иҷлосияҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ҳангоми зарурат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷлосияҳои ғайринавбатии онҳоро даъват менамояд. Дар ин иҷлосияҳо танҳо он масъалаҳои баррасӣ мешаванд, ки боиси даъвати ин иҷлосияҳо гаштаанд.

Моддаи 53

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон аз байни аъзо ва вакилон раисони Маҷлисро, муовинони якум ва муовинони онҳоро интихоб менамоянд. Яке аз муовинони Раиси Маҷлиси миллӣ аз ҳисоби намояндагони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад.

Раиси Маҷлиси миллӣ ва Раиси Маҷлиси намояндагон бо овоздиҳии пинҳонӣ бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии аъзо ва вакилони онҳо интихоб мешаванд. Тартиби интихоби муовинони Раиси Маҷлиси миллӣ ва Раиси Маҷлиси намояндагонро Дастури Маҷлисро танзим мекунад.

Раисони Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар назди Маҷлиси дахлдор ҳисоботдиҳанда мебошанд ва онҳо метавонанд бо тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи шумо-

раи умумии аъзо ва вакилон бозхонда шаванд.

Раисони Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, муовинони яқум ва муовинони онҳо ба иҷлосия роҳбарӣ мекунанд ва дигар масъалаҳои дахлдорро ҳал менамоянд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон мақомоти ҳамоҳангсозанда ва кории худро мустақилона ташкил медеҳанд, инчунин кумита ва комиссияҳои дахлдорро таъсис менамоянд ва аз рӯйи масъалаҳои ба Маҷлиси тааллуқдошта муҳокимаҳои парламентӣ доир мекунанд.

Мақомоти ҳамоҳангсозандаи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар алоҳидагӣ чаласа мегузаронанд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон Дастури ҷамоияти худро қабул мекунанд.

Моддаи 54

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон алоҳида чаласа мегузаронанд.

Ҷаласаҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ҳамон вақт гузаронида мешавад, ки агар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзо ва вакилони онҳо ҳузур дошта бошанд. Ҷаласаҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ошкоро гузаронида мешаванд. Дар ҳолатҳои пешбиниқардаи қонун ва Дастури Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон мумкин аст чаласаи пӯшида гузаронида шавад.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар ҳолатҳои пешбиниқардаи Конституцияи ҷаласаҳои яқоя мегузаронанд.

Моддаи 55

Салоҳияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон хангоми гузаронидани ҷаласаҳои яқоя:

1. Тасдиқи фармони Президент дар бораи таъйин намудан ва озод қардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат;

2. Тасдиқи фармони Президент дар бораи қорӣ намудани ҳолати қангӣ ва вазъияти ҷавқулода;

3. Ризоят ба истиқодаи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон берун аз ҳудуди он барои иҷрои уҳдадорихои байналмилалии Тоҷикистон;

4. Таъйини интиқоботи Президент;

5. Қабули истеъфои Президент;

6. Сарфароз гардонидани Президент бо мукофотҳои давлатӣ ва рутбаи олии ҳарбӣ;

7. Баррасии масъалаи дахлнопазирии Президент.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар ҷаласаҳои якҷояи худ аз рӯи масъалаҳои зикршудаи салоҳияташон қарор қабул мекунанд. Қарори якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон бо тарафдории аксарияти шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз маҷлисҳо дар алоҳидагӣ овоз медиханд, қабул мегардад, агар тартиби дигари қабули қарорро Конститутсия муқаррар накарда бошад.

Дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон Президент савганд ёд мекунад ва бо паёми худ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ баромад менамояд.

Моддаи 56

Салоҳияти Маҷлиси миллӣ:

1. Таъсис ва барҳам додани воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ ва тағйири онҳо;

2. Интихоб ва бозхонди раис, муовинон ва судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бо пешниҳоди Президент;

3. Ҳалли масъалаи бекор кардани дахлнопазирии раис, муовинон ва судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ;

4. Ризоят барои таъйин ва озод намудани Прокурори генералӣ ва муовинони ӯ;

5. Амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Маҷлиси миллӣ аз рӯи масъалаҳои дар салоҳияташ буда қарор қабул мекунад. Қарори Маҷлиси миллӣ бо тарафдории аксарияти шумораи умумии аъзои он қабул мегардад, агар тартиби дигари қабули қарорро Конститутсия муқаррар накарда бошад.

Моддаи 57

Салоҳияти Маҷлиси намояндагон:

1. Таъсиси Комиссияи марказии интихобот ва раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, интихоб ва бозхонди раис, муовин ва аъзои он бо пешниҳоди Президент;

2. Ба муҳокимаи халқ пешниҳод намудани лоиҳаи қонунҳо ва дигар масъалаҳои муҳимми давлатию ҷамъиятӣ;

3. Тасдиқи барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;

4. Ризоят ба додугирифти қарзи давлатӣ;

5. Тасдиқ ва бекор кардани шартномаҳои байналмилалӣ;

6. Таъйини раъйпурсӣ;

7. Таъсиси судҳо;

8. Тасдиқи рамзҳои давлатӣ;

9. Тасдиқи мукофотҳои давлатӣ;

10. Тасдиқи фармонҳои Президент дар бораи таъйин ва озод намудани раиси Бонки миллӣ ва муовинони ӯ;

11. Муқаррар намудани рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо ва унвонҳои махсус;

12. Муайян намудани маоши Президент;

13. Амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Маҷлиси намояндагон аз рӯи масъалаҳои дар салоҳияташ буда қарор қабул мекунад. Қарори Маҷлиси намояндагон бо тарафдории аксарияти шумораи умумии вакилон қабул мегардад, агар тартиби дигари қабули қарорро Конститутсия муайян накарда бошад.

Дар ҷаласаи Маҷлиси намояндагон роҳбарони давлатҳои хориҷӣ метавонанд суҳанронӣ кунанд.

Моддаи 58

Аъзои Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Тоҷикистон, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд.

Моддаи 59

Лоиҳаи қонунҳо ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешаванд.

Лоиҳаи қонун дар бораи авф аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад.

Лоихаи Қонун дар бораи бучет, оид ба муқаррар кардан ва бекор кардани андозҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад.

Моддаи 60

Қонунҳоро Маҷлиси намояндагон қабул менамояд. Қонун бо тарафдории аксарияти шумораи умумии вакилон қабул мегардад, агар тартиби дигарро Конститутсия муқаррар накарда бошад.

Қонунҳое, ки Маҷлиси намояндагон қабул намудааст ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод мешаванд, ба истиснои қонунҳо дар бораи бучети давлатӣ ва авф.

Маҷлиси миллӣ қонунро бо тарафдории аксарияти шумораи умумии аъзои худ ҷонибдорӣ мекунад. Дар мавриди дастгирӣ наёфтани қонун аз ҷониби Маҷлиси миллӣ қонун тақроран дар Маҷлиси намояндагон баррасӣ мешавад.

Дар сурати бо қарори Маҷлиси миллӣ норозӣ будани Маҷлиси намояндагон, қонун ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб мешавад, ки агар Маҷлиси намояндагон онро тақроран бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон тасдиқ намояд.

Қонунҳо дар бораи бучети давлатӣ ва авф танҳо аз ҷониби Маҷлиси намояндагон қабул карда мешаванд. Маҷлиси намояндагон иҷрои бучети давлатиро назорат мекунад.

Моддаи 61

Қонунҳои конститусионӣ оид ба масъалаҳои қабул мешаванд, ки Конститутсия муайян намудааст. Қонунҳои конститусионӣ бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон қабул мегарданд ва Маҷлиси миллӣ бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи аъзои худ ҷонибдорӣ мекунад.

Дар сурати бо Қарори Маҷлиси миллӣ норозӣ будани Маҷлиси намояндагон, қонуни конститусионӣ ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб мешавад, ки агар Маҷлиси намояндагон онро тақроран бо тарафдории на камтар аз чор се ҳиссаи шумораи умумии вакилон тасдиқ намояд.

Тафсири Конститутсияро тибқи тартиби мазкур Маҷ-

лиси намояндагон дар шакли қонуни конституционӣ қабул намуда, Маҷлиси миллӣ онро ҷонибдорӣ менамояд.

Моддаи 62

Қонунҳо барои имзо ва интишор ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мешаванд. Агар Президент ба қонун ё қисми он розӣ набошад, қонунро дар муддати понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба Маҷлиси намояндагон бармегардонад. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон бо тартиби муқарраркардаи Конститутсия қонуни мазкурро такроран баррасӣ менамоянд. Дар сурати баррасии такрорӣ қонун дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон дастгирӣ ёбад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонун имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Ҳангоми баррасии қонуни аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонидашуда, ки онро пештар Маҷлиси намояндагон бо аз се ду ҳиссаи овозҳо қабул намуда буд, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон онро такроран бо аксарияти на камтар аз се ду ҳиссаи овозҳо тарафдорӣ мекунанд.

Агар Президент қонуни конституциониро баргардонад, Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ бо тартиби муқарраркардаи Конститутсия қонуни мазкурро такроран баррасӣ менамоянд. Дар сурати баррасии такрорӣ қонуни конституционӣ дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз чор се ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон тасдиқ шавад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонуни конституционӣ имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Моддаи 63

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон метавонанд пеш аз муҳлат дар ҷаласаи якҷояи худ бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон ихтиёран пароканда шаванд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар давраи вазъияти ғавқулода ва ҳолати ҷангӣ пароканда намешаванд.

Боби чаҳорум ПРЕЗИДЕНТ

Моддаи 64

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст.

Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озо-
диҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, яғ-
нағӣ ва тамомияти арзӣ, пойдориву бардавомии давлат, му-
раттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо,
риояи шартномаҳои байналмилалӣи Тоҷикистон мебошад.

Моддаи 65

Президентро шаҳрвандони Тоҷикистон ба тарзи умумӣ,
мустақим, баробар ва овоздиҳии пинҳонӣ ба муҳлати 7 сол
интихоб менамоянд.

Шахсе ба номзодии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
пешниҳод шуда метавонад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии
Тоҷикистонро дошта бошад, синни ӯ аз 30 кам набуда, до-
рои таҳсилоти олии бошад, забони давлатиро донанд ва дар
худуди ҷумҳурӣ на камтар аз 10 соли охир истиқомат дошта
бошад.

Шахсе ба номзодии Президент ба қайд гирифта меша-
вад, ки ҳадди ақал 5 фоизи интихобкунандагон ба пешниҳод-
ди номзодии ӯ имзо гузошта бошанд.

Як шахс ба вазифаи Президент бештар аз ду муҳлат пай
дар пай интихоб шуда наметавонад.

Маҳдудияти дар қисми чоруми ҳамин модда пешби-
нигардида нисбат ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –
Пешвои миллат татбиқ намегардад. Вазъи ҳуқуқӣ ва вако-
латҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллатро
қонуни конституционӣ муайян мекунад.

Моддаи 66

Интихоботи Президент вақте боэътимод шумурда ме-
шавад, ки дар он аз нисф зиёди интихобкунандагон ширкат
варзида бошанд.

Номзаде Президент интихобшуда ҳисоб меёбад, ки ба
тарафдорӣ ӯ бештар аз нисфи интихобкунандагони шир-
катварзида овоз дода бошанд.

Тартиби интихоби Президентро қонуни конституционӣ
муайян мекунад.

Моддаи 67

Президент пеш аз шурӯи вазифа дар чаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон савганд ёд мекунад:

«Ман, ҳамчун Президент савганд ёд мекунам, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро ҳимоя менамоем, таъмини ҳуқуқ, озодӣ ва шарафи шаҳрвандонро кафолат медиҳам, сарзамин, истиқлолияти сиёсӣ ва иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистонро ҳифз мекунам, ба халқ содиқона хидмат менамоем».

Ваколати Президент баъд аз савганд ёд кардани Президенти нав қатъ мегардад.

Моддаи 68

Президент наметавонад вазифаи дигарро иҷро намояд, вакили мақомоти намояндагӣ бошад, ба соҳибқорӣ машғул шавад.

Моддаи 69

Салоҳияти Президент:

1. Самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро муайян мекунад;
2. Тоҷикистонро дар дохили кишвар ва дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад;
3. Вазоратҳо ва кумитаҳои давлатиро таъсис ва барҳам медиҳад;
4. Сарвазир ва дигар аъзои ҳукуматро таъин ва озод мекунад; фармон дар бораи таъин ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукуматро ба тасдиқи чаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;
5. Раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро таъин ва озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси дахлдори вакилони халқ пешниҳод менамояд;
6. Санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияро ҳангоми муҳолифати онҳо ба Конститутсия ва қонунҳо бекор мекунад ва ё бозмедорад;
7. Раиси Бонки миллӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод

мекунад ва фармонро барои тасдиқ ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

8. Номзадии раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодиро барои интиҳоб ва бозхонд ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод менамояд;

9. Бо ризояти Маҷлиси миллӣ Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро таъйин ва озод мекунад;

10. Дастгоҳи иҷроияи Президентро таъсис медиҳад;

11. Шӯрои амниятро таъсис ва роҳбарӣ мекунад;

12. Судяҳои суди ҳарбӣ, судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва судҳои иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанберо таъйин ва озод мекунад;

13. Раёйпурсӣ, интиҳоботи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ва мақомоти намояндагии маҳаллиро таъйин мекунад;

14. Ба қонунҳо имзо мегузорад;

15. Низоми пулиро муайян менамояд ва маълумотро ба Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

16. Ихтиёрдор ва масъули сармояи захиравӣ мебошад;

17. Ба татбиқи сиёсати хориҷӣ роҳбарӣ мекунад, шартномаҳои байналмилалиро имзо ва ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

18. Сарони намояндагиҳои дипломатиро дар давлатҳои хориҷӣ, намояндаҳои ҷумҳуриро дар ташкилотҳои байналмилалӣ таъйин ва озод мекунад;

19. Эътимодномаҳои сарони намояндагиҳои дипломатии давлатҳои хориҷиро қабул менамояд;

20. Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон мебошад; фармондеҳони қўшунҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистонро таъйин ва озод мекунад;

21. Ҳангоми таҳдиди хатари воқеӣ ба амнияти давлат ҳолати ҷангро эълон менамояд ва фармонро ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад;

22. Барои иҷрои уҳдадорихои байналмилалии Тоҷикистон Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро берун аз ҳудуди он бо ризояти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон истифода мебарад;

23. Дар саросари ҷумҳурӣ ва ё дар маҳалҳои алоҳидаи он вазъияти ғавқулода эълон намуда, фармонро ғавран ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд ва ба Созмони Милали Муттаҳид хабар медиҳад;

24. Масъалаҳои шахрвандиро ҳал мекунад;

25. Паноҳгоҳи сиёсӣ медиҳад;

26. Масъалаҳои бахшиши ҷазоро ҳал мекунад;

27. Бо рутбаҳои олии ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо ва унвонҳои махсус сарфароз мегардонад;

28. Шаҳрвандонро бо муқофотҳои давлатӣ, ҷоизаҳои давлатӣ, нишонҳо ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон сарфароз мегардонад;

29. Ваколатҳои дигареро, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд, амалӣ менамояд.

Моддаи 70

Президент дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад ва амр медиҳад, дар бораи вазъи кишвар ба ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон маълумот медиҳад, масъалаҳоеро, ки заруру муҳим мешуморад, ба муҳокимаи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд.

Моддаи 71

Ҳангоми вафот, истеъфо ва ғайри қобили амал донишани Президент вазифаи ӯ то ба вазифааш шурӯъ намудани Президенти нав ба зиммаи Раиси Маҷлиси миллӣ мегузарад. Дар ин маврид ваколоти Раиси Маҷлиси миллӣ ба зиммаи муовини якуми ӯ мегузарад.

Дар ҳолатҳои зикршуда дар муҳлати се моҳ интиҳоботи Президент гузаронида мешавад.

Ваколатҳои Президент дар ҳолате, ки ӯ дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар бораи

ба истеъфо баромаданаш хабар медиҳад, бо тарафдории аксарияти аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд, қатъ карда мешавад.

Дар сурате, ки Президент бинобар беморӣ вазифаҳои худро иҷро карда натавонад, ҳар ду Маҷлис дар ҷаласаи якҷояи худ дар асоси ҳулосаи комиссияи тиббии давлатии ташкил кардаашон, дар бораи пеш аз муҳлат аз мансаб озод намудани Президент бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи овозҳои шумораи умумии аъзо ва вакилони ҳар яке аз Маҷлисоҳо қарор қабул мекунанд.

Таъминоти иҷтимоӣ, хизматрасонӣ ва муҳофизати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро қонуни конституционӣ танзим менамояд.

Моддаи 72

Президент ҳуқуқи дахлнопазирӣ дорад.

Дахлнопазирии Президент дар сурати аз тарафи ӯ содир шудани хиёнат ба давлат дар асоси ҳулосаи Суди конституционӣ ва бо тарафдории аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд, бекор карда мешавад.

Боби панҷум ҲУКУМАТ

Моддаи 73

Ҳукумати ҷумҳурӣ аз Сарвазир, муовини яқум ва муовинони ӯ, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ иборат аст.

Ҳукумат роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷроӣ қонунҳо, қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Тоҷикистонро таъмин мекунанд.

Аъзои Ҳукумат баъди аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин шудан ва тасдиқ гардидани фармон дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон

ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон савганд ёд мекунанд.

Аъзои Ҳукумат бояд танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошанд ва онҳо наметавонанд вазифаи дигарро иҷро намоянд, вакили мақомоти намояндагӣ бошанд, ба соҳибкорӣ машғул шаванд, ба истиснои фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ.

Моддаи 74

Ҳукумат мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ қарор мебарорад ва фармоиш медиҳад, ки иҷроии онҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ҳатмист.

Ҳукумат ваколаташро дар назди Президенти навинти-хобшуда воелегузорад.

Ҳукумат дар мавриди ғайриимкон донишмандони иҷроии фаъолияти муътадили худ метавонад ба Президент аз хусуси истеъфо арз намояд. Ҳар як узви Ҳукумат ҳуқуқи истеъфо дорад.

Тартиби ташкил, фаъолият ва салоҳияти Ҳукуматро қонуни конституционӣ муайян мекунад.

Моддаи 75

Ҳукумат барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсати додугирифтӣ қарзи давлатӣ ва ёри иқтисодӣ ба дигар давлатҳо, лоиҳаи бучети давлатӣ, масъалаи андозаи имконпазири қасри бучети давлатӣ ва манбаи ҷуброни онро ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд.

Боби шашум

МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ

Моддаи 76.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз мақомоти намояндагӣ ва иҷроия иборат буда, дар доираи салоҳияти худ амал мекунад. Онҳо иҷроии Конститутсия, қонунҳо, қарорҳои яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, санадҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин менамоянд.

Моддаи 77

Мақомоти намояндагии маҳаллӣ дар вилоят, шаҳр ва ноҳия Маҷлиси вакилони халқ аст, ки онро раис роҳбарӣ мекунад. Муҳлати ваколати Маҷлиси вакилони халқ 5 сол аст.

Маҷлиси вакилони халқ бучети маҳаллӣ ва ҳисоботи иҷроии онро тасдиқ мекунад, роҳҳои инкишофи иқтисодиву иҷтимоии маҳалро муайян менамояд, андоз ва пардохти маҳаллиро мувофиқи қонун муқаррар мекунад, дар доираи қонун тарзи идора ва ихтиёрдорӣ моликияти коммуналро муайян менамояд ва ваколатҳои дигареро амалӣ месозад, ки Конститутсия ва қонунҳои муайян кардаанд.

Моддаи 78

Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия роҳбарӣ менамояд.

Мақомоти намояндагӣ ва иҷроияро дар воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ раис сарварӣ мекунад.

Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро Президент таъйин ва озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси вакилони халқи дахлдор пешниҳод менамояд.

Раис дар назди мақомоти болоӣ ва Маҷлиси вакилони халқи дахлдор масъул аст.

Тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро қонуни конституционӣ танзим менамояд.

Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот Ҷамоат аст, ки тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти онро қонун танзим менамояд.

Моддаи 79

Мақомоти намояндагӣ ва раис дар доираи салоҳияти худ санадҳои ҳуқуқӣ қабул мекунанд, ки иҷрояшон дар он ҳудуд ҳатмист.

Дар сурати бо Конститутсия ва қонун мувофиқат накардани санадҳои мақомоти намояндагӣ ва раис онҳо аз тарафи мақомоти болоӣ, ҳуди ин мақомот, раис ва ё суд бекор карда мешаванд.

Моддаи 80

Дар сурати талаботи Конститутсия ва қонунро мунтазам иҷро накардани Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия Маҷлиси миллӣ метавонад онро пароканда намояд.

Боби ҳафтум

ВИЛОЯТИ МУХТОРИ КӢХИСТОНИ БАДАХШОН

Моддаи 81

Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон қисми таркибӣ ва ҷудонопазири Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бе ризояти Маҷлиси вакилони халқи вилоят тағйир дода намешавад.

Моддаи 82

Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад.

Моддаи 83

Салоҳияти Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар соҳаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ваколатҳои дигари вилоятро қонуни конституционӣ танзим мекунад.

Боби ҳаштум

СУД

Моддаи 84

Ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз таърифи судяҳо амалӣ мегардад. Ҳокимияти судӣ ҳуқуқ, озодии инсонро шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолатро ҳифз менамояд.

Адолати судиро Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе амалӣ мекунанд.

Тартиби таъсис, ташкил ва фаъолияти судро қонуни конституционӣ муайян мекунад.

Мӯҳлати ваколати судяҳо 10 сол аст.

Таъсиси суди ҷавкулода манъ аст.

Моддаи 85

Ба вазифаи судяҳои Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанбе шахсе интиҳоб ё таъйин мешавад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, дорои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ буда, синни ӯ аз 30 кам набошад ва ҳадди ақал 5 сол собиқаи кории судягӣ дошта бошад.

Ба вазифаи судяҳои судҳои шаҳр ва ноҳия, суди ҳарбӣ, судҳои иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанбе шахсе таъйин мешавад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, дорои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ буда, синни ӯ аз 25 кам набошад ва ҳадди ақал 3 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад. Синни ниҳоии дар вазифаи судя фаъолият намуданро қонуни конститусионӣ муайян менамояд.

Шахсе, ки бори аввал ба вазифаи судя таъйин шудааст, дар вазъияти тантанавӣ савганд ёд мекунад.

Моддаи 86

Судяҳои Суди ҳарбӣ, судяҳои Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, судяҳои Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанберо бо тартиби муқарраркардаи қонуни конститусионӣ Президент таъйин ва озод мекунад.

Моддаи 87

Судяҳо дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд. Даҳолат ба фаъолияти онҳо манъ аст.

Моддаи 88

Судяҳо парвандаҳоро ба таври дастҷамъӣ ва ё танҳо баррасӣ мекунанд.

Мурофия ба тарзи мубоҳиса ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат мегирад.

Мурофия дар ҳамаи судҳо ба тарзи ошкоро мегузарад, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст.

Мурофиа ба забони давлатӣ ва ё забони аксарияти аҳолии маҳал баргузор мегардад. Шахсоне, ки забони мурофиаро намедонанд, бо тарҷумон таъмин карда мешаванд.

Моддаи 89

Суди конститусионӣ аз 7 нафар иборат буда, яке аз онҳо намояндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад.

Ба вазифаи судьяи Суди конститусионӣ шахсе интихоб мешавад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, дорои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ буда, синни ӯ аз 30 кам набошад ва ҳадди ақал 7 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад. Синни ниҳоии дар вазифаи судьяи Суди конститусионӣ фаъолият намуданро қонуни конститусионӣ муайян менамояд.

Шахсе, ки бори аввал ба вазифаи судьяи Суди конститусионӣ интихоб шудааст, дар иҷлосияи Маҷлиси милли савганд ёд мекунад.

Салоҳияти Суди конститусионӣ:

1) муайян намудани мувофиқати қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии яқҷояи Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси милли, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, шартномаҳои ба қувваи қонун надаромадаи Тоҷикистон ба Конститутсия;

2) ҳалли баҳсҳои байни мақомоти давлатӣ доир ба салоҳияти онҳо;

3) иҷрои ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Санадҳои Суди конститусионӣ қатъист.

Моддаи 90

Судья наметавонад вазифаи дигарро иҷро намояд, вакили мақомоти намояндагӣ, узви ҳизб ва созмонҳои сиёсӣ бошад, ба соҳибкорӣ машғул гардад, ба истиснои фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ.

Моддаи 91

Судья ҳуқуқи дахлнопазирӣ дорад. Ӯро бе ризояти мақомоте, ки интихоб ё таъин кардааст, ҳабс кардан ва ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан мумкин нест. Судяро дастгир

кардан мумкин нест, ба истиснои дастгир кардани ӯ ҳангоми содири чиноят.

Моддаи 92

Ёрии ҳуқуқӣ дар тамоми марҳалаҳои тафтишот ва мурофияи судӣ кафолат дода мешавад.

Тарзи ташкил ва тартиби фаъолияти адвокатура ва дигар шаклҳои ёрии ҳуқуқиро қонун муайян мекунад.

Боби нухум ПРОКУРАТУРА

Моддаи 93

Назорати риояи дақиқ ва иҷрои яххелаи қонунҳоро дар ҳудуди Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ менамоянд.

Моддаи 94

Низоми ягонаи марказонидашудаи прокуратураи Тоҷикистонро Прокурори генералӣ сарварӣ мекунад. Прокурори генералӣ дар назди Маҷлиси миллий ва Президент масъул аст.

Моддаи 95

Прокурори генералии Тоҷикистон ба муҳлати 5 сол таъйин мешавад.

Прокурори генералӣ прокурорҳои тобеи худро таъйин ва озод мекунад. Муҳлати ваколати прокурорҳо 5 сол аст.

Фаъолият, салоҳият ва сохтори мақомоти прокуратураро қонуни конституционӣ танзим мекунад.

Моддаи 96

Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он бе дахлати дигар мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор мустақилона дар асоси қонун фаъолият мекунанд.

Моддаи 97

Прокурор наметавонад вазифаи дигарро иҷро намояд, вакили мақомоти намояндагӣ, узви ҳизб ва созмонҳои сиёсӣ бошад, ба соҳибкорӣ машғул шавад, ба истиснои фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ.

Боби даҳум
ТАРТИБИ ТАҒЙИРИ КОНСТИТУТСИЯ

Моддаи 98

Тағйиру иловаҳои Конститутсия бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ сурат мегирад.

Раъйпурсиро Президент ва ё Маҷлиси намояндагон бо тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон тағйин мекунанд.

Моддаи 99

Тағйиру иловаҳоро ба Конститутсия Президент ё ҳадди ақал аз се як ҳиссаи умумии аъзо ва вакилони Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунанд.

Пешниҳоди тағйиру иловаҳои Конститутсия се моҳ пеш аз раъйпурсӣ дар матбуот чоп мешавад.

Моддаи 100

Шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазиранд.

Муқаррароти интиқоли

1. Тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз эълони натиҷаи раъйпурсии умумихалқӣ ва аз рӯзи интишори расмиаш эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекунанд.

2. Қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқие, ки то ворид намудани «Тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» амал мекарданд, дар он қисме, ки ба тағйиру иловаҳо муҳолиф нестанд, амал мекунанд.

3. Интиқоби пай дар пайи Президент барои ду муҳлат, ки дар қисми чоруми моддаи 65 пешбинӣ шудааст, баъд аз ба охир расидани ваколати Президенти амалкунанда оғоз меёбад.

4. Аъзои Маҷлиси миллӣ, вакилони Маҷлиси намояндагон ва аъзои Ҳукумат баъд аз эътибори ҳуқуқӣ пайдо кардани «Тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо тартиби муқаррарнамудаи Конститутсия ва қонунҳои конститусионӣ савганд ёд мекунанд.

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	3
Фасли I. Давлат ва ҳуқуқ.....	6
Боби 1. Пайдоиш, моҳият ва шаклҳои давлат.....	6
§1. Пайдоиш, моҳият, нишонаҳо ва навъҳои таърихии давлат.....	6
§2. Шаклҳои давлат.....	14
§3. Самтҳои асосии фаъолияти давлат.....	17
Боби 2. Давлати ҳуқуқбунёд.....	20
§ 1. Давлати ҳуқуқбунёд ва нишонаҳои он.....	20
§ 2. Қомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд.....	25
Боби 3. Ҳуқуқ ва моҳияти он.....	28
§ 1. Мафҳум, нишона ва навъҳои таърихии ҳуқуқ.....	28
§ 2. Мафҳум ва навъҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ.....	33
§3. Сарчашмаҳои ҳуқуқ.....	35
§ 4. Мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқӣ ва таркиби он.....	43
§ 5. Соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	45
§ 6. Ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ.....	46
Боби 4. Шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ.....	50
§ 1. Мафҳум, таркиб ва навъҳои шуури ҳуқуқӣ.....	50
§ 2. Маданияти ҳуқуқӣ.....	55
Боби 5. Ҳуқуқ ва ахлоқ.....	57
Боби 6. Ҷумҳурии Тоҷикистон, сохт ва рукнҳои давлатдорӣ он.....	60
§ 1. Давлатдорӣ халқи тоҷик дар замони қадим, асрҳои миёна ва давраи нав.....	60
§ 2. Давраи шӯравии рушди давлатдорӣ тоҷикон.....	65
§ 3. Эъломияи Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва оғози бунёди давлати навини Тоҷикистон.....	68
§ 4. Ҷумҳурии Тоҷикистон: асосҳои сохтори конституционӣ ва рукнҳои давлатдорӣ.....	71
Боби 7. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – қонуни асосии давлат.....	80
§ 1. Мафҳуми Конститутсия ва аҳамияти он дар рушди қомеа.....	80
§ 2. Таҳия, муҳокима ва қабули Конститутсияи давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон.....	85
§ 3. Мундариҷаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	95
§ 4. Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкили давлатдорӣ миллий.....	99
§ 5. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	106

§ 6. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ.....	117
Боби 8. Сохти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	125
§ 1. Сохтисиёсӣ.....	125
§ 2. Сохти иқтисодӣ.....	128
§ 3. Сохти иҷтимоӣ.....	130
Боби 9. Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	134
§ 1. Ҳокимияти қонунгузор ва мавқеи он дар таъзияи ҳокимияти давлатӣ.....	135
§ 2. Маҷлиси Олӣ–Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	136
§ 3. Маҷлиси миллӣ.....	139
§ 4. Маҷлиси намоёндагон.....	141
§ 5. Фаъолияти қонунгузории Маҷлиси Олӣ.....	146
Боби 10. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	150
§ 1. Сабабҳо ва таърихи таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	150
§ 2. Президент – сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат).....	156
§ 3. Салоҳияти Президент.....	160
§ 4. Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	164
§ 5. Санадҳои Президент ва масъалаҳои таъминоти ҳимояи ӯ.....	165
Боби 11. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	168
§ 1. Мафҳуми ҳокимияти иҷроия ва нақши он дар ҳокимияти давлатӣ.....	169
§ 2. Тарзи ташкил, сохтор ва таркиби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	171
§ 3. Салоҳияти Ҳукумат ва шаклҳои фаъолияти он.....	174
§ 4. Муносибати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти судӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ.....	177
Боби 12. Ҳокимияти судӣ.....	179
§ 1. Мафҳумҳои ҳокимияти судӣ ва адолати судӣ. Принципиҳои адолати судӣ.....	179
§ 2. Мавқеи судья дар мақомоти судӣ: тарзи интиҳоб, таъйин ва озодкуниву бозхонд.....	182
§ 3. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	185
Боби 13. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии.....	196
Замима: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	206

Маҳкам Маҳмудзода, Маҳмад Раҳимзода

АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*(Бобҳои 6, 7, 8, 9, 10, 11 ва 12 – М. Маҳмудзода
Бобҳои 1, 2, 3, 4, 5 ва 13 – М. Раҳимзода)*

Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Мухаррирон	А. Асадзода Қ. Сатторӣ
Мусаххех	М. Саидова
Мухаррири техникӣ	Н.С.Зайниддинов
Тарроҳ	Қ. Назаров

Ба чоп 06.04.2017 иҷозат дода шуд. Коғози офсет.
Чопи офсет. Андоза 60x90 1/16. Ҷузъи чопӣ 15,0.
Адади нашр 160000 нусха.
Супориши № 111/2017

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади. Дониш, 50.
Тел: 222-14-66
E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи ҶДММ “Собириён”
ба таъбъ расидааст.